

Vertrouwen in de rechtspraak

Vertrouwen in de rechtspraak

Theoretische en empirische verkenningen
voor een monitor

Werkdocument 102

Paul Dekker
Cora Maas-de Waal
Tom van der Meer

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, maart 2004

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn, die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2004

SCP-werkdocument 102

Zet- en binnenwerk: Karel Oosting, Amsterdam

Lay-out figuren: MediagraphiX, Hilversum

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: Jesse van Muylwijck, Vledderveen

ISBN 90-377-0164-7

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Tel. (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: <http://www.scp.nl>

Inhoud

Voorwoord	7
1 Een monitor voor vertrouwen in de rechtspraak?	9
1.1 Achtergrond en opzet van dit rapport	9
1.2 Samenvatting van de belangrijkste bevindingen	10
1.3 Overwegingen voor een monitor	13
2 Vertrouwen	17
2.1 De aard van vertrouwen	17
2.2 Sociaal en institutioneel vertrouwen	18
2.3 Achtergronden en effecten van institutioneel vertrouwen	22
2.4 Besluit: meten we vertrouwen?	23
Noten	25
3 Vertrouwen van de bevolking in de rechtspraak	27
3.1 Inleiding	27
3.2 Vertrouwen in de overheid en vertrouwen in de rechtspraak	28
3.3 Factoren die van invloed zijn op het vertrouwen in de rechtspraak	29
3.4 Kwaliteit van dienstverlening en de perceptie van burgers	30
3.5 Het bevorderen van vertrouwen in de rechtspraak	35
3.6 Tot slot	38
Noten	39
4 Vertrouwen in de rechtspraak volgens bevolkingsenquêtes	41
4.1 Data	41
4.2 Ontwikkelingen in Nederland	42
4.3 Nederland in Europa	48
4.4 Inbedding in ander vertrouwen	53
Noten	59
5 Algemene achtergronden van vertrouwen in de rechtspraak	61
5.1 Persoonskenmerken	61
5.2 Mediagebruik	66
5.3 Politieke en psychologische factoren	69
Noten	80

6	Specifieke achtergronden en conclusies uit het enquêteonderzoek	81
6.1	De democratische rechtsstaat	81
6.2	Het rechtssysteem	83
6.3	Verklaringsfactoren gecombineerd	90
6.4	Conclusies uit het onderzoek van enquêtes	93
	Noten	96
	Literatuur	97
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	103

Voorwoord

Medio 2003 benaderde de Raad voor de Rechtspraak het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met het verzoek hem te adviseren over het nut en de mogelijkheden van een 'monitor' van het vertrouwen van de bevolking in de rechtspraak. Vragen waren onder andere wat onder vertrouwen zou moeten worden verstaan, hoe het zou kunnen worden gemeten, wat er bekend is uit eerder onderzoek en wat er in een (periodieke en kwantitatieve) monitor zou kunnen worden ondergebracht. Daarnaast was de vraag welk ander onderzoek eventueel wenselijk zou zijn om meer inzicht te krijgen in de aard en achtergronden van (gebrek aan) vertrouwen van burgers in de rechtspraak.

Discussie over deze vragen leidde tot een opdracht van de Raad waarin werd gevraagd om 'vertrouwen in de rechtspraak' enerzijds conceptueel en als onderwerp in eerder onderzoek te verkennen en anderzijds inzicht te bieden in de ontwikkelingen en achtergronden van metingen van dit vertrouwen in Nederlands en internationaal enquêteonderzoek.

In dit rapport komen het concept vertrouwen en de literatuur over vertrouwen in de rechtspraak aan de orde in de hoofdstukken 2 en 3 en wordt over metingen van vertrouwen in de rechtspraak en de correlaten daarvan verslag gedaan in de hoofdstukken 4, 5 en 6. In hoofdstuk 1 worden bevindingen uit beide delen samengevat en worden overwegingen gegeven voor de discussie in de Raad over het ontwikkelen van instrumenten om het vertrouwen in de rechtspraak in de bevolking te volgen en nader te onderzoeken.

Het rapport is geschreven door de SCP-medewerkers drs. Cora Maas-de Waal en prof. dr. Paul Dekker en door drs. Tom van der Meer, die hiervoor tijdelijk aan het SCP verbonden was. Voor de 'meer op concludentie gerichte lezers' uit kringen van de rechterlijke macht heeft de laatstgenoemde over de empirische bevindingen een artikel gemaakt. Dat verschijnt als nummer 1 in de serie 'Rechtstreeks' van de Raad voor de Rechtspraak.

Het onderzoek is begeleid door dr. Albert Klijn van de Raad voor de Rechtspraak, daarbij geadviseerd door dr. Jan de Keijser van het Nederlands Studiecentrum voor Criminaliteit en Rechtshandhaving. We zijn beiden zeer erkentelijk voor hun commentaar en suggesties.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1 Een monitor voor vertrouwen in de rechtspraak?

1.1 Achtergrond en opzet van dit rapport

Vertrouwen van burgers in de overheid staat momenteel sterk in de publieke belangstelling en heeft grote aandacht van de politiek. Het eerste kabinet Balkenende bijvoorbeeld ging na de roerige politieke periode in het jaar 2002 van start onder het motto 'Werken aan vertrouwen'. Het onderwerp speelt ook bij justitiële instanties. In het Onderzoekprogramma 2003-2005 van de Raad voor de Rechtspraak (RvR 2003: 9-10) wordt 'publiek vertrouwen' in de organisatie van de rechtspraak en het optreden van de rechter geagendeerd als voorwaarde voor een effectieve rechtspraak. De Raad wijst daarbij op het belang van vertrouwen van zowel degenen die een beroep doen op het recht als zij die dan niet (hoeven te) doen, van zowel individuele actoren als ook rechtspersonen. Alvorens stappen te ondernemen om zelf regelmatig het vertrouwen te gaan meten, wil de Raad meer inzicht hebben in beschikbare metingen en feitelijke ontwikkelingen. Ook is de Raad geïnteresseerd in factoren die verschillen in vertrouwen kunnen helpen verklaren, in het bijzonder factoren die vanuit de rechtspraak zijn te beïnvloeden om het vertrouwen in stand te houden dan wel te vergroten. Vooral wat het vertrouwen van de bevolking betreft – het algemene publiek en niet specifiek gebruikers van het recht – is het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) gevraagd een onderzoek te doen waarin aandacht wordt besteed aan het begrip vertrouwen, aan eerder onderzoek naar vertrouwen in de rechtspraak en naar metingen van dit vertrouwen in beschikbaar enquêtemateriaal. Een en ander zou stof moeten bieden voor de discussie in de Raad over de zinvolheid en de vormgeving van een monitor om ontwikkelingen in het vertrouwen in de rechtspraak te volgen.

Dit verslag van onze bevindingen is primair bedoeld voor de Raad voor de Rechtspraak, maar het kan ook nuttig zijn voor een breder publiek van geïnteresseerden in de rechtspraak en in de meting of monitoring van publiek vertrouwen en opvattingen over collectieve voorzieningen. Na dit samenvattende en concluderende hoofdstuk bestaat het rapport uit twee delen: **een** deel over het concept 'vertrouwen in de rechtspraak' en eerder onderzoek daarnaar (de hoofdstukken 2 en 3) en een deel met secundaire analyses van gegevens uit bevolkingsenquêtes over ontwikkelingen en achtergronden van diverse indicatoren voor vertrouwen in de rechtspraak (hoofdstukken 4, 5 en 6). Hoewel er natuurlijk relaties bestaan tussen beide delen, moet het eigen empirisch onderzoek in het tweede deel nadrukkelijk niet worden gezien als een uitwerking van de overwegingen in het eerste deel. Het gaat om twee verschillende verkenningen, enerzijds conceptueel en op basis van literatuur, anderzijds van wat voorhanden is in enquêtes.

In het eerste deel wordt in hoofdstuk 2 begonnen met het thans erg populaire idee van sociaal of intermenselijk vertrouwen en wordt vervolgens gekeken naar het

concept institutioneel vertrouwen. Welke aspecten van vertrouwen worden in de literatuur onderscheiden en welke relaties tussen verschillende soorten vertrouwen worden verondersteld en gevonden? In hoeverre kan vertrouwen in instituties of de overheid worden onderscheiden van tevredenheid met het functioneren ervan of de geboden diensten? In hoofdstuk 3 wordt ingezoomd op vertrouwen in de rechtspraak als een specificering van institutioneel vertrouwen. Hoe zijn dit vertrouwen en daaraan verwante houdingen en overtuigingen in eerder onderzoek geoperationaliseerd en geïndiceerd? Welke factoren worden verondersteld van invloed te zijn op het ontstaan dan wel de afbraak van dit vertrouwen? Wordt vertrouwen van burgers in de rechtspraak elders regelmatig gemeten ('gemonitord') en zo ja, hoe en met welk doel?

In het uitgebreidere tweede deel wordt gerapporteerd over metingen van vertrouwen in de rechtspraak in met name de Eurobarometers, de European Values Studies, de Nationale Kiezersonderzoeken, de Justitie Issue Monitor en het onderzoek Kwaliteit van de quartaire sector 2002. Op basis van deze bronnen wordt in hoofdstuk 4 een beeld geschetst van de ontwikkelingen in het vertrouwen in Nederland en andere West-Europese landen en wordt ingegaan op de relaties tussen verschillende soorten vertrouwen in Nederland. In de hoofdstukken 5 en 6 wordt geprobeerd met de beschikbare data het vertrouwen in de rechtspraak in Nederland statistisch zo goed mogelijk te verklaren. Dit hoofdstuk vervolgt met een samenvatting van bevindingen in beide delen van het onderzoek (§ 1.2) en sluit af met enkele overwegingen voor het eventueel ontwikkelen van een 'monitor vertrouwen in de rechtspraak' (§ 1.3).

1.2 Samenvatting van de belangrijkste bevindingen

1 Vertrouwen blijkt in hoofdstuk 2 een veel ingewikkelder zaak te zijn dan het alledaagse gebruik van het woord doet vermoeden. Betekenissen in de literatuur verschillen afhankelijk van het perspectief van de auteurs en van wie vertrouwt en wie of wat wordt vertrouwd, de vertrouwensrelatie enzovoort. Soms wordt de nadruk gelegd op cognitieve aspecten (kennis van de belangen en overwegingen van wie of wat men zou kunnen vertrouwen; het berekenen van kosten en baten van vertrouwen, enz.), soms op gevoelsmatige zaken en op persoonlijkheidskenmerken van wie vertrouwen heeft (het al of niet willen vertrouwen, een optimistische grondhouding), soms op de betrouwbaarheid en competenties van wat wordt vertrouwd, en soms op de moraal en culturele inbedding van vertrouwen. De tegenwoordig populaire concepten van vertrouwen in 'de meeste mensen' (sociaal vertrouwen) en vertrouwen in maatschappelijke instellingen (institutioneel vertrouwen) en zeker de metingen daarvan in enquêtes zijn ver verwijderd van het alledaagse vertrouwen dat men kan hebben in bepaalde personen en instanties om bepaalde dingen te doen. Vertrouwensrelaties verdwijnen uit het zicht en onduidelijk blijft veelal in hoeverre geneigdheid tot vertrouwen of gepercipieerde betrouwbaarheid wordt gemeten, in hoeverre in percepties ervaringen of gemedialiseerde imago's tot uitdrukking komen en op basis van welke criteria betrouwbaarheid wordt beoordeeld.

- 2 Een afname van vertrouwen in instituties, waaronder de rechtspraak, kan op verschillende ontwikkelingen duiden. Het kan bijvoorbeeld wijzen op het feitelijk slechter functioneren van organisaties, het minder betrouwbaar worden van functionarissen van organisaties, maar ook op hogere verwachtingen van burgers of slechtere uitwisseling van informatie tussen burgers en overheid. Om verschillende redenen kunnen de perceptie van burgers van de rechtspraak en hun verwachtingen weinig reëel zijn. De perceptie van burgers kan gebaseerd zijn op gebrek aan kennis, de verwachtingen van burgers kunnen te hoog gegrepen zijn. Dit geldt niet alleen voor ‘gebruikers’ van instanties maar ook voor hen die geen contact hadden met instanties. In Nederland is weinig onderzoek beschikbaar over de kennis die de bevolking heeft van de rechtspraak en van de wensen en verwachtingen die men heeft van het (straf)recht. Er is weinig bekend over de beoordelingscriteria die burgers hanteren en welk belang zij toekennen aan bijvoorbeeld snelheid en motivering van de uitspraak en aan gelijkheid van vonnissen. In de laatste Justitie Issue Monitor zijn op voorstel van de Raad voor de Rechtspraak voor het eerst enkele vragen over deze opvattingen van burgers opgenomen. De resultaten wijzen uit dat burgers vooral het strafrecht als referentiepunt gebruiken.
- 3 Een goede leidraad voor onderzoek van vertrouwen in de rechtspraak en invloeden daarop lijkt de zogeheten prestatiehypothese. Kern van deze hypothese, toegepast op de rechtspraak, is dat een verhoging van de prestaties, modernisering en professionalisering van de rechtspraak zal leiden tot grotere tevredenheid bij de bevolking en van daaruit tot meer vertrouwen. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met enkele complicaties. Ten eerste zijn niet de prestaties als zodanig van belang, maar de percepties van die prestaties. Ten tweede zijn veranderlijke wensen en verwachtingen van belang: grotere tevredenheid vergt verkleining van de afstand tussen gepercipieerde en gewenste of verwachte prestaties. Ten derde is te bedenken dat het bij prestaties niet alleen gaat om uitkomsten van processen, maar ook om de kwaliteit daarvan, in casu procedurele aspecten zoals de participatie van burgers en de wijze van bejegening. De huidige organisatieveranderingen en modernisering van de rechtspraak richten zich op het verhogen van prestatievermogen en van de responsiviteit. Wil hiervan effect uitgaan op het vertrouwen van de bevolking dan dienen de verbeteringen als zodanig te worden waargenomen en moeten ze niet worden ingehaald door een sterkere stijging van verwachtingen. Of aan deze voorwaarden wordt voldaan zal sterk afhankelijk zijn van de beeldvorming van de rechtspraak in de media.
- 4 Voor het bevorderen van vertrouwen wordt in de literatuur naast kwaliteitsverbetering soms ook ‘perceptie- en verwachtingsmanagement’ van de kant van de overheid nodig geacht. Voor dat perceptie- en verwachtingsmanagement is de kennis waarover burgers beschikken een belangrijk aangrijpingspunt. Door meer en meer objectieve informatie kunnen percepties worden gecorrigeerd en

verwachtingen realistischer worden. Uit Brits onderzoek komt naar voren dat het verschaffen van feitelijke informatie over het afdoen van zaken en over de straffen die worden opgelegd een positieve invloed hebben op de houding van burgers en het vertrouwen in het strafrechtstelsel.

Tot zover de belangrijkste resultaten van de hoofdstukken 2 en 3. Daar kunnen de volgende bevindingen uit de secundaire analyses van enquêtemateriaal in de hoofdstukken 4 tot en met 6 aan worden toegevoegd.

- 5 Afgaande op de European Values Studies nam het aandeel van de Nederlandse bevolking met vertrouwen in de rechtspraak tussen 1981 en 1999 af van 65% naar 48%. In deze periode doet zich ook in andere West-Europese landen een daling voor, zij het wel heel verschillend: nauwelijks in Denemarken en sterk in België. Tussen 1997 en 2002 doet zich volgens metingen van de Eurobarometers in Nederland en andere EU-lidstaten een lichte stijging voor in het vertrouwen. In hoeverre het vertrouwen op de korte termijn fluctueert, laat zich in de beschikbare databronnen niet vaststellen. In de peilingen van de Justitie Issue Monitor tonen de opvatting over het functioneren van de rechter een grillig verloop (met percentages respondenten met positieve opvattingen tussen de 56% en 67%, zonder trend of duidelijk patroon), maar dat kan veroorzaakt zijn door de kleine steekproeven van dit onderzoek. Onderzoek van panelgegevens van de kiezersonderzoeken van medio 2002 en begin 2003 wijst wel op een grote individuele stabiliteit van opgaven van vertrouwen.
- 6 Het vertrouwen dat burgers in de rechtspraak hebben hangt samen met hun vertrouwen in andere instituties en in mindere mate met het vertrouwen dat ze in het algemeen hebben 'in andere mensen', hun zogeheten sociale vertrouwen. Wie in het algemeen vertrouwend is, zal vaker ook vertrouwen in de rechtspraak hebben. Het sterkst hangt vertrouwen in de rechtspraak in Nederland samen met vertrouwen in politie, parlement en ambtenaren. De rechtspraak wordt in Nederland waarschijnlijk vooral gepercipieerd als instelling van de nationale overheid en niet, zoals in Denemarken en Zuid-Europese landen, vooral in samenhang met politie, leger en kerk opgevat als een van de autoritaire instellingen.
- 7 Los van de relaties met andere soorten vertrouwen, kunnen diverse persoons- en achtergrondkenmerken worden aangewezen die verband houden met het al of niet hebben van vertrouwen in de rechtspraak. Zo verschilt het vertrouwen afhankelijk van de leeftijd, opleiding, godsdienst en in sommige gegevensbestanden ook de sekse van de respondent. Vertrouwen in de rechtspraak toont vrij sterke positieve relaties met de tevredenheid over de democratie en met politiek zelfvertrouwen en negatieve relaties met politiek cynisme en anomie c.q. onzekerheid over gemeenschappelijke normen. Nog sterker zijn relaties met justitiële opvattingen. Zo is er minder vertrouwen in de rechtspraak bij mensen die vinden dat de overheid te

weinig optreedt tegen criminaliteit, dat misdrijven te licht worden bestraft, en dat te veel misdadigers door fouten van justitie vrijkomen.

- 7 Bij deze en andere bevindingen (zie verder de samenvatting aan het einde van hoofdstuk 6) passen wel de kanttekeningen dat vertrouwen in de rechtspraak in de databestanden verschillend is gemeten en het ontbreekt aan een databestand om relevante factoren goed te vergelijken. Bij veel van de aangetroffen samenhangen is het sowieso problematisch om anders dan in statistische zin van een ‘verklaring’ van vertrouwen te spreken.
- 8 Aanknopingspunten voor verbeteringen van vertrouwen in de rechtspraak die liggen binnen het bereik van de rechtspraak, moeten vooral worden gezocht in de strafrechtspleging. Het oordeel van burgers over de aanpak van criminaliteit en bestraffing is nauw gerelateerd aan het vertrouwen in de rechtspraak. Dat bleek zowel in het literatuuroverzicht als uit de uitkomsten van de Justitie Issue Monitor en het onderzoek Kwaliteit van de quartaire sector. Er is een duidelijke voorkeur voor zwaardere straffen en de algemene indruk bij het publiek is dat het strafrecht en de politie te weinig effectief optreden. Er lijkt sprake van een breed gedeelde houding van scepsis en onvrede over de prestaties van het strafrechtstelsel. De literatuurstudie gaat in op de factoren die hierbij een rol spelen.

1.3 Overwegingen voor een monitor

Bij een monitor denken we hier (omdat we vermoeden dat het de Raad voor de Rechtspraak daar om gaat) aan een minstens meer dan eens per jaar gehouden bevolkingsenquête van beperkte omvang waarin de ontwikkeling van de publieke opinie over de rechtspraak en in het bijzonder het ‘vertrouwen in de rechtspraak’ wordt gevolgd door herhaling van vragen. Idealiter bieden de resultaten de mogelijkheid om beleid te evalueren en te initiëren, en worden er ook gegevens verzameld die kunnen verklaren waarom het vertrouwen stijgt of daalt. Voor de discussie over een dergelijke monitor zouden we mede op basis van onze verkenningen van literatuur en enquêtegegevens de volgende punten in overweging willen geven.

- 1 De eerder genoemde prestatiehypothese lijkt de beste leidraad voor het ontwikkelen van een conceptueel model voor het monitoren van vertrouwen in de rechtspraak. In een dergelijk model kan onderscheid worden gemaakt tussen verschillende clusters van indicatoren waaronder het onderscheid tussen exogene factoren, factoren die nauwelijks te beïnvloeden zijn door de rechtspraak en endogene factoren, die factoren die door de rechtspraak zelf te beïnvloeden zijn. Centraal staat de afhankelijkheid van vertrouwen en andere publiekoordelen van percepties van de kwaliteit, de effectiviteit en efficiëntie van de rechtspraak. Er wordt echter ook rekening gehouden met externe invloeden op vertrouwen. Beleid heeft invloed op de kwaliteit van de rechtspraak en via informatieverschaffing

direct op de percepties daarvan. Gegevens uit de monitor vormen feedback voor dit beleid (worden pogingen tot verbetering van de kwaliteit van de rechtspraak waargenomen en hoe worden ze gewaardeerd?) en kunnen aanleiding geven om verder na te denken over de wenselijkheid van het voornoemde ‘perceptie- en verwachtingsmanagement’.

- 2 Het meten van veranderingen in vertrouwen op korte termijn is duur want men zal frequent grote steekproeven moeten ondervragen. In hoofdstuk 6 bleek de Justitie Issue Monitor (JIM) betrekkelijk nutteloos om veranderingen op korte termijn te volgen omdat niet uit te maken was of fluctuaties reëel waren of slechts een speling van het lot in te kleine steekproeven. Zelfs als men niet geïnteresseerd is in veranderingen op korte termijn, zal men die in ieder geval in eerste instantie (tot eventueel blijkt dat er geen veranderingen op korte termijn zijn) toch met grote steekproeven moeten onderzoeken. Te gemakkelijk wordt bij een enkele meting per jaar verondersteld dat die meting wel representatief voor dat jaar zal zijn. Maar dat hoeft natuurlijk helemaal niet zo te zijn als vertrouwen op korte termijn verandert. We constateerden in hoofdstuk 4 een daling van vertrouwen tussen 1981 en 1999, maar misschien was de ‘langetermijntrend’ wel heel anders geweest als in 1981 een paar maanden later en in 1999 een paar maanden vroeger was geënuquêtéerd. Het kan in dit verband in ieder geval raadzaam zijn om het veldwerk van enquêtes met grotere steekproeven gedurende een lange periode uit te voeren en te kijken naar eventuele veranderingen (met ook aandacht voor relevante gebeurtenissen en mediaberichten in die periode).
- 3 Een cumulatie van gegevens uit wekelijkse peilingen kan ook met het oog op kortetermijnveranderingen een goed alternatief zijn voor een grote steekproef. Het gebruik van een beschikbaar panelbestand heeft nadelen (representativiteit, beroepsrespondenten), maar ook voordelen: geringere kosten (basisinformatie is al beschikbaar) en de mogelijkheid om vertrouwen op individueel niveau te volgen en om snel eventuele effecten te kunnen meten van onverwachte publieke aandacht voor de rechtspraak, bijvoorbeeld door berichten over een opzienbarend vonnis of over een plotselinge discussie over de onafhankelijkheid van rechters.
- 4 Gezien de in hoofdstuk 5 en 6 beschreven bevindingen en de ervaren tekortkomingen van algemene enquêtes (Eurobarometers, European Values Studies, Nationale Kiezersonderzoeken) en specifieke enquêtes (SCP-onderzoek Kwaliteit van de quartaire sector, Justitie Issue Monitor), pleit veel voor een aanzienlijke vragenlijst, waarin zowel aandacht besteed kan worden aan vertrouwen in andere instituties en aan algemene sociale en politieke houdingen als aan allerlei justitiële opvattingen. Wil men ook aandacht kunnen besteden aan de rol van ervaringen met de rechtspraak, dan vergt dat niet alleen extra vragen maar vooral extra grote steekproeven om voldoende respondenten met de gewenste ervaringen te krijgen.

- 5 Er zijn goede redenen om aan te dringen op het maken van allerlei onderscheiden in het object van vertrouwen, bijvoorbeeld tussen het beleid op het terrein van de rechtspleging, de rechtspraak als institutie, en de individuele rechters die een uitspraak hebben gedaan. Aan de andere kant is het twijfelachtig of zo'n differentiatie voor het grote publiek veel oplevert: het wordt al gauw gedetailleerder dan de ruwe intuïties, globale oordelen en simpele heuristischeken waarop de gemiddelde burger in gemiddelde tijden moet terugvallen als een enquêteur hem of haar overvalt met vragen naar vertrouwen in de rechtspraak. Bij een publieksenquête moet niet snel worden toegegeven aan de behoefte van beleidsmakers en andere specialisten aan meer detail, maar moet wel heel veel rekening worden gehouden met de verschillende associaties die kleine veranderingen in formuleringen bij de respondent kunnen oproepen.
- 6 Met name ten aanzien van de voor het vertrouwen in de rechtspraak belangrijke strafrechtpleging moet worden voorkomen dat de houding van burgers te simpel wordt gemeten. De literatuur toont interessante spanningen en mogelijk ook inconsistenties in de publieke opinie. Aan de ene kant is er een roep om strengere straffen, een hardere aanpak, aan de andere kant is er ook altijd steun voor initiatieven die gericht zijn op resocialisatie en preventie van criminaliteit. In ieder geval moet vermeden worden dat slechts een kant van de medaille wordt belicht en idealiter komen spanningen en tegenstrijdigheden in de wensen en percepties van het publiek expliciet aan bod. In dat verband kunnen hypothetische gevalbeschrijvingen met vrij gedetailleerde vragen nuttig zijn (vgl. Stalans 2002).
- 7 Een publieksmonitor moet niet slechts als informatieverschaffing voor het beleid worden gezien. Publiekopinieonderzoek is ook een spiegel voor het publiek zelf. Dat is het sowieso via berichtgeving over belangrijkste resultaten in de media, maar er zou ook meer werk van kunnen worden gemaakt. Burgers laten zien wat ze opgeteld met hun allen vinden en willen en waar dan spanningen en tegenstrijdigheden lijken te bestaan kan een belangrijke bijdrage leveren aan reflectie op de eigen opvattingen en aan meer begrip voor de dilemma's en complexiteit van de rechtspraak, wellicht ook aan een betere gemeenschappelijke meningsvorming en vorming van vertrouwen. Een dergelijk gebruik van een monitor vergt wel dat na het verzamelen van gegevens ook voldoende tijd en interesse bestaat om die gegevens publieksvriendelijk in daartoe geëigende media te beschrijven en analyseren – zonder dat te hoeven verantwoorden als een bijdrage aan het wel erg manipulatief klinkende 'perceptie- en verwachtingsmanagement'.
- 8 Gezien de problemen met het begrip 'vertrouwen' zou nog eens goed moeten worden nagedacht over wat men wil weten en meten. Vertrouwen lijkt een soort samenvatting van tevredenheid en acceptatie en positieve percepties van responsiviteit, integriteit en onpartijdigheid, iets wat dat alles overstijgt en diepgang verschaft. Zonder inzicht in wat het begrip in combinatie met andere woorden zoal

betekent voor de respondenten en zonder stevige meting van onderliggende en verwante factoren, is het een dubieuze en ook riskante indicator. Wat het laatste betreft kan gewezen worden op de onlangs herziene Belevingsmonitor Rijksoverheid. 'Vertrouwen in de Nederlandse regering' was daarin de centrale indicator geworden. Zonder veel relativering door andere algemene oordelen over politiek en overheid of met cijfers over het vertrouwen in andere instituties werd het voor Haagse politici en in de media dé meting van wat de bevolking van het kabinet vond. Als die meting dan ook nog vaker nieuwe dieptepunten dan hoogtepunten aangeeft en niet zo duidelijk is waaraan dat ligt of wat je eraan kan doen, dan zal de politieke steun voor de monitor snel afnemen.

Tot zover enkele overwegingen. Zou ons om concreter advies worden gevraagd, dan zouden we waarschijnlijk aanraden om niet te gaan investeren in een aparte monitor, maar om wat het imago van de rechtspraak bij het grote publiek betreft mee te liften met ander onderzoek, met name onderzoek waarin de rechtspraak al is opgenomen als een van de instituties waarin men vertrouwen kan hebben of onderzoek waarin een paar simpele vragen over de rechtspraak kunnen worden toegevoegd aan vragen over andere publieke voorzieningen. In dat verband zouden we waarschijnlijk aanraden om te proberen vragen te laten opnemen in de 'Belevingsmonitor Rijksoverheid' van de RVD (die de respondent er vast wel kan attenderen op het verschil tussen het ministerie van Justitie en de onafhankelijke rechterlijke macht). Voor het achterhalen van achtergronden en determinanten van vertrouwen in de rechtspraak is een monitor niet het goede instrument. Daarvoor kan men beter eenmalig een grootschalige enquête uitvoeren om voor concurrerende en mogelijk complementaire verklaringsmodellen tegelijkertijd gegevens te verzamelen. Meer nog dan het aanhaken bij een monitor of het opzetten van een eenmalige grote enquête zouden we echter aanraden om eerst meer kwalitatief onderzoek te doen. Met individuele interviews en groeps gesprekken zou dan kunnen worden nagegaan in hoeverre burgers eigenlijk serieuze opvattingen hebben over de rechtspraak en hoe ze hun oordelen in eigen woorden verbinden met persoonlijke achtergronden en ervaringen, mediaberichten en de publieke stemming van het moment.

2 Vertrouwen

Het begrip ‘vertrouwen’ duikt de laatste jaren vaak op in politieke en maatschappelijke discussies en in de sociaalwetenschappelijke literatuur. Daarbij gaat het om zeer uiteenlopende kwesties, van allerlei vormen van gebrekkig vertrouwen binnen organisaties en in bestuurlijke en economische verhoudingen tot afnemend vertrouwen van de burgers van een land in elkaar, in de politiek, in de media en in andere instituties. Het idee leeft dat die uiteenlopende kwesties wat met elkaar te maken hebben en dat onze maatschappij wordt geplaagd of op zijn minst bedreigd door een veelomvattende ‘vertrouwenscrisis’. Het doel van dit hoofdstuk is niet om deze ongerustheid verder te onderzoeken of om terreinen van onderzoek naar vertrouwen in kaart te brengen.¹ We willen hier slechts een basis leggen voor beschouwingen over vertrouwen in de rechtspraak. Uitgaande van verschillende visies op de aard van vertrouwen en vertrouwensrelaties (§ 2.1) wordt ingaan op sociaal vertrouwen en institutioneel vertrouwen (§ 2.2) en de achtergronden en effecten van institutioneel vertrouwen (§ 2.3) om tot besluit (§ 2.4) vraagtekens te plaatsen bij opinieonderzoek naar vertrouwen. ‘Vertrouwen in de rechtspraak’ is vertrouwen in een institutie, maar het komt hier verder niet specifiek aan de orde. Dat gebeurt in het volgende hoofdstuk.

2.1 De aard van vertrouwen

Vertrouwen heeft in het dagelijkse spraakgebruik heel verschillende betekenissen: berekenbaarheid of voorspelbaarheid (je mag erop vertrouwen dat morgen de zon opgaat en dat een nieuwe fiets met een slecht slot bij het station snel zal zijn gestolen), veronderstelde betrouwbaarheid (in de zin van trustworthiness, niet reliability) en eerlijkheid (je mag erop vertrouwen dat iemand zijn afspraken nakomt, je niet bedriegt), en geloof in de vermogens en goede bedoelingen van een ander (je vertrouwen in iemand stellen). Uit het feit dat je iemand kunt vertrouwen omdat hij voorspelbaar slecht zal handelen of juist omdat je zijn concrete gedrag niet kunt voorspellen, maar reden hebt om te geloven in zijn goede wil en vaardigheden, laat zien dat de betekenissen van vertrouwen zeer divers zijn. Dat geldt niet alleen in het dagelijkse leven, maar ook voor het gebruik van het woord in de sociaal-wetenschappelijke literatuur.

In de rationele keuzebenadering is vertrouwen risico nemen in situaties waarin het risico afhankelijk is van wat een ander doet (Coleman 1990: 91). Je beslist om te vertrouwen als de kans dat het vertrouwen gerechtvaardigd is (p) maal de opbrengst als je dat doet (G) groter is dan de kans dat het vertrouwen beschaamd wordt maal het dan te lijden verlies (L), dus als $p/(1-p) > L/G$ (Coleman 1990: 99).

Hardin (1999, 2000) betreft (percepties van) het gedrag en het belang van de ander sterk in de overwegingen. “To say that I trust you means I have reason to expect you to act, for your reasons, as my agent” (Hardin 1999: 26). Hardin heeft het over vertrou-

wen als uitdrukking van of geloof in een ‘encapsulated interest’: A vertrouwt B om X te doen als A gelooft dat B reden heeft om in A’s belang te handelen of in ieder geval sterk met A’s belangen rekening te houden (omdat B zich erg verwant voelt met A, B de relatie met A wil behouden, A zich ooit zou kunnen wreken enz.). A’s belang zit zo dus ingekapseld in B’s belang. Dit idee van vertrouwen veronderstelt een bepaalde ‘X’ en enige kennis van B’s eigen belangen en handelingsmogelijkheden.

Vertrouwen is bij de bovengenoemde auteurs gebaseerd op een rationele afweging van risico’s en op redelijke verwachtingen van de rationaliteit van de vertrouwde partij. Dat is volgens anderen nu net niet het geval. Als betrouwbaar handelen redelijk is uit te rekenen of in het belang van de ander is, dan is er geen sprake van vertrouwen. Vertrouwen heeft juist iets irrationeels.

Voor Seligman (1997) is vertrouwen aan de orde bij gebrek aan voorspelbaarheid. In zijn terminologie gaat het bij ‘trust’ altijd om situaties waarin verwachtingen van rollen en functies niet meer opgaan. Men kan niet afgaan op eerdere ervaringen en er is een wezenlijk gebrek aan kennis over motieven en mogelijkheden van de ander. Het vertrouwen dat een ander doet wat hij traditiegetrouw of redelijkerwijs zou moeten doen, duidt Seligman (1997: 16-30) liever aan als ‘reliance’ of ‘confidence’.²

In de onzekere/onduidelijke situatie waar Seligman op doelt, weet men dat er een reële kans is om bedrogen uit te komen, men heeft wellicht meer te verliezen dan te winnen en toch geeft men vertrouwen. Dat vertrouwen kan worden omschreven als “the actor’s belief that, at worst, others will not knowingly or willingly do him harm, and at best, that they will act in his interest” (Newton 2001: 202).

Deze overtuiging kan voortkomen uit een optimistische mensvisie, uit doorgaans goede ervaringen, uit gehechtheid aan de relatie, of uit een psychische behoefte om te vertrouwen (wantrouwen is onaangenaam, vermoeiend en deprimerend). Het geven van vertrouwen is een beslissing “however tacit or habitual, to accept vulnerability to the potential ill will of others by granting them discretionary power over some good” (Warren 1999: 311). Die beslissing kan ook moreel van aard zijn. Men vertrouwt vanuit het principe dat anderen behandeld moeten worden zoals men zelf behandeld zou willen worden, om het goede voorbeeld te geven, enzovoort. (Mansbridge 1999). Vertrouwen als een morele kwestie komt ook naar voren uit publieke opiniegegevens: in de Verenigde Staten is de belangrijkste oorzaak van dalend vertrouwen in de politiek volgens antwoorden op een open vraag in een bevolkingsenquête dat politici te zeer aan hun eigen belangen denken (Ruscio 1999: 645).

2.2 Sociaal en institutioneel vertrouwen

De meest gebezigde vertrouwensbegrippen in de empirische sociaalwetenschappelijke literatuur van het moment zijn *sociaal vertrouwen* en *institutioneel vertrouwen*.

Bij sociaal vertrouwen gaat het om intermenselijk vertrouwen, in het bijzonder het vertrouwen waarmee onbekenden elkaar tegemoet treden in een maatschappij. Om te benadrukken dat het gaat om vertrouwen in mensen buiten de eigen kleine kring

of groep waartoe men behoort wordt ook wel gesproken van ‘gegeneraliseerd’ sociaal vertrouwen (‘generalized trust’ ter onderscheiding van ‘particularized trust’ in familieleden, dorps- of geloofsgenoten enz.). Zonder verdere toevoeging wordt hier in het vervolg met sociaal vertrouwen de gegeneraliseerde variant bedoeld. Bij institutioneel vertrouwen gaat het om vertrouwen in de sociale, culturele, economische en politieke instituties van een maatschappij. Soms wordt een bepaald soort institutie(s) in het bijzonder naar voren gehaald en richt de aandacht zich op vertrouwen in de overheid of op politiek vertrouwen.³ In het volgende zullen institutioneel vertrouwen en vertrouwen in de overheid vaak gecombineerd of min of meer als synoniemen worden gebruikt. De term politiek vertrouwen laten we zoveel mogelijk achterwege omdat die zowel op politieke instituties kan slaan als op specifieke politici met bijbehorende partijdigheid, belangen en eigen achterban.

Aan de basis van de huidige discussie over sociaal vertrouwen liggen de boeken *Making democracy work* van Putnam (1993) en *Trust* van Fukuyama (1995). Beide auteurs wijzen op het belang van vertrouwen tussen burgers voor het vermogen van een maatschappij om te komen tot effectieve samenwerking en gecoördineerde actie. Putnam doet dat in een vergelijking van Italiaanse regio’s en is vooral geïnteresseerd in de politieke en bestuurlijke effecten; Fukuyama legt landen- en cultuurvergelijkend de nadruk op het economisch belang van vertrouwen. De stelling is in beide gevallen dat het vertrouwen tussen burgers doorwerkt in het functioneren van maatschappelijke instellingen en naast een aangenamer sociaal-cultureel klimaat ook tastbare bestuurlijke en economische opbrengsten heeft. Economisch is bij deze en andere auteurs het basisidee dat men met wederzijds vertrouwen sneller tot transacties komt en deze transacties soepeler verlopen. Er wordt minder gescreend en gecontroleerd, minder schriftelijk vastgelegd en minder geld aan advocaten besteed. Politiek is een verwante overweging dat vertrouwen collectieve actie bevordert. Burgers leveren daaraan vrijwillig hun bijdrage zolang ze erop kunnen vertrouwen dat anderen hetzelfde doen. Naarmate er meer vertrouwen is, zullen burgers gemakkelijker in staat zijn om gemeenschappelijke problemen op te lossen (zie verder de in noot 1 van dit hoofdstuk genoemde literatuur).

De belangrijkste vraag waarmee sociaal vertrouwen wordt gemeten in enquêtes luidt als volgt: ‘Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen?’ Met als antwoordmogelijkheden ‘wel te vertrouwen’, ‘je kan niet voorzichtig genoeg zijn’ en ‘weet niet’. Deze vraag uit Amerikaans onderzoek uit de jaren vijftig is zeer populair in de huidige discussie over sociaal kapitaal (Dekker 2003b), maar ze is niet zonder problemen. Die worden overigens ook wel onderkend door een van de aanstichters van die discussie, Robert Putnam (2000: 137-138):

“Unfortunately, the responses contain an irreducible element of ambiguity. ... [The] question clearly taps feelings about the trustworthiness of the generalized other – thin trust – but the meaning of the response remains murky in one respect. If fewer

survey respondents nowadays say “Most people can be trusted,” that might mean one of three things: 1) the respondents are accurately reporting that honesty is rarer these days; or 2) other people’s behaviour hasn’t changed, but we have become more paranoid; or 3) neither our ethical demands nor other people’s behaviour have actually changed, but we now have more information about their treachery, perhaps because of more lurid media reports.”

Andere auteurs stellen dat het antwoord dat van vertrouwen getuigt voornamelijk een optimistische visie op de mens tot uitdrukking zou brengen:

“... generalized trust seems likely to be nothing more than optimistic assessment of trustworthiness and willingness therefore to take small risks on dealing with others whom one does not yet know.” (Hardin 2002: 62), en

“Generalised trust typically is defined by researchers as a default expectation of other people’s goodwill. In other words, it is similar to one’s view of human nature: someone with high generalised trust believes that most people have benign intentions.” (Miller and Mitamura 2003: 62).

Institutioneel vertrouwen kan worden gezien als een veralgemenisering van vertrouwen in mensen: van specifiek ‘particularized’ sociaal vertrouwen in de eigen groep via algemeen ‘generalized’ sociaal vertrouwen in onbekende medeburgers gaat men tot vertrouwen in hun anonieme voortbrengselen en verbanden (vgl. Sztompka 1998).

Aldus wordt institutioneel vertrouwen soms ook wel gezien als een bijzondere vorm van sociaal vertrouwen (Elchardus en Smits 2002). Men zou echter ook kunnen stellen dat veel instituties voortkomen uit een gebrek aan sociaal vertrouwen. Er zijn instituties nodig om onbetrouwbare mensen te corrigeren en om bij ontbrekend vertrouwen samenwerking af te kunnen dwingen.

Omstreden is of men instituties kan vertrouwen zoals men mensen kan vertrouwen. Volgens Hardin (1999, 2002) is dat eigenlijk niet mogelijk als we de personen die het er voor het zeggen hebben niet kennen of in ieder geval niet voldoende kennen om een redelijke afweging te maken of mijn belang voldoende in hun belangen ingekapseld is. Bovendien ontbreekt het doorgaans aan een bepaalde ‘X’ in de eerder gegeven formulering waarop het vertrouwen betrekking zou kunnen hebben. Anderen vinden deze visie te beperkt. Zo wijst Rothstein (2003: 120) erop dat we niet noodzakelijk vertrouwen omdat we verwachten dat een institutie in ons belang zal werken, maar ook om andere reden, bijvoorbeeld omdat we verwachten dat de institutie integer en onpartijdig is, competent is enzovoort. Warren (1999, 2002) stelt dat we niet noodzakelijk iets over de personen hoeven te weten om een institutie te vertrouwen. Het vertrouwen kan ook gebaseerd zijn op een combinatie van kennis van institutionele normen, de mogelijkheid om te (laten) controleren of men zich daaraan houdt, en de aanwezigheid van sancties voor het geval dat niet gebeurt.⁴

Institutioneel vertrouwen wordt doorgaans gemeten door voor een aantal instituties, zoals het leger, de politie, het parlement, radio en tv, vakbonden, grote ondernemin-

gen en ook de rechtspraak, te vragen of dan wel in welke mate men die vertrouwt. De samenhang in antwoorden is doorgaans voldoende sterk om het vertrouwen in heel verschillende soorten instituties bij elkaar op te tellen (zie verder hoofdstuk 4).

Statistische relaties tussen sociaal vertrouwen en institutioneel vertrouwen zijn veelal positief, zowel op individueel niveau als op het niveau van nationale gemiddelden (zie o.a. Inglehart 1997; Newton 1999, 2001; Newton en Norris 2000). De relaties van sociaal vertrouwen met afzonderlijke instituties verschillen. Zo worden sterke verbanden gevonden met vertrouwen in het parlement, de nationale overheid en ook de rechtspraak, maar zwakke of geen verbanden met vertrouwen in de media, ondernemingen en vakbonden (Rothstein 2003).

De positieve relaties tussen sociaal en institutioneel vertrouwen en vooral vertrouwen in de overheid worden verschillend verklaard. Er kan worden beargumenteerd dat sociaal vertrouwen vaak gepaard gaat met sociale en politieke participatie en dat daardoor institutioneel vertrouwen wordt ontwikkeld (eventueel via de omweg dat participatie een betrouwbaarder overheid oplevert die vervolgens meer vertrouwen verdient; Almond en Verba 1963 tot en met Putnam 2000). Omgekeerd wordt ook aannemelijk gemaakt dat zowel institutioneel als sociaal vertrouwen voortvloeien uit betrouwbare instituties. Een betrouwbare overheid draagt bij aan de maatschappelijke condities waarin sociaal vertrouwen zich kan ontwikkelen (Offe 1999; Rothstein 2001). Burgers kunnen elkaar vertrouwen omdat ze erop mogen vertrouwen dat een onbetrouwbare medeburger wordt vervolgd en gestraft.⁵ Sterker nog: in voormalige dictaturen is de opbouw van democratische instellingen en procedures waarschijnlijk één van de weinige dingen die men kan doen om een 'culture of trust' binnen de maatschappij tot ontwikkeling te brengen (Sztompka 1998).⁶

Een mogelijkheid is natuurlijk ook dat sociaal vertrouwen en institutioneel vertrouwen (of het gebrek aan beide) voortkomen uit dezelfde persoonlijkheidstrekken of het optimistische (pessimistische) mens-, wereld- en zelfbeeld van respondenten van bevolkingsenquêtes (Dekker 2003b). Aan dat soort onderzoek zijn de positieve relaties namelijk ontleend. Los van de standaardmetingen van vertrouwen 'in de meeste mensen' en een gemiddeld vertrouwen in een rij maatschappelijke instellingen zou het allemaal wel eens wat ingewikkelder kunnen zijn. Zo zijn er naast 'de meeste mensen' ook mensen van het soort 'sterke leiders' waarin burgers al of geen vertrouwen kunnen hebben. Warren (2001) ziet in de Amerikaanse politiek bijvoorbeeld het gevaar van 'personalization of trust' ten koste van vertrouwen in democratische instituties: politici vragen kiezers om persoonlijk vertrouwen zodat ze iets kunnen doen tegen de gewantrouwde instellingen en procedures. Iets dergelijks is ook bij populistische politici elders te bespeuren. Vertrouwen in de rechtspraak en vooral vertrouwen in rechters kan worden gestimuleerd door gevoelens van wantrouwen en machteloosheid tegenover de politiek en politici. Werkt men met grote categorieën en grove metingen van sociaal vertrouwen en institutioneel vertrouwen dan ziet men dergelijke mogelijkheden gemakkelijk over het hoofd.

2.3 Achtergronden en effecten van institutioneel vertrouwen

Elchardus en Smits (1998) beschouwen institutioneel vertrouwen als een functie van drie elementen, het *vertrouwde*, waarmee zij stellen dat het vertrouwen in instellingen groter is bij mensen die gesocialiseerd zijn of goede ervaringen hebben gehad met vertrouwen in instellingen; het *verwachte*, het vertrouwen is groter in instellingen die beantwoorden aan de verwachtingen (en een basisgevoel van veiligheid geven), en ten derde het *gekende*, het vertrouwen is groter in instellingen die men kent. Het heeft in hun visie niet veel zin onderscheid te maken tussen vertrouwen in politieke instellingen, traditionele gezagsinstellingen en dergelijke, vanwege een sterke onderlinge samenhang tussen het vertrouwen in vrijwel alle maatschappelijke instellingen. De drie elementen worden in belangrijke mate beïnvloed door sociaal-culturele posities die mensen innemen. Voorts wijzen zij op de rol van onbehagen. Dit uit zich in een negatief toekomstbeeld en in gevoelens van onveiligheid, kenmerken die onderling sterk samenhangen. Een van de oorzaken van dit onbehagen leggen zij bij de in hun ogen verschraving van de levensbeschouwing en de toename van levensbeschouwelijke onverschilligheid, een effect van het 'einde van de grote verhalen'. Gebrek aan vertrouwen in gedeelde overtuigingen zou samengaan met gebrek aan vertrouwen in instellingen. Een tweede oorzaak zien ze in de opkomst en crisis van de verzorgingsstaat. De verzorgingsstaat verwijst niet alleen naar een geheel van voorzieningen maar ook verwachtingen: de staat die de verantwoordelijkheid voor de zorgen van zijn burgers neemt, en de burger die zich daarbij als vragende en ook soms klagende partij is gaan opstellen. Een derde oorzaak ligt volgens hen in wat zij noemen, de nieuwe sociale en culturele conflictstof, de sociale culturele en economische kwetsbaarheid van groepen, waarin negatieve toekomstverwachtingen en gevoelens van onveiligheid een belangrijke rol vervullen.

Bouckaert et al. (2002) noemen theorieën als die van Elchardus en Smits identiteitgerelateerde verklaringen voor vertrouwen. Zelf geven ze de voorkeur aan prestatiegerelateerde verklaringen, waarbij wel aandacht is voor bredere maatschappelijke ontwikkelingen en aspecten als wensen en verwachtingen van burgers, maar de nadruk ligt op wat de instituties doen.

Aandacht voor dat laatste lijkt zeker op zijn plaats in het onderzoek van vertrouwen. Empirisch onderzoek over vertrouwen gaat te vaak uitsluitend over het hebben of geven van vertrouwen (trust) en te weinig over de vraag of iets of iemand vertrouwen waard is (trustworthiness).⁷

De signalering van Hetherington (1998) voor politiek vertrouwen, namelijk dat het te vaak als afhankelijke wordt onderzocht en te weinig naar de effecten ervan wordt gekeken, geldt voor het onderzoek naar vertrouwen in de overheid en naar institutioneel vertrouwen in het algemeen. Op basis van statistische analyses van Amerikaanse enquêtegegevens probeert deze auteur aannemelijk te maken dat politiek vertrouwen niet slechts ontevredenheid met politieke leiders weerspiegelt, maar ook een krachtige oorzaak van die ontevredenheid is. Zijn conclusie luidt: "Low trust

helps create a political environment in which it is more difficult for leaders to succeed”. Chanley et al. (2001) vinden met tijdreeksanalyses van opnieuw Amerikaanse enquêtegegevens aanwijzingen dat verminderd politiek vertrouwen leidt tot minder steun voor overheidsbeleid c.q. -uitgaven op het terrein van de verzorgingsstaat en voor milieubescherming. Svallfors (2000) analyseert met internationale gegevens landenvergelijkend de relaties tussen politiek vertrouwen (vertrouwen in politici en ambtenaren), de waargenomen responsiviteit van het politiek systeem en politiek zelfvertrouwen en opvattingen over wat de overheid zou moeten doen in de sfeer van de verzorgingsstaat. Volgens deze auteur heeft politiek vertrouwen geen of slechts zwakke relaties met de andere kenmerken. Analyse van aanvullende Zweedse gegevens toont dat er wel een duidelijk positieve relatie is van politiek vertrouwen met de bereidheid om belasting te betalen en om bij te dragen aan de financiering van de verzorgingsstaat. Politiek vertrouwen hangt waarschijnlijk meer samen met waardering voor de wijze waarop de overheid functioneert dan met opvattingen over welke taken de overheid wel of niet op zich zou moeten nemen. Deze onderzoeken naar mogelijke effecten van politiek vertrouwen leveren geen harde resultaten op, laat staan dat de bevindingen zich gemakkelijk laten generaliseren tot institutioneel vertrouwen. Hier is nog veel onderzoek te doen.

2.4 Besluit: meten we vertrouwen?

We begonnen het hoofdstuk met de constatering van zorgen van een toenemende aandacht voor vertrouwen en de vrees voor een vertrouwenscrisis. Hoe reëel zijn de die zorgen en angst? De Britse ethica Onora O’Neill (2002: 44-45) verwoordt haar twijfels op een wijze die een langer citaat verdient:

“Growing mistrust would be a reasonable response to growing untrustworthiness; but the evidence that people or institutions are less trustworthy is elusive. In fact I think there isn’t even very good evidence that we trust less. There is good evidence that we say that we trust less: we tell the pollsters, they tell the media, and the news that we say that we do not trust is then put into circulation. But saying repeatedly that we don’t trust no more shows that we trust less, than an echo shows the truth of the echoed words; still less does it show that others are less trustworthy. ...The supposed ‘crisis of trust’ may be more a matter of what we tell inquisitive pollsters than of any active refusal of trust, let alone of conclusive evidence of reduces trustworthiness. The supposed ‘crisis of trust’ is, I think, first and foremost a culture of suspicion.”

Nog afgezien van de waarschijnlijke doorwerking van publieke opiniegegevens in de publieke opinie en de meningsvorming van individuele burgers, is een belangrijke vraag wat we meten als we in enquêtes algemene vragen naar vertrouwen stellen. Over de gangbare vraag naar sociaal vertrouwen is in paragraaf 2.2 al het een en ander opgemerkt. Belangrijker voor dit rapport zijn de vragen naar vertrouwen in instituties. Daarbij kunnen vaak al de nodige kanttekeningen worden geplaatst bij de omschrij-

ving van de instituties. Zo blijft bij een gebruikelijke vraag als “Hoeveel vertrouwen heeft u in de Nederlandse regering?” onduidelijk wat het begrip regering oproept: gaat het om het zittend kabinet vergeleken met eerdere kabinetten, om de Nederlandse regering in vergelijking met die van andere landen, om het instituut, zo los mogelijk gezien van zijn huidige bezetters? Maar nog belangrijker is de onduidelijkheid waaraan die regering moet voldoen om te worden vertrouwd. Vertrouwen blijkt zeer verschillende betekenissen te hebben, in de literatuur maar waarschijnlijk ook in de hoofden van de respondenten van enquêtes die naar verstrouwen worden gevraagd. Gaat het om de voorspelbaarheid van instituties, hun competentie om problemen op te lossen, de goede wil en deugdzaamheid van de personen die er werkzaam of verantwoordelijk zijn, de waarschijnlijkheid dat ze je belang zullen behartigen of gaat het juist om hun onpartijdigheid en eerlijkheid? (vgl. Rothstein 2003).

Criteria om vertrouwen te beoordelen zullen verschillen afhankelijk van de institutie en de soort respondent. Het vertrouwensoordeel is ook afhankelijk van allerlei persoonskenmerken en persoonlijkheidstrekken, van opvattingen over verwante of althans verwant geachte maatschappelijke en politieke verschijnselen, van de ontvankelijkheid voor de stemming van de publieke opinie, soms van specifieke kennis en van ervaringen met een institutie. Dat alles zal meewegen in antwoorden op simpele vragen naar vertrouwen. Die antwoorden kunnen heel bruikbaar zijn als meting van een diffuse, een meer positieve of eerder negatieve, houding tegenover instituties, of opgeteld: van hun publieke imago. Ter vermijding van verwarrende theoretische suggesties en ook om te voorkomen dat er politiek en in de publieke opinie te veel gewicht aan wordt gehecht, kan zo'n meting misschien maar beter niet meer betiteld worden als 'vertrouwen'.

Noten

- 1 Zie voor de huidige aandacht voor vertrouwen in (bestuurlijk) Nederland bijvoorbeeld Hendriks (2003); voor de onder invloed van schandalen in België al eerder begonnen discussies en onderzoeken www.kuleuven.ac.be/io/trust, voor Groot-Brittannië O'Neill (2002), en voor de Verenigde Staten onder andere de bundels van Braithwaite en Levi (1998), Warren (1999) en Cook (2000). Deze en andere literatuur komt ook aan bod in een paper van Dekker (2001), waaraan overigens delen van dit hoofdstuk zijn ontleend.
- 2 Dit woordgebruik is niet algemeen. Al of niet in navolging van Luhmann (1968), wordt 'confidence' wel opgevat als vertrouwen in abstracte systemen en als geïnstitutionaliseerd vertrouwen. 'Confidence in institutions' wordt vaak onderscheiden van 'trust in persons'.
- 3 Bij 'vertrouwen in de overheid' gaat het om instanties waarbij het openbaar gezag berust. Dat zijn in Nederland in ieder geval het openbaar bestuur van het rijk, de provincies en gemeenten, inclusief zijn politieke functionarissen, maar men zal er in het algemeen naast de uitvoerende macht ook de volksvertegenwoordiging als deel van de wetgevende macht en de rechterlijke macht doorgaans als overheid beschouwen; individuele politici en rechters ziet men waarschijnlijk niet zo, zeker niet als ze tot de oppositie behoren of juist een uitspraak hebben gedaan in een zaak tussen burgers en een ministerie of een gemeente.
- 4 Hier zij al opgemerkt dat de beoordelingscriteria van Rothstein zullen verschillen afhankelijk van de institutie. Bij vragen naar 'de overheid' kan men denken aan politiek (en het oordeel daarover afhankelijk maken van het dienen van het eigen belang) of aan de rechtspraak (en dan is integriteit eerder een eis). Verschillend is ook de toepasbaarheid van de criteria van Warren. In het geval van een beleiduitvoerende bureaucratie met een duidelijk product zal dat makkelijker zijn dan in het geval van een rechtsprekende instantie waar uitkomsten geen houvast bieden en de vraag is of procedures juist en eerlijk zijn gevolgd, maar dat is toch nog weer makkelijker dan politieke organen, waarin het procedures minder vastliggen, uitruil van belangen vaak ondoorzichtig is en controle ook vaak partijdig zal zijn. Dan wordt het zich publiek kunnen verantwoorden een belangrijk criterium.
- 5 Het omgekeerde geldt natuurlijk ook: onbetrouwbare i.c. niet-vertrouwde instituties ondergraven sociaal vertrouwen. Rothstein (2003) noemt de volgende mechanismen: het idee dat als de professionals in publieke dienst al niet meer te vertrouwen zijn, andere mensen dat ook of zeker niet zullen zijn; als zoveel andere mensen niet betrouwbaar zijn, dan heeft het ook geen zin dat ik het ben. Of: zelfs al blijf ik het moreel verwerpelijk vinden in een maatschappij van corrupte mensen moet je zelf ook onbetrouwbaar zijn om te overleven. Maar als ik zelf al onbetrouwbaar ben, dan zullen anderen dat zeker zijn. Een dergelijke negatieve spiraal lijkt alleen te keren vanuit de instituties.
- 6 Daarbij omschrijft Sztompka (1998) democratie als georganiseerd wantrouwen: "Democracy breeds the culture of trust by institutionalizing distrust" en hij voegt daar als tweede paradox aan toe dat de democratie dat beter zal doen naarmate spaarzamer gebruik wordt gemaakt van de democratische 'checks and controls'. Frequentie moties van wantrouwen en parlementaire hoorzittingen ondergraven het vertrouwen. Zoals de 'civic culture' van Almond en Verba (1963) wordt gestut door de mogelijkheid van massale participatie en wordt bedreigd door daadwerkelijke massale participatie. Vertrouwen in de politiek is erop gebaseerd dat ik kan controleren als ik dat zou willen en dat anderen weten dat ik dat zou kunnen doen (Warren 1999).

- 7 “Although contemporary writings commonly posit trust as the relevant variable in explaining differential success in cooperation, the crucial variable is typically the trustworthiness of those who are to be trusted or relied upon. If popular assessments of government – as measured by responses to vague questions as ‘How much do you trust government to do what is right?’ – suggest declining confidence, we should similarly suppose that the problem to be explained is declining performance or responsiveness on the part of government. If we think there are problems inherent in declining trust, we might attempt to address them by encouraging more trust or, alternatively, attaining greater trustworthiness.” (Hardin 2000: 35-36).

3 Vertrouwen van de bevolking in de rechtspraak

3.1 Inleiding

Ook in de rechtspraak is er aandacht voor vertrouwen (De Roos 2000). De rechterlijke macht wordt gerekend tot de overheidsinstanties bij wie het openbaar gezag berust en het vertrouwen in de rechtspraak wordt gezien als een belangrijke factor in de naleving van wetten en rechtsregels (Malsch 2004). Vertrouwen zou de vrijwillige acceptatie van beslissingen en medewerking aan wetten en regels bevorderen. Het behoud van vertrouwen in de rechtspraak wordt dan ook veel bepleit. Objectieve informatie over het bestaan van dit vertrouwen ontbreekt echter vaak. In haar *Jaarrede 2002* typeert de voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Rechtspraak, mevrouw Tonkens-Gerkema het behoud van vertrouwen, zonder mee te lopen met de waan van de dag, als een evenwichtsoefening in stuurmanskunst.¹ Zij noemt het beeld van het vertrouwen in de rechtspraak in officiële monitoren gunstig, waarvoor zij verwijst naar het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de toekomst van de rechtsstaat (WRR 2002). Dit rapport spreekt van een hoog vertrouwen in de rechter onder de bevolking en schrijft dit toe aan een grotere openheid in de richting van de samenleving en een grotere betrokkenheid bij maatschappelijke ontwikkelingen. Een hoog vertrouwen zou ook bestaan onder klanten van de rechtspraak. In het klantwaarderingsonderzoek dat de Dienst Prisma in 2001 in zes rechtbanken uitvoerde, ligt de tevredenheid over het optreden van de rechter op zo'n 70%.²

Anderen uiten zich meer verontrust over het vertrouwen in de rechtspraak.³ Zij verwijzen daarvoor veelal naar brede maatschappelijke ontwikkelingen. Van Dijk (2003) constateert dat de rechter sterk in de belangstelling staat van zowel de media als het publiek en dat de opstelling van de wetgever en het bestuur ten opzichte van de rechtspraak minder terughoudend is geworden. Veel minder dan vroeger wordt geaccepteerd dat rechters vanuit een teruggetrokken positie hun werk doen. De pragmatische Nederlandse rechtstraditie zou daarmee onder druk zijn komen te staan. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat het opportuniteitsbeginsel, het afzien van vervolging onder voorwaarden, minder wordt aanvaard en dat het horen van getuigen op de zitting (onmiddellijkheidsbeginsel) belangrijker is geworden. Het a-priori vertrouwen in de informeel georganiseerde Nederlandse rechtspraak zou in ieder geval in de media verdwenen zijn. Daarbij is volgens Van Dijk (2003) de rechtspraak in de moderne maatschappij belangrijker geworden vanwege het grotere belang van inbreuken tegen de persoon en diens bezittingen. Met de veranderingen die de rechtspraak nu onderneemt in de richting van een modernere organisatie is het dan ook nog maar de vraag of deze zullen kunnen voldoen aan de toenemende eisen die aan de rechtspraak worden gesteld. Vanuit die optiek is het van belang een goed beeld te verkrijgen van het vertrouwen dat de bevolking in de rechtspraak stelt.

Vertrouwen is, zo blijkt uit het vorige hoofdstuk, een begrip met verschillende betekenissen. Vertrouwen kan gebaseerd zijn op rationaliteit, in de zin van berekenbaarheid en voorspelbaarheid, op gedeelde normen en waarden en opinies, op verwachtingen over de sociale orde, en op de interacties met anderen.

In dit hoofdstuk over het vertrouwen in de rechtspraak wordt de bepaling van het begrip ‘vertrouwen’ niet op voorhand beperkt tot een specifieke interpretatie. Door het begrip niet te streng af te bakenen wordt een beeld verkregen van de range van aspecten die er onder wordt verstaan.

Niet alleen het object van vertrouwen, de rechtspraak, is van belang, ook het subject, degene die vertrouwt, de burger die een beeld heeft van de rechtspraak en wensen en verwachtingen. Deze wensen en verwachtingen houden verband met kenmerken als de sociale achtergrond en status, het perspectief op de maatschappij, de leefstijl en het aanwezige sociaal kapitaal.

Daarnaast dient de relatie tussen vertrouwen en tevredenheid over het optreden van de rechtspraak nader te worden bekeken.

Voor het onderzoek naar het vertrouwen in de rechtspraak en naar mogelijkheden dit vertrouwen te beïnvloeden, zijn er drie centrale vragen:

- ten eerste de vraag of en in hoeverre het vertrouwen in de rechtspraak zich laat onderscheiden van het vertrouwen in de overheid in het algemeen en het vertrouwen in andere afzonderlijke instituties;
- ten tweede de vraag welke factoren van invloed zijn op het vertrouwen in de rechtspraak;
- ten derde welke mogelijkheden er zijn om op basis van die factoren het vertrouwen van burgers in de rechtspraak te bevorderen. Kan een verbetering van de kwaliteit van publieke dienstverlening het vertrouwen doen toenemen en welke rol kan het consulteren van burgers over hun behoeften en wensen aan de hand van onderzoek, zoals dat nu veel wordt uitgevoerd daarin vervullen?

3.2 *Vertrouwen in de overheid en vertrouwen in de rechtspraak*

Voor de vraag welke factoren het vertrouwen in de rechtspraak verklaren en welke rol kenmerken van de rechtspraak daarin hebben, is van het van belang om na te gaan of tussen het vertrouwen in afzonderlijke instituties een verband bestaat. Nauw daaraan gerelateerd is de vraag of verwacht kan worden dat bepaalde instituties in het vertrouwen van de overheid een zwaarder gewicht hebben dan andere.⁴

Sommige auteurs geven het recht als institutie een bijzondere plaats in het geheel van het vertrouwen in de overheid. Zij wijzen op de relatie tussen het vertrouwen en de mate waarin een land als rechtsstaat wordt beschouwd. Hoe meer een land als rechtsstaat wordt beschouwd des te minder ruimte zal er zijn voor vertrouwen in

betekenis van onzekerheid en risico. In een rechtsstaat is de overheid immers gebonden aan wettelijke regels en voorschriften en is vertrouwen – in de zin van voorspelbaarheid – in de relatie tussen burger en overheid minder belangrijk. Gesteld wordt dan ook wel dat onderzoekers in westerse democratieën veeleer een meer of minder positieve attitude ten opzichte van de overheid meten dan vertrouwen in de betekenis van onzekerheid over het optreden van de overheid. Wel zou het volgens Bouckaert en Van de Walle (2002) mogelijk zijn dat vanwege de complexiteit van de huidige samenleving bij burgers opnieuw een grotere onzekerheid en onduidelijkheid ontstaat. In dat geval zou de meting van vertrouwen wel de betekenis kunnen hebben van onzekerheid.

Listhaug en Wiberg (1995) die het vertrouwen in instituties op basis van de gegevens uit de *European Values Study* onderzochten, wijzen eveneens op de rol van brede maatschappelijke ontwikkelingen in relatie tot het vertrouwen in specifieke instituties. Zij vonden dat vertrouwen slechts was gedaald in die instituties die te maken hebben met de openbare orde, zoals politie en justitie. Deze daling had volgens hen te maken met een afname van het geloof in traditionele waarden. Dit ‘postmodernisme’ zou op langere termijn een negatieve invloed hebben op het vertrouwen in deze instituties.

Ook in de relatie tussen maatschappelijk vertrouwen en institutioneel vertrouwen krijgt ‘het recht’ soms een speciale plaats. Niet van elke institutie zou een zelfde werking uitgaan op maatschappelijk vertrouwen. Rothstein (2001) stelde een sterke relatie vast tussen het vertrouwen in instituties op het gebied van recht en openbare orde en het (maatschappelijk) vertrouwen. Indien men positief denkt over het werk van de politie en de justitie zou men ook meer geneigd zijn tot vertrouwen in medeburgers. Bezien vanuit de waarden waar zij voor staan wordt aan politie en justitie eveneens een centrale plaats toebedeeld. In de literatuur wordt de politie vaak als kernfunctie van de overheid gezien (Tyler en Huo 2002).

Onderzoek wijst uit dat in het oordeel van het publiek beoordelingen over de politie, de justitie, het parlement en overheidsdiensten zeer dicht bij elkaar liggen. Huseby (2000, geciteerd bij Schollaert 2002), spreekt daarom over één index van deze instituties.

3.3 Factoren die van invloed zijn op het vertrouwen in de rechtspraak

In de factoren die van invloed zijn op het vertrouwen in de rechtspraak kan een analytisch onderscheid gemaakt worden tussen:

- a kenmerken van individuen die meer of minder vertrouwen;
- b kenmerken van de institutie zelf die meer of minder aanleiding geven om te vertrouwen;
- c kenmerken van de cultuur of de omgeving waarin het meer of minder gebruikelijk is vertrouwen te hebben;
- d activiteiten van de institutie en relationele aspecten die vertrouwen genereren.

In de literatuur en onderzoek naar het vertrouwen in de rechtspraak ligt de nadruk op de factoren c en d. Het gaat dan om de rol van brede maatschappelijke ontwikkelingen enerzijds en kenmerken van het werk en de werkwijze, als de effectiviteit en de overdracht van informatie en de communicatie anderzijds.

Zo is het vertrouwen in de rechtspraak in Nederland regelmatig in verband gebracht met brede maatschappelijke ontwikkelingen die een negatieve uitwerking op het vertrouwen hebben. Hierin wordt vaak gewezen op de rol van individualisering en het afnemen van sociale bindingen (Van Dijk 2003; De Roos 2003; Malsch 2004). Malsch (2004) spreekt over de ontwikkeling dat er een minder directe afhankelijkheid van mensen van hun directe omgeving is ontstaan. De directe omgeving van mensen wordt daarnaast minder gekenmerkt door algemeen geldende codes. Hierdoor is moraliteit in sterke mate een kwestie van individuele verantwoordelijkheid geworden. Tegelijkertijd zouden burgers hogere verwachtingen hebben gekregen van de overheid. Ook is de verhouding tussen autoriteiten en burgers sinds de jaren zestig veranderd. Autoriteiten zijn niet meer boven elke kritiek verheven, burgers zijn kritischer geworden en laten zich niet meer eenvoudig de wet voorschrijven. Dit leidt er toe dat 'professionals' en ook rechters, zich niet meer alleen op hun autoriteit kunnen beroepen, maar beslissingen begrijpelijker moeten uitleggen en onderbouwen. Van Dijk (2003) wijst in dit verband als voorbeeld op de huidige beperkte motivering van strafvonnissen en arresten.

Een daling van het vertrouwen kan echter ook in verband worden gebracht met de mogelijkheid dat rechterlijke instanties feitelijk minder betrouwbaar zijn geworden en/of slechter functioneren, slechter communiceren of minder informatie uitwisselen met burgers. Deze factoren worden in paragraaf 3.4 verder uitgewerkt.

3.4 *Kwaliteit van dienstverlening en de perceptie van burgers*

Kwaliteit en perceptie

De aanname dat de kwaliteit van de dienstverlening van invloed is op het vertrouwen in de overheid noemen Bouckaert en Van de Walle (2002) de 'prestatiehypothese'. De hypothese tracht te verklaren hoe een verbetering van de kwaliteit van overheidsinstituties kan leiden tot een toename van het vertrouwen in die instituties. Kern van de verklaring is dat kenmerken van de wijze van werken als efficiënt, effectief, responsief in de communicatie, integer en rechtvaardig en dergelijke bepalend zijn voor de tevredenheid van de bevolking en van daaruit tot een groter vertrouwen leiden.

De overheid kan echter niet zomaar tevredenheid en het vertrouwen van de bevolking vergroten door de kwaliteit van haar instituties te verbeteren. Tevredenheid wordt niet alleen door feitelijke kenmerken en ontwikkelingen bepaald, maar ook door de perceptie van die kenmerken. Welke factoren van invloed zijn op de perceptie van de bevolking is de vraag die daarop volgt. Factoren van buitenaf spelen een rol, waarbij het kan gaan om brede invloeden uit de samenleving, als postmoderne waarden (individualisering, cynisme), sociaal kapitaal, sociaal vertrouwen, het toekomstperspectief, het globaliseringsproces. Daarnaast spelen de wensen en verwachtingen die men van de overheid heeft een rol.

Een daling van het vertrouwen kan optreden doordat burgers te hoge verwachtingen van de overheid zijn gaan ontwikkelen, bijvoorbeeld omdat de politiek te optimistisch is over wat in een korte tijdsperiode gerealiseerd kan worden. Dit wordt aangeduid als de 'government overload theory' (Crozier et al. 1975). Ook om andere redenen kunnen verwachtingen van burgers te hoog zijn. Te hoge verwachtingen leiden tot teleurstelling, ontevredenheid met het beleid en wantrouwen. Als een gebrek aan vertrouwen aan deze hoge verwachtingen is toe te schrijven is het idee dat de overheid de verwachtingen bij burgers zou moeten temperen. Daarbij is het echter nog de vraag hoe de verwachtingen van burgers veranderd zouden kunnen worden.

Een toename in kwaliteit van de dienstverlening behoeft dus niet altijd een groter vertrouwen tot gevolg hebben. Alleen als de perceptie van burgers overeenkomt met hun wensen en verwachtingen leidt dit tot een grotere tevredenheid en tot een toename van het vertrouwen.

De prestatiehypothese kan ook gehanteerd worden ten aanzien van de rechtspraak. Toegepast op het vertrouwen in de rechtspraak luidt de hypothese dat verbeteringen van de prestatie op het gebied van de effectiviteit en de efficiëntie van werken, de communicatie et cetera leiden tot een grotere tevredenheid van de bevolking en een groter vertrouwen in de rechtspraak. Vervolgens geldt ook hier dat tevredenheid en vertrouwen niet alleen door de feitelijke kenmerken en ontwikkelingen in de rechtspraak worden bepaald, maar ook door brede maatschappelijke ontwikkelingen, en door de perceptie en de wensen en verwachtingen van de bevolking.

Een dergelijke benadering sluit goed aan bij de studie *Truth and Confidence in Criminal Justice* die Sherman (2002) in de Verenigde Staten heeft verricht. Deze studie richt zich op de vragen: Wat verwacht het publiek van het strafrecht? Zijn die verwachtingen redelijk? Hoe ziet het publiek verschillende onderdelen van het strafrecht? Wordt het systeem als eerlijk ervaren? En als effectief? Wat is het oordeel over de afzonderlijke strafrechtelijke instanties?

Sherman stelt vast dat de empirische kennis over het vertrouwen in het strafrecht beperkt is. De definitie van het begrip vertrouwen blijkt onduidelijk en de manier van meten is niet consistent. In de perceptie van het publiek blijken drie aspecten van vertrouwen te onderscheiden:

- het vertrouwen in de integriteit en eerlijkheid van de institutie;
- het vertrouwen dat de institutie de goede dingen doet; en
- het vertrouwen in de effecten van de activiteiten die de institutie verricht.

Op deze drie punten kan het oordeel van de bevolking uiteenlopen. Men kan bijvoorbeeld van mening zijn dat de strafrechter integer en eerlijk optreedt, maar tegelijkertijd vinden dat het strafrecht niet hard genoeg optreedt en/of dat het weinig bijdraagt aan een veiliger samenleving.

Volgens Sherman hebben factoren die van invloed zijn op het vertrouwen van de bevolking minder te maken met het feitelijk functioneren van het strafrecht dan met maatschappelijke en culturele veranderingen. De hoge verwachtingen van het publiek

zijn volgens hem een centrale factor in het gedaalde vertrouwen in het strafrecht. De prestaties van de instituties zouden in vergelijking daarmee minder belangrijk zijn. Historisch gezien is Amerikaanse strafrecht eerlijker en effectiever dan ooit, maar afgemeten aan de verwachtingen die de bevolking van het strafrecht heeft, schiet het op beide punten tekort.

Een sterke invloed kent hij daarnaast toe aan de wijze waarop de instituties optreden, vooral aan de rechtvaardigheid van behandeling van de betrokken partijen:

“...fairness builds trust in the criminal justice system and (that) trust builds compliance with the law. Thus what is more fair is more effective, and to be effective it is necessary to be fair.”

De beperkte gegevens die in de Verenigde Staten beschikbaar zijn, bieden een vergelijking van het vertrouwen in het strafrecht met het vertrouwen in andere instituties. Die vergelijking valt voor het strafrecht slecht uit. Het vertrouwen in het strafrecht is veel lager dan het vertrouwen in instituties als banken, de medische zorg, het schoolstelsel, het televisienieuws en ook dan het vertrouwen in de politiek.

Om het publiek vertrouwen in de strafrechtspleging te beïnvloeden, zou de aandacht zich volgens Sherman moeten richten op het gedrag en de praktijken van het strafrecht, veranderingen in culturele waarden en verwachtingen, en het beeld van het strafrechtstelsel in de (elektronische) media.

De perceptie van de bevolking

Het SCP heeft eerder voor de Nederlandse situatie de perceptie van burgers over de aanpak van criminaliteit en de werkwijze van de politie en justitie onderzocht in het kader van het *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. Dit rapport stond in het teken van de kwaliteit van de quateraire sector (SCP 2002).⁵ De telefonische enquête die hiervoor is uitgevoerd, bevatte een aantal vragen over de geschiktheid van straffen en de juistheid van vonnissen. Daarnaast waren vragen opgenomen over het voorkomen van slachtofferschap en demografische en sociale kenmerken, die eerder in onderzoek in verband zijn gebracht met de opinie van de bevolking, zoals leeftijd en de genoten opleiding (Rood-Pijpers 1988; De Konink en Scheepers 1998).⁶

Uit het onderzoek kan worden geconcludeerd dat brede lagen van de bevolking van mening zijn dat justitie krachtiger en meer repressief zou moeten optreden. De noties dat straffen te licht zijn en dat het aantal gevangencellen moet worden uitgebreid, zijn overheersend aanwezig. De sterk punitieve instelling neemt bovendien de laatste jaren verder toe. Hoewel er duidelijke verschillen zijn naar leeftijd en opleiding is ook het oordeel van de jongere leeftijdsgroepen en de hogere opleidingsgroepen in meerderheid punitief.

Van de werkzaamheden van de politie en de justitie is vooral het oordeel over de prestaties van de opsporing negatief.

Enig tegenwicht biedt de mening van de bevolking over de eigen verantwoordelijkheid en over de integriteit van politie en justitie. Men is zich er van bewust dat criminaliteit niet alleen een taak van de overheid is, maar dat burgers ook zelf daar een

verantwoordelijkheid in hebben. Het beeld van de integriteit van zowel de rechter als – zij het iets minder – de politie is eveneens positief. Wel is voor deze beide aspecten opmerkelijk dat de jongere leeftijdsgroep de eigen verantwoordelijkheden minder lijkt te zien en dat deze groep minder positief denkt over de integriteit van de rechter en de politie. Duidelijk wordt ook dat het persoonlijk slachtoffer worden van een misdrijf negatief uitwerkt op de opinie.

De Nederlandse onderzoeksuitkomst van een negatief beeld bij de bevolking over de hardheid van optreden van het strafrecht, komt overeen met de uitkomsten van onderzoek in het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en Canada, landen die onderling weer grote verschillen laten zien in de feitelijke strengheid van hun strafrechtelijke benadering. Naar aanleiding daarvan is discussie ontstaan over de betekenis die dit soort uitkomsten hebben voor het vertrouwen in de rechtspraak en de politie. Twee onderwerpen staan in deze discussie centraal, te weten de geschiktheid van de vraagstelling en het kennisniveau van de bevolking.

Allereerst de vraagstelling. De sterke punitiviteit lijkt voor een deel het gevolg van het type vraag dat wordt gesteld (Hough and Roberts 1998). Het wordt sterk betwijfeld of punitiviteit wel een eendimensionaal begrip is dat gemeten kan worden aan de hand van een brede vraag naar een voorkeur voor strengere vonnissen of langere vrijheidsstraffen, zoals dat nu vaak gebeurt (Sprott 1999). In de meeste surveys wordt daarbij de criminaliteit waarvoor een oordeel over de straf wordt gevraagd, niet in detail gespecificeerd. Respondenten zouden daarom geneigd zijn bij hun antwoord op de vraag naar wat een geschikte straf is niet van de gemiddelde crimineel uit te gaan, maar van het zwaarste geval, van een ‘worst case scenario’. In die situatie ligt het voor de hand dat de mening van het publiek sterk punitief uitvalt.⁷ Bij vragen naar de voorkeur voor bepaalde straffen blijven bovendien de doelstellingen die men er mee heeft meestal buiten beschouwing. Dit is een tekortkoming, omdat het doel dat men met de straf heeft bij de keuze voor specifieke straffen verschil uitmaakt. Als rehabilitatie of resocialisatie van de dader het doel van de straf is, ligt de keuze voor een werk- of leerstraf bijvoorbeeld meer voor de hand dan als het doel in de eerste plaats wordt gezocht in afschrikking en beveiliging van de maatschappij.⁸ Ook uitkomsten uit het onderzoek Culturele veranderingen van het SCP roepen op dit punt vragen op. Uit dit onderzoek is het beeld dat vooral in de periode van 1970 tot 1980 in de publieke opinie over het strafrechtelijk optreden een verschuiving is opgetreden in een meer repressieve, punitieve richting (Dekker en Maas-de Waal 1999). Veel minder mensen stemmen in die periode in met de stelling dat men misdadigers eerder zou moeten proberen te veranderen dan te straffen. Daarna is er enkele jaren een wisselend beeld en na 1992 zet de ontwikkeling in de richting van vaker en strenger straffen zich niet verder voort.⁹ Maar dit beeld geldt niet voor alle delicten. Na 1980 neemt bijvoorbeeld de voorkeur voor streng straffen van softdruggebruik sterk af, terwijl de stelling dat voor sommige misdrijven de doodstraf overwogen zou moeten worden, geen trend laat zien. Vooral voor seksuele delicten is een sterkere

voorkeur voor straffen in plaats van het (proberen te) behandelen ontstaan.¹⁰ Het tweede discussiepunt naar aanleiding van de sterk punitieve instelling van de bevolking is of deze perceptie op de juiste informatie is gebaseerd. Uit onderzoek blijkt dat de kennis die de bevolking heeft over criminaliteit en het strafrecht beperkt is. Nieuwsmedia fungeren als de belangrijkste informatiebron. De omvang van de geweldscriminaliteit in het aandeel van de totale criminaliteit wordt hierdoor overschat. Ook loopt het oordeel van de bevolking over de ontwikkeling van de criminaliteit niet parallel met het feitelijk verloop. In de Verenigde Staten doet zich bijvoorbeeld al tien jaar een daling van de criminaliteit voor, maar toch denkt ongeveer de helft van de burgers dat de criminaliteit toeneemt (Belden et al. 2001). In Canada en het Verenigd Koninkrijk wordt een vergelijkbaar beeld gevonden. Ook in het Verenigd Koninkrijk denkt een meerderheid van de bevolking dat de criminaliteit toeneemt, terwijl er feitelijk een dalende trend is. In Canada meent steeds zo'n viervijfde deel van de bevolking dat de criminaliteit toeneemt, terwijl het feitelijke beeld daar wisselend is (Roberts en Stalans 1997). Er zou sprake kunnen zijn van een – aanzienlijke – vertraging in de tijd waarin feitelijke veranderingen tot uiting komen in het beeld van de bevolking.

Deze uitkomsten zijn van belang voor het vertrouwen in de rechtspraak omdat een gebrekkige kennis over criminaliteit en straf blijkt samen te gaan met een negatief oordeel over rechters en de opgelegde straffen (Roberts en Hough 2002). Dit is ook gevonden voor het jeugdstrafrecht (Mattinson en Mirrlees-Black 2000). De gebrekkige informatie van de bevolking heeft een negatieve uitwerking op het vertrouwen in het strafrechtstelsel (Chapman et al. 2002).

In het Verenigd Koninkrijk is in verschillende afleveringen van het British Crime Survey (de Britse slachtofferenquête) de houding van de bevolking tegenover criminaliteit en de strafrechtspleging uitvoeriger onderzocht (Hough en Roberts 1998; Mattinson en Mirrlees-Black 2000; Mirrlees-Black 2001). De auteurs achten, zonder het begrip vertrouwen nader te definiëren, metingen van de houding van de bevolking indicatief voor het vertrouwen in politie en justitie. Het beeld van de bevolking over de strafrechtspleging blijkt in dit onderzoek op belangrijke onderdelen negatief. Het sterkst geldt dit daar voor de opinie over het gevangeniswezen, gevolgd door de opinie over de rechter, de reclassering en het Openbaar Ministerie. De politie wordt het positiefst beoordeeld. Vooral de aanpak van de jeugdcriminaliteit wordt sterk negatief beoordeeld. Meer dan 75% van de bevolking meent dat er niet genoeg mogelijkheden zijn voor een geschikte aanpak en dat de huidige aanpak te zacht is.

Angst voor de criminaliteit kan in dit oordeel van de bevolking een rol spelen. In Canada hebben Spratt en Doob (1997) gevonden dat een grote angst voor criminaliteit gepaard gaat met een negatievere houding ten opzichte van de politie en de strafrechtspleging. In onderzoek van Tufts en Roberts (2001) bleek angst voor criminaliteit een belangrijke voorspeller voor het hebben van een voorkeur voor een vrijheidsstraf. In deze onderzoeken blijft de relatie van oorzaak en gevolg echter onduidelijk. Het is de vraag of angst voor criminaliteit tot een negatief beeld van de politie en de straf-

rechtspleging leidt, of dat een negatief beeld van de politie en strafrechtspleging de angst voor criminaliteit doet toenemen. Dit laatste kan het geval zijn als men vindt dat tekortkomingen van de politie en het strafrecht nadelige gevolgen heeft voor de eigen veiligheid. Tufts en Roberts (2001) stellen ook vast dat de relatie tussen angst voor criminaliteit en de houding van de bevolking tegenover de politie en strafrechtspleging maar moeilijk te onderzoeken is. Deze twee aspecten worden zelden in één onderzoek onderzocht. Veel surveys richten zich ofwel op de onveiligheidsbeleving, ofwel op de houding ten opzichte van politie en justitie.

In Nederland is over de kennis die de bevolking heeft van de criminaliteit en het strafrecht weinig bekend, maar het is waarschijnlijk dat ook hier deze kennis beperkt is. Het onderzoek Culturele veranderingen biedt hiervoor eveneens een indicatie. Het blijkt dat over een reeks van jaren (1991-2000) een grote meerderheid van de bevolking van oordeel is dat de criminaliteit toeneemt. Feitelijk blijkt uit slachtofferenquêtes en uit de criminaliteit die de politie registreert dat de criminaliteit in die periode redelijk stabiel is. Het Openbaar Ministerie meent zelfs dat vanwege het gebrek aan kennis van burgers de roep om zwaardere straffen wellicht eerder als een morele verontwaardiging over misdaden dient te worden gezien dan als een oordeel over de straftoemeting.¹¹

In empirisch opzicht is in ons land het beeld van de publieke opinie over criminaliteit en rechtshandhaving nogal gefragmenteerd. In de loop van de tijd zijn steeds enkele aspecten onderzocht. Wel is de complexiteit van de achtergronden van de onveiligheidsbeleving door Boutellier (2002) uitvoerig belicht. Ook hij legt een relatie tussen de grote onveiligheidsbeleving en de roep om krachtiger optreden van de overheid, de hoge eisen die de bevolking aan het strafrecht stelt en de hoge verwachtingen die men er van heeft.

3.5 *Het bevorderen van vertrouwen in de rechtspraak*

Welke mogelijkheden zijn er om het vertrouwen in de rechtspraak te bevorderen? Begrip van de factoren die aan het vertrouwen van de bevolking in de rechtspraak ten grondslag liggen en begrip van welke van die factoren te beïnvloeden zijn, is hiervoor een vereiste.

Voorwaarden voor vertrouwen in de rechtspraak

Bij het bevorderen van het vertrouwensniveau staat allereerst de rol van de overheid ter discussie. Kan de overheid wel een rol vervullen in het bevorderen van het vertrouwen? Uslander (2002) bijvoorbeeld meent dat de grondslagen voor vertrouwen liggen in de diepere waarden in een samenleving (de cultuur) en in de verdeling van middelen (de economie). Vanuit die visie is het niet mogelijk dat instituties vertrouwen tot stand brengen. Andere auteurs stellen dat de overheid de mate van vertrouwen wel kan doen toenemen, namelijk door zelf betrouwbaar te handelen. Levi (1996) legt de nadruk hierbij op het belang van een krachtdadige en slagvaardige democratische

overheid. LaPorta et al. (1997) zien vertrouwen als nauw gerelateerd aan 'judicial efficiency, anti-corruption, growth and bureaucratic quality', de kwaliteit van de overheidsinstituties.

Volgens Hirschman (1984) neemt het recht als institutie in het stimuleren van het vertrouwen een bijzondere plaats in omdat het er voor kan zorgen dat contracten worden nageleefd. Aanwezigheid van vertrouwen in het gerechtelijke apparaat is daarom voor het doen toenemen van het maatschappelijke vertrouwen belangrijk. De overheid moet hiervoor aan een aantal voorwaarden voldoen. Zij moet een infrastructuur bieden waarin wordt toegezien op de naleving van wetten en waarin mensen die de wet overtreden worden bestraft. Indien zij daar niet in slaagt, heeft dit een groot effect op het niveau van vertrouwen. Het vertrouwen zou gestimuleerd kunnen worden door het uitdragen van waarden als eerlijkheid onpartijdigheid en neutraliteit en door het bieden van bescherming aan minderheden. Vooral de instituties die te maken hebben met het recht en de openbare orde hebben volgens Rothstein (2000) een centrale rol in het algemene vertrouwen.

Bevorderen van vertrouwen in de rechtspraak

Voor een antwoord op de vraag hoe het vertrouwen in de rechtspraak zou kunnen worden bevorderd, kan opnieuw de prestatiehypothese als uitgangspunt worden genomen: het vergroten van de kwaliteit en efficiëntie van de rechtspraak kan leiden tot een grotere tevredenheid van burgers en van daaruit tot meer vertrouwen. De rechtspraak kan echter niet zomaar de tevredenheid en het vertrouwen van de bevolking verhogen door de kwaliteit te verbeteren. De hypothese zou onder een aantal voorwaarden gelden:

- burgers nemen de rechtspraak waar als iets zelfstandigs en niet slechts als deel van de overheid;
- hun oordelen over de rechtspraak worden niet overwegend bepaald door zaken buiten de rechtspraak;
- hun percepties van de rechtspraak houden duidelijk verband met de feitelijke kwaliteit;
- prestatiecriteria zijn belangrijk voor hun oordeelsvorming; en
- als meer algemene aanname: tevredenheid leidt tot vertrouwen.

Burgers kunnen in hun oordeel over de rechtspraak verschillende criteria hanteren. In welke mate zij hun oordeel op prestatiecriteria baseren en of zij dit in de tijd in toenemende mate zijn gaan doen, zijn vragen die verder onderzocht zouden moeten worden. Schuyt en Verhoeven (2003) veronderstellen wel dat dit het geval is. Volgens hen is het voor het doen ontstaan of vergroten van het vertrouwen van belang dat veel aandacht wordt besteed aan de prestaties van instituties van de democratische rechtsstaat. De huidige tekorten in de bestuurlijke en strafrechtelijke rechtshandhaving zijn daarom punten van zorg en ook het gedogen en afzien van strafrechtelijke vervolging vanwege capaciteitsgebrek ondermijnen het vertrouwen. Naast de prestaties noemen ze de kwaliteit van procedures een belangrijke bron van institutioneel vertrouwen.

In het Verenigd Koninkrijk is een drietal strategieën voorgesteld die gehanteerd kunnen worden om het vertrouwen in de (straf)rechtspraak te bevorderen. De strategieën richten zich op het vergroten van de prestaties van het strafrecht (meer daders aanhouden en veroordelen), het bieden van een betere dienstverlening en het verbeteren van de communicatie met de bevolking.

De laatste strategie, het verbeteren van de communicatie, is bepleit in het verlengde van het hiervoor besproken onderzoek van het Britse Home Office. Uit dat onderzoek dat op het brede publiek was gericht, is naar voren gekomen dat het beeld van burgers op belangrijke punten niet overeenstemt met de feiten en dat kennis van het publiek beperkt is (Chapman et al. 2002). Bij het verbeteren van de communicatie realiseert men zich dat dit in de media vermoedelijk niet gemakkelijk te realiseren is. In de berichtgeving zullen incidentele rapportages van criminaliteitstrends veelal niet op kunnen wegen tegen de vele afzonderlijke berichten over specifieke misdrijven. Bovendien wordt over trends nogal verschillend gerapporteerd, afhankelijk van of het om een daling of om een stijging van de criminaliteit gaat. Een daling krijgt minder aandacht en is zelden aanleiding voor redactioneel commentaar. De onderzoekers opperen het idee afzonderlijke misdrijven vaker in een algemenere (statistische) context te plaatsen, maar de kans dat dit in de media gebeurt, achten zij niet groot.¹²

De uitkomsten van het onderzoek hebben inmiddels wel geleid tot een studie naar mogelijkheden om de kennis van publiek over het strafrechtssysteem te verbeteren. Uit dat onderzoek, dat eveneens is uitgevoerd door het Britse Home Office, blijkt dat het verschaffen van begrijpelijke informatie over de aantallen misdrijven die worden gepleegd en de straffen die worden opgelegd, de houding en het vertrouwen in het strafrecht in positieve richting kan veranderen. Het onderzoek omvatte een experiment naar hoe het best informatie verstrekt kan worden. Het betrof informatie over het strafrechtssysteem, over de kans slachtoffer te worden en over de frequentie van het voorkomen van bepaalde delicten. Hiervoor is met drie methoden geëxperimenteerd: een boekje, een seminar, een video. Deelname aan het seminar leidde tot de grootste verandering in houding, gevolgd door het lezen van het boekje. Een opmerkelijke uitkomst was dat zij die beter waren geïnformeerd ook een hogere waardering hadden voor het strafrecht en dat het vertrouwen in het strafrechtssysteem als gevolg van de ontvangen informatie was toegenomen. Na afloop van het verstrekken van de informatie bleek dat een kwart van deelnemers een minder punitieve houding had. De conclusie van de onderzoekers is dat het verschaffen van informatie positief uitwerkt op de perceptie van de opgelegde straffen en op het vertrouwen in de werking van het strafrecht. Een dergelijk initiatief zou ook voor de Nederlandse situatie van belang kunnen zijn, gezien het negatieve beeld van de bevolking over het straffen en de hoge verontrusting over criminaliteit die uit opinie-onderzoek naar voren komt.

3.6 Tot slot

De voorgaande paragrafen belichten verschillende aspecten van het vertrouwen in de rechtspraak die van belang zijn voor de overweging een monitor voor het vertrouwen in de rechtspraak op te stellen.

Het is duidelijk dat vertrouwen in de rechtspraak verschillende achtergronden heeft. Veranderingen in het vertrouwen in de rechtspraak kunnen verband houden met feitelijke veranderingen in het functioneren van de rechtspraak. Maar dat is niet de enige en zelfs niet noodzakelijk de belangrijkste factor. Tussen de feitelijke veranderingen en het vertrouwen zitten de percepties van burgers en ook veranderingen van hun wensen en verwachtingen ten aanzien van de rechtspraak zijn van belang. Daarnaast speelt hun vertrouwen in de samenleving en in instituties in algemeen een rol. Allerlei maatschappelijke ontwikkelingen zijn van invloed op deze individuele kenmerken.

Een en ander zou kunnen worden ondergebracht in een verklaringsmodel waaraan de prestatiehypothese ten grondslag wordt gelegd. De 'hoofdstroom' in de verklaring gaat dan van vergroting van de kwaliteit via een verhoging van de prestaties en grotere tevredenheid naar meer vertrouwen. De andere factoren kunnen hieraan gekoppeld worden.

Percepties, wensen en verwachtingen zijn ook van belang voor inspanningen gericht op het vergroten van het vertrouwen in de rechtspraak. Alleen een kwaliteitsverbetering zal veelal onvoldoende zijn. Bouckaert (1995) spreekt van de behoefte aan perceptie- en verwachtingsmanagement. Hiervoor is informatie nodig over de beeldvorming bij de bevolking en de rol die kennis daarbij speelt. Uit Brits onderzoek bleek dat een gebrek aan kennis bij de bevolking verband houdt met het vertrouwen in de rechtspraak en dat het aanbieden van meer en objectievere informatie leidt tot een positievere houding en een groter vertrouwen in de rechtspraak.

Vooraf het beeld van de strafrechtspleging lijkt aangrijpingspunten voor verbetering te bieden. Uit onderzoek blijkt dat het algemene beeld bij de bevolking negatief is en er strengere straffen en een hardere aanpak worden gewenst. Tegelijkertijd is er ook altijd steun voor initiatieven gericht op resocialisatie en preventie. De spanning tussen deze opvattingen verdient meer aandacht in onderzoek. Daarvoor zullen meer genuanceerde vraagstellingen nodig zijn.

Noten

- 1 Met een verwijzing naar het verhaal Brommer op zee van de schrijver J.M.A. Biesheuvel. Zie hiervoor <http://www.verenigingvoorrechtspraak.nl/o61202a2.htm>.
- 2 Het betrof hier zogenaamde professionele klanten van de rechtbankorganisatie (advocaten, deurwaarders, professionele gemachtigden en uitvoeringsinstanties).
- 3 Zie hiervoor bijvoorbeeld de aflevering 45/46 van het Nederland Juristenblad uit 2000, die verscheen naar aanleiding van een studiedag over de publicatie Het grote onbehagen. Emotie en onbegrip over de rol van het strafrecht (De Roos 2000).
- 4 De vraag of vertrouwen überhaupt verband houdt met kenmerken van de instituties gaat daar nog aan vooraf. Deze vraag kwam aan de orde in hoofdstuk 2. Uit de discussie daar werd duidelijk dat ook externe factoren, bredere maatschappelijke ontwikkelingen en wensen en verwachtingen van burgers bij het vertrouwen in de overheid een rol spelen.
- 5 In het kader van dat thema hield het SCP een enquête onder een aselechte steekproef van 4000 personen van 25 jaar en ouder.
- 6 In dit eerdere onderzoek zijn deze kenmerken gerelateerd aan autoritarisme en aan een voorkeur voor een repressieve of punitieve aanpak van het publiek.
- 7 Een al wat ouder onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) naar het draagvlak voor taakstraffen, lijkt dit te bevestigen. (Van der Laan 1993). Uit dat onderzoek bleek dat indien in de vragen meer achtergrondinformatie over dader en delict werd gegeven, de bevolking genuanceerder oordeelde over de zaak en een geringere voorkeur voor strengere straffen uitte (Van der Laan 1993).
- 8 De Keijser (2000) omschreef strafdoelen als speciale en generale preventie, vergelding en herstel. Bij speciale en generale preventie wordt verondersteld, dat straffen dienen om in de toekomst het plegen van delicten te voorkomen. Men spreekt van speciaalpreventieve werking als de straf gericht is op het gedrag van individuele daders, en van generale preventie wanneer men potentiële daders wil afschrikken of bestaande normen wil bevestigen. Vergelding is het belangrijkste strafdoel van de absolute straftheorieën: de dader te straffen om wat hij heeft gedaan. Tenslotte kan herstel worden beoogd waarbij het slachtoffer en de geleden schade centraal staan; de dader tracht via een vorm van schadevergoeding zo veel mogelijk goed te maken. Repressie en resocialisatie worden vaak als tegenpolen tegenover elkaar geplaatst. Mascini en Houtman (2002) vonden daar in hun onderzoek geen steun voor.
- 9 Konink en Scheepers (1998) stelden een verharding van het strafklimaat vast en zagen als oorzaken vooral de stijging van de criminaliteit en de toegenomen ernst van de gepleegde delicten. Een oorzakelijk verband viel echter niet vast te stellen omdat elke andere jaarlijks toenemende reeks een overeenkomstig resultaat zou laten zien.
- 10 Een verklaring voor deze verschillende ontwikkeling is gezocht in een veranderde houding van het publiek ten aanzien van slachtoffers (Dekker en Maas-de Waal 1999) en in het ontstaan van toenemende gevoeligheid voor inbreuken op de autonomie en lichamelijke integriteit van medemensen.
- 11 Onder verwijzing naar eerder onderzoek van Berghuis en Essers (1986).
- 12 De kans dat dit gebeurt, is echter niet groot, ook al omdat slachtoffers er weinig aan hebben.

4 Vertrouwen in de rechtspraak volgens bevolkingsenquêtes

In dit hoofdstuk en in de volgende twee hoofdstukken wordt verslag gedaan van de empirische verkenning van vertrouwen in de rechtspraak. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de metingen van dit vertrouwen, de ontwikkelingen daarin en de samenhang met andere soorten vertrouwen. In hoofdstuk 5 passeren algemene verklaringsfactoren voor individuele verschillen in vertrouwen in de rechtspraak de revue; in hoofdstuk 6 worden deze factoren gecombineerd en wordt ingegaan op de betekenis van opvattingen over zaken die met de rechtspraak te maken hebben. Dat hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen van alle drie hoofdstukken.

4.1 Data

In hoofdstuk 4 en 5 worden hoofdzakelijk enquêtegegevens gebruikt uit drie algemene, breed opgezette onderzoeken: de Nationale Kiezersonderzoeken (NKO) van 1998, 2002 en 2003, de Eurobarometers (EB), vooral nummer 57.1 uit 2002, en de European Values Study (EVS) van 1981, 1990 en vooral 1999. De beide Europese onderzoeken stellen ons in staat landenvergelijkend onderzoek te doen, hoewel beide daarin beperkingen hebben: EB 57.1 bevat vooral vragen over de Europese Unie en biedt relatief weinig relevante achtergrondkenmerken om verschillen in vertrouwen te onderzoeken, en EVS bevat wel veel interessante vragen, maar die zijn lang niet altijd ook in Nederland gesteld.

De onderzoeken stellen verschillende vragen om het vertrouwen van burgers in de (Nederlandse) rechtspraak te achterhalen. In de NKO's is de vraag:

*Wilt u mij voor elk van de volgende instellingen zeggen of u daar heel veel, tamelijk veel, niet zo veel of helemaal geen vertrouwen in hebt? (...) Hoeveel vertrouwen heeft u in de rechters?*¹

De vraagstelling van de NKO's is tussen 1998 en 2003 niet veranderd. Wel is er voor het NKO 2003 een institutie toegevoegd waarover de mate vertrouwen moest worden uitgesproken (namelijk: politieke partijen), waar voorheen slechts naar tien instituties werd gevraagd.

In de Eurobarometer wordt voor zeventien instituties naar het vertrouwen gevraagd, waarbij slechts twee antwoorden mogelijk zijn:

*I would like to ask you a question about how much trust you have in certain institutions. For each of the following institutions, please tell me if you tend to trust it or tend not to trust it? (...) Justice / The (NATIONALITY) legal system?*²

In de EVS, ten slotte, wordt voor vijftien instituties (waarvan twee in een beperkt aantal landen) naar het vertrouwen gevraagd. De vraag is hier:

*Please look at this card and tell me, for each item listed, how much confidence you have in them, is it a great deal, quite a lot, not very much or none at all?(...) The justice system?*³

De drie vragen verschillen flink van elkaar. In de twee Europese onderzoeken wordt gevraagd naar het rechtssysteem in zijn geheel (hoewel ook hier de formuleringen verschillen), terwijl in het NKO wordt gevraagd naar het vertrouwen in de rechters, die slechts een onderdeel vormen van het rechtssysteem. De vraag in het NKO is dan ook deels een vraag naar het vertrouwen in personen. Daarnaast zijn ‘de rechters’ vanuit cognitief oogpunt een eenvoudiger (want concretere) institutie dan het abstracte idee ‘de rechtspraak’ of ‘het rechtssysteem’.

Een tweede verschil tussen de onderzoeken is dat er in het NKO en in de EVS vier antwoordcategorieën zijn, terwijl in de Eurobarometer dat er maar twee zijn. De variabelen van het NKO en de EVS zullen doorgaans gedichotomiseerd worden, maar strikt vergelijkbaar is de onderscheiding van wel en geen vertrouwen niet.

Ten derde moet internationaal vergelijkend rekening worden gehouden met verschillen in vertalingen, al zijn het maar gevoelsmatige nuances. Wat het ‘vertrouwen’ zelf betreft wordt, zoals hierboven al zichtbaar was, in het Engels gevraagd naar ‘trust’ (Eurobarometer) en ‘confidence’ (European Values Studies). Theoretisch (zie hoofdstuk 2), maar ook in het alledaags taalgebruik refereert ‘trust’ meer aan vertrouwen in personen en ‘confidence’ meer aan vertrouwen in regels en systemen. In Engelstalige landen zou het gemeten vertrouwen kunnen verschillen afhankelijk van het gebruikte begrip.⁴

Behalve van de drie algemene onderzoeken wordt gebruik gemaakt van het onderzoek Kwaliteit van de quartaire sector (KQS) uit 2002 en de Justitie Issue Monitor (JIM).⁵ KQS komt pas in hoofdstuk 6 aan de orde. In JIM is tussen 1999 en 2003 in ongeveer de helft van de maandelijkse peilingen gevraagd naar reacties op de stelling ‘de rechters in Nederland doen hun werk goed’.

Hierop zijn vijf antwoorden mogelijk, te weten ‘helemaal mee eens’, ‘mee eens’, ‘oneens’, ‘helemaal oneens’ en (als de respondent er zelf mee komt) ‘niet eens/niet oneens’. Aan de hand van deze stelling wordt echter niet het vertrouwen in de rechters gemeten, maar het oordeel over het functioneren van de rechter. Omdat het oordeel over het functioneren en het vertrouwen sterk gerelateerd zijn, is het toch interessant om deze variabele aan een nader onderzoek te onderwerpen.

4.2 Ontwikkelingen in Nederland

Het idee van het neergaande vertrouwen heeft doorgaans eerder betrekking op decennia dan op jaren. Tabel 4.1 toont gegevens uit de European Values Studies (EVS) van 1981, 1990 en 1999. Er lijkt inderdaad sprake te zijn geweest van een neergang in het vertrouwen in de rechtspraak.⁶

Tabel 4.1 Vertrouwen in het rechtssysteem in Nederland, 1981-1999 (in procenten)

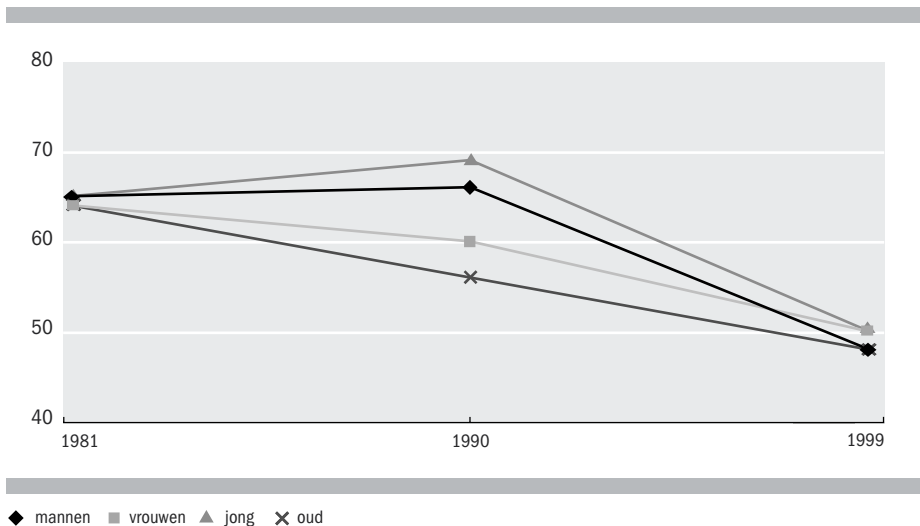
	1981	1990	1999
heel veel vertrouwen	12	10	5
tamelijk veel vertrouwen	53	53	43
niet zo veel vertrouwen	31	31	43
helemaal geen vertrouwen	5	6	8

Bron: EVS 1981-1999/2000 (Steinmetz-archief); gewogen resultaten

Tussen 1981 en 1999 is het percentage respondenten dat aangeeft heel veel vertrouwen te hebben in het rechtssysteem meer dan gehalveerd. Het percentage dat heel veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in het rechtssysteem, bevindt zich in 1999 voor het eerst onder de 50%.

Ook deze ontwikkelingen zijn bekeken voor vier verschillende groepen (mannen, vrouwen, jong en oud). In figuur 4.1 zijn de vertrouwensniveaus voor de vier groepen neergezet. Weergegeven in de figuur is het percentage respondenten dat zegt heel veel of tamelijk veel vertrouwen te hebben in het rechtssysteem in Nederland. Zowel in 1981 als in 1999 blijken de vier groepen volgens de data van het EVS heel dicht bij elkaar te liggen. In 1990, echter, zijn er grote verschillen tussen de groepen. Mannen hebben meer vertrouwen dan vrouwen en jonge mensen hebben veel meer vertrouwen (maar liefst 13%) dan oude mensen.

Figuur 4.1 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in vier groepen, 1981-1999, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder (in procenten)

Bron: EVS 1981-1999/2000 (Steinmetz-archief)

Zoals tabel 4.2 laat zien, geven de enquêtes van de Eurobarometer evenmin blijk van een (geleidelijke) daling van het vertrouwen in het rechtssysteem in Nederland. Direct na de terroristische aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september 2001 daalt het vertrouwen in het rechtssysteem in Nederland niet. Hoewel er zelfs een stijging te zien is, is deze niet zo sterk als de stijging van het vertrouwen in andere instituties in het najaar van 2001: het vertrouwen in o.a. het leger, overheidsinstellingen, de regering, het parlement, de EU en de VN vertoont dan een veel sterkere stijging (Dekker 2003a). Pas in 2002 is er sprake van een daling in het vertrouwen in het rechtssysteem maar ondanks deze daling is het vertrouwen nog altijd hoger dan in 1997. Het idee dat er in Nederland sprake is van een vertrouwenscrisis wordt dan ook niet bevestigd door metingen van dat vertrouwen in de laatste paar jaar.

Tabel 4.2 Vertrouwen in het rechtssysteem in Nederland, 1997-2002 (in procenten)

	1997	1999	2000	2001-1	2001-2	2002
geneigd te vertrouwen	56	61	60	63	64	58
geneigd niet te vertrouwen	44	39	40	37	36	42

Bron: EB 48.0 (1997), 51.0 (1999), 54.1 (2000), 55.1 (april-mei 2001), 56.2 (oktober-november 2001) en 57.1 (2002) gewogen resultaten

In tabel 4.3 laten de frequenties van de Nationale Kiezeronderzoeken van 1998, 2002 en 2003 zien dat meer dan zeventig procent van de Nederlanders veel of tamelijk veel vertrouwen heeft in de rechter. Waar het percentage respondenten, dat zegt heel veel vertrouwen te hebben, sinds 1998 gestegen is, lijkt het vertrouwen in de rechter in Nederland over het algemeen echter uitermate stabiel. Dit contrasteert met het veel gehoorde idee dat het vertrouwen in de overheid (waaronder ook de rechter) tanende zou zijn.

Tabel 4.3 Vertrouwen in de rechter in Nederland, 1998-2003 (in procenten)

	NKO 1998	NKO 2002	NKO-panel 2003
heel veel vertrouwen	11	15	15
tamelijk veel vertrouwen	60	55	56
niet zo veel vertrouwen	24	25	25
helemaal geen vertrouwen	5	5	4

Bron: NKO 1998-2003 (SKON); gewogen resultaten

Het NKO biedt de gelegenheid om niet alleen naar geaggregeerde ontwikkelingen te kijken, maar ook naar veranderingen op individueel niveau: de in 2003 ondervraagde respondenten werden ook in 2002 ondervraagd. Aan dit panel is de vraag naar het vertrouwen in de rechters dus twee maal gesteld. Door de antwoorden met elkaar te vergelijken, kan de stabiliteit van het vertrouwen in de rechters worden bepaald. Tabel 4.4 biedt een overzicht van de veranderingen op individueel niveau, niet alleen voor het vertrouwen in de rechtspraak, maar ook voor dat in andere instituties.

Tabel 4.4 Verandering van individuen in vertrouwen op een vierpuntsschaal, 2002-2003 (in procenten)

verandering	rechters	kerken	leger	pers	Tweede Kamer	ambtenarij	grote bedrijven	EU	NAVO	politie
+3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
+2	1	1	2	2	0	1	1	0	2	1
+1	19	17	16	24	16	18	18	16	20	18
0	61	59	59	55	63	59	60	60	58	62
-1	18	20	22	18	19	21	20	22	20	18
-2	1	2	2	1	1	1	2	1	1	1
-3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

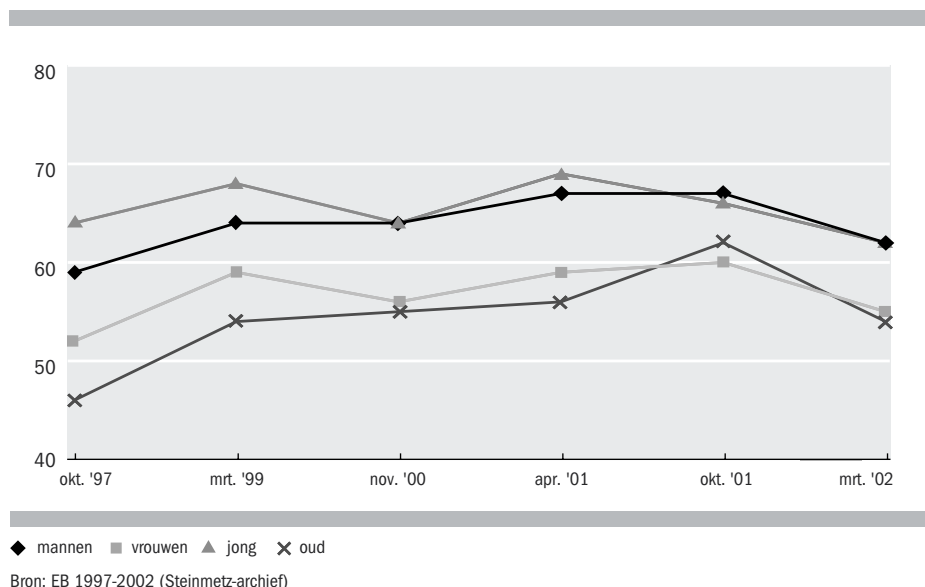
Bron: NKO 1998-2003 (SKON); gewogen resultaten

Uit tabel 4.4 blijkt dat het vertrouwen in de rechters erg stabiel is. Er is een sterke correlatie (Somers's $D = 0,73$) in het vertrouwen op beide momenten. Maar liefst 98% van de respondenten wijkt in 2003 niet of slechts één niveau op een schaal van vier af van het niveau van 2002. Vergeleken met veranderingen in vertrouwen in andere instituties, blijkt de stabiliteit van het vertrouwen in de rechters niet uitzonderlijk te zijn. Tussen 96% (leger) en 99% (Tweede Kamer en in de EU) van de respondenten verschilt niet of slechts één niveau op beide momenten van ondervraging.

Wat veroorzaakt individuele veranderingen in vertrouwen in de rechters? Is het slechts een kwestie van ruis of liggen er werkelijke veranderingen aan ten grondslag? Voorzover we kunnen nagaan met de beschikbare data is het eerste waarschijnlijkster dan het laatste.⁷ Opvallend is echter wel dat er een significant positieve relatie is tussen veranderingen in het vertrouwen in de rechters en veranderingen in het vertrouwen in elk van negen andere instituties waar in het onderzoek naar wordt gevraagd. Vertrouwen in de rechtspraak lijkt dus mee te bewegen met vertrouwen in instituties in het algemeen. Daar wordt in paragraaf 4.4 verder op ingegaan.

In het voorgaande ging het om de ontwikkelingen in het vertrouwen in het rechtssysteem in de gehele bevolking. Hieronder bekijken we de ontwikkelingen nader voor enkele deelgroepen. In figuur 4.2 is met Eurobarometerdata een onderscheid gemaakt tussen mannen en vrouwen en tussen jong en oud. Uit de grafiek blijkt dat er tussen 1997 en 2002 verschillen waren in de vertrouwensniveaus van mannen en vrouwen en van jong en oud. De verschillen tussen de twee leeftijdsgroepen zijn in deze periode sterk afgenomen: van 18% in 1997 tot 8% in 2002. Dat wil zeggen, het vertrouwen van vrouwen en van ouderen is tussen 1997 en 2002 sneller gestegen dan dat van mannen en van jongeren. Over het algemeen lijken de ontwikkelingen van de vier groepen echter op dezelfde momenten te stijgen en te dalen.

Figuur 4.2 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in vier groepen, 1997-2002, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder (in procenten)

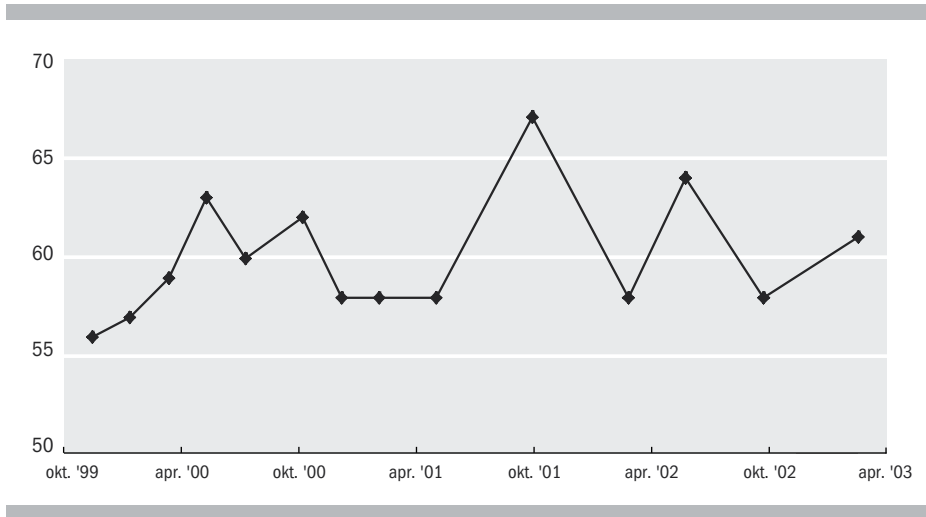

De cijfers van de EVS, de Eurobarometer en de Nationale Kiezersonderzoeken zijn niet zomaar te vergelijken; daarvoor verschillen de percentages en de antwoordcategorieën te sterk.⁸ Desondanks is het wel mogelijk om de trends met elkaar te vergelijken. De EVS laat een dalend vertrouwensniveau zien in de jaren negentig. De Eurobarometer en de NKO's daarentegen laten zien dat het vertrouwen in de rechtspraak in Nederland sinds eind jaren negentig stabiel is gebleven of zelfs is toegenomen.

Wanneer we de lange- en de middellangetermijntrend combineren, lijkt het erop dat het vertrouwen in de rechtspraak in de jaren negentig aan het dalen is geweest, maar dat deze beweging eind jaren negentig is gestopt. Deze trends geven echter niet aan in hoeverre het vertrouwen op de korte termijn aan fluctuaties onderhevig is. Hiervoor zou het vertrouwen in de rechtspraak meerdere malen per jaar gemonitord moeten worden. Nu is er geen dataset waarin dat het geval is, maar wel is er een monitor die tussen 1999 en 2003 op veertien momenten heeft gepeild in hoeverre mensen het eens zijn met de stelling dat de rechters in Nederland hun werk goed doen.

Hoewel dit niet als hetzelfde beschouwd mag worden als een peiling van het vertrouwen, biedt de stelling wel een indicatie hoe het vertrouwen zich op de korte termijn heeft ontwikkeld (zie figuur 4.3).

Figuur 4.3 'De rechters in Nederland doen hun werk goed', 1999-2003, Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder (in procenten)

Bron: JIM 1999-2003 (Ministerie van Justitie)

De figuur laat een ietwat grillige lijn zien, waarbij het oordeel over de rechters echter immer nabij de 60% ligt. Er is geen sprake van een trend, maar vooral zijn er veel pieken en dalen waar te nemen. Het is echter waarschijnlijk dat het grillige verloop niet wijst op een veranderend oordeel over de rechters in de populatie, maar dat het wordt veroorzaakt door de kleine steekproefgrootte waarop de cijfers zijn gebaseerd.

4.3 Nederland in Europa

Aan de hand van de EVS en de Eurobarometer is het mogelijk om het vertrouwen in het rechtssysteem in Nederland te vergelijken met datzelfde vertrouwen in andere landen. In tabel 4.5 zijn gegevens uit beide enquêtes vermeld voor negen EU-landen.

Tabel 4.5 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in 1999 en 2002, bevolking van 18 jaar en ouder in negen EU-lidstaten (in procenten)

	Zweden	Denemarken	Groot-Brittannië	Nederland	Duitsland	België	Frankrijk	Spanje	Italië
EVS 1999:									
heel veel vertrouwen	8	16	10	5	10	5	5	10	6
tamelijk veel vertrouwen	53	62	40	43	51	29	40	32	26
niet zo veel vertrouwen	34	19	36	43	33	42	35	43	49
helemaal geen vertrouwen	5	2	15	8	6	24	20	15	19
heel + tamelijk veel vertrouwen	61	78	50	49	61	34	45	42	32
Eurobarometer 2002:									
geneigd te vertrouwen	63	79	51	59	63	37	35	45	49

Bron: EVS 1999/2000 en EB 57.1 (Steinmetz-archief); gewogen resultaten

De verschillen zijn aanzienlijk. In de extreme antwoordcategorieën van het EVS 1999 staan 16% Denen met heel veel en 2% met geen enkel vertrouwen tegenover 5% Belgen met heel veel en 24% met geen enkel vertrouwen. Met een iets andere vraag in een Eurobarometer van 2002 springen de Denen er opnieuw uit met 79% die geneigd zijn te vertrouwen, nu tegenover Belgen en Fransen waarvan slechts ruim eenderde van vertrouwen blijkt geeft.

Tot zover twee verschillende actuele metingen. Op veranderingen in vertrouwen zal nu verder worden ingegaan aan de hand van identieke vragen in dezelfde onderzoeken.

De trends in het vertrouwen in het rechtssysteem die in Nederland werden gevonden, lijken ook in veel andere EU-lidstaten voor te komen. Voor Nederland werd tussen 1981 en 1999 een ontwikkeling gevonden waarin het vertrouwen in het rechtssysteem sterk was afgenomen (langetermijnontwikkeling), hoewel dat vertrouwen de laatste jaren gestabiliseerd of zelfs weer stijgende is (middellangetermijnontwikkeling). Tabel 4.6 en figuur 4.3 laten de langetermijnontwikkeling voor meerdere EU-lidstaten zien. Opnieuw moet een voorbehoud worden gemaakt, omdat het vertrouwensniveau op slechts drie tijdstippen is gemeten en daardoor om eerder genoemde redenen een trend niet eenvoudig vast te stellen is.

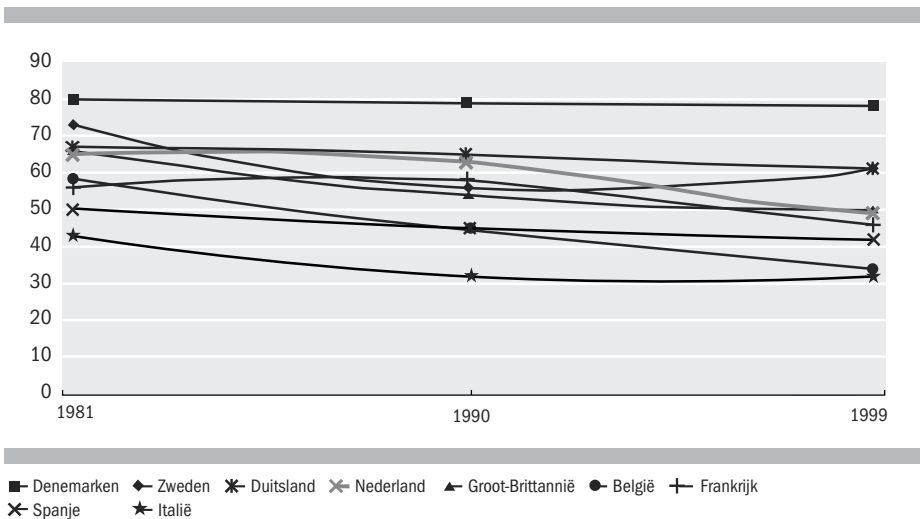
Tabel 4.6 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in negen EU-lidstaten, 1981-1999 ('heel' en 'tamelijk' veel vertrouwen in procenten)

	1981	1990	1999
Zweden	73	56	61
Denemarken	80	79	78
Groot-Brittannië	66	54	50
Nederland	65	63	49
Duitsland	67	65	61
België	58	45	34
Frankrijk	56	58	46
Spanje	50	45	42
Italië	43	32	32

Bron: EVS 1981-1999/2000 (Steinmetz-archieff); gewogen resultaten

Figuur 4.4 laat zien dat vergeleken met 1981 in alle landen het vertrouwen in het rechtssysteem is gedaald. In sommige landen (Zweden, Groot-Brittannië, Italië) liep het vertrouwen voornamelijk in de jaren tachtig terug, in andere (Duitsland, Frankrijk) vond deze daling net als in Nederland voornamelijk gedurende de jaren negentig plaats. Voor België zien we dat zowel tussen 1981 en 1990 als tussen 1990 en 1999 het vertrouwen in het rechtssysteem sterk is afgenomen, terwijl in Denemarken het vertrouwensniveau bijna constant is gebleven.

Figuur 4.4 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in negen EU-lidstaten, 1981-1999, bevolking van 18 jaar en ouder (in procenten)

Bron: EVS 1981-1999/2000 (Steinmetz-archieff)

In weinig landen was de daling in het vertrouwen in het rechtssysteem zo sterk als in Nederland (-16%): alleen in Groot-Brittannië werd ongeveer hetzelfde percentage gehaald. Zweden heeft tussen 1981 en 1990 weliswaar eenzelfde daling gekend, maar daar was het vertrouwensniveau in 1999 vergeleken met dat in 1990 weer sterk gestegen. De daling die tussen 1981 en 1990 in Zweden is gevonden, was dan ook een tijdelijke. Een waarschijnlijke oorzaak hiervoor is de moord op de Zweedse premier Olav Palme in de 1986.⁹ Omdat de daders van de moord nooit zijn gepakt, doen veel theorieën de ronde over de motieven van de daders. Dit heeft, wellicht nog meer dan de moord zelf, het Zweedse vertrouwen in de overheid en het rechtssysteem sterk aangetast. De stijging van het vertrouwen in de jaren negentig moet dan wellicht ook gezien worden als 'back to normalcy'.

Het Italiaanse vertrouwen in het rechtssysteem is tussen 1981 en 1990 sterk gedaald, om tussen 1990 en 1999 te stabiliseren en in de laatste jaren zelfs weer te stijgen. Ook deze ontwikkeling laat zich met het oog op een aantal gebeurtenissen aannemelijk maken. Deze verklaringen zijn echter speculatief en niet door de data bevestigd. In de jaren tachtig liep het Italiaanse politieke systeem op meerdere fronten vast. Begin jaren tachtig had Italië te lijden onder moordaanslagen door de Rode Brigade en door de Siciliaanse maffia (die eens te meer op de voorgrond trad). De nationale politiek werd steeds minder responsief: na 1983 werd keer op keer met dezelfde partijen (waaronder de christen-democraten en de socialisten) een coalitie gevormd die al snel uit elkaar zou spatten en dan na enkele maanden zonder tussentijdse verkiezingen opnieuw geformeerd zou worden. Belangrijker nog was wellicht de wijdverspreide corruptie waar het Italiaanse systeem om bekend stond en waar grote delen van de politieke en economische top bij betrokken waren. In de jaren negentig, de periode van de stabilisatie en stijging van het vertrouwen, werd deze corruptie door onderzoeksrechter Di Pietro aangekaart en onder de naam 'Operatie Schone Handen' (manipulite) aangepakt.

In België is het vertrouwen in het rechtssysteem het scherpst gedaald met maar liefst 24%. De Belgische overheidsinstanties hadden eind jaren tachtig en in de jaren negentig te kampen gehad met veel politieke schandalen (Augusta, dioxine, Dutroux) waar ook het rechtssysteem bij betrokken is geraakt.

Kortom, de ontwikkeling die tussen 1981 en 1999 in Nederland plaats vond, vond in veel meer landen in de Europese Unie plaats: het vertrouwen daalde. Tot in de jaren tachtig was Nederland echter een uitzondering in Europa (Putnam et al. 2000; Dalton 1999). Waar het vertrouwen in instituties in bijna alle West-Europese landen afnam, bleef dit in Nederland stabiel (vertrouwen in het rechtssysteem) of steeg het zelfs (vertrouwen in het parlement). Dit afwijkende patroon wordt wel verklaard doordat de daling van het vertrouwen in de overheid in Nederland al eerder dan in de jaren zeventig zou zijn ingezet (Dalton 1999), bijvoorbeeld omdat de Provo-beweging in 1965-1966 al gezorgd zou hebben voor een aantasting van het vertrouwen in de overheid en in autoriteiten in het algemeen (Putnam et al. 2000; Andeweg 1982).

De redenatie loopt echter op twee punten mank. Allereerst verklaart dit nog niet waarom het vertrouwensniveau in Nederland zich tussen 1971 en 1994 heeft hersteld,

terwijl het vertrouwen in andere landen is blijven dalen. Ook als er van uit wordt gegaan dat de vertrouwensdaling in Nederland eerder was begonnen, klopt het patroon niet met dat van andere landen. Het tweede gebrek van de redenatie is dat de gebeurtenissen die in de jaren zestig in Nederland (of beter: in Amsterdam) plaatsvonden weliswaar voor Nederland uitzonderlijk waren, maar ook in veel andere Europese landen voorkwamen. Sterker nog, grote studentenprotesten en -opstanden als in bijvoorbeeld Frankrijk, Duitsland en Italië heeft Nederland niet gekend. Waarom zou de Provo-beweging in Nederland dan toch hebben geleid tot een uitzonderlijke, vroege vertrouwensdaling?

Niet de stabiliteit van het vertrouwensniveau tot in de jaren tachtig verdient een verklaring, ook de daling van het vertrouwen in de rechtspraak die in het Nederland van de jaren negentig volgde is nog onverklaard. In de volgende hoofdstukken zullen relaties worden gelegd tussen het vertrouwen in de rechtspraak en verschillende variabelen. Wellicht kan aan de hand van de gevonden relaties worden verklaard waarom het vertrouwen in de rechtspraak in de jaren tachtig stabiel is gebleven en in de jaren negentig is gedaald. Zo is het mogelijk dat burgers in de jaren negentig langere en zwaardere straffen als wenselijk zijn gaan zien, terwijl in hun perceptie de rechters niet voldoen aan deze wens of eis.¹⁰ Deze discrepantie kan hebben geleid tot een daling in het vertrouwen in de rechtspraak. Een alternatieve mogelijkheid is dat de daling van het vertrouwen niet is veroorzaakt door een verandering bij de burgers, maar bij de institutie van het rechtssysteem. Zo zijn er in de jaren negentig bij de overheid meerdere affaires geweest die het vertrouwen in de Nederlandse rechtsstaat hebben kunnen aantasten. In 1992 was er allereerst de Bijlmerramp, waarbij het gerucht ging dat chemische of zelfs radioactieve stoffen waren vrijgekomen. Er werd melding gemaakt van 'mannen in witte pakken' en het idee was dat de overheid een affaire in de doofpot wilde stoppen. Halverwege de jaren negentig werd Nederland vervolgens geconfronteerd met de Srebrenica-affaire en de IRT-affaire. Bij de Srebrenica-affaire wist Nederland de moslim-enclave niet alleen niet te beschermen tegen de Bosnische Serviërs, ook raakte Defensie twee voor Dutchbat compromitterende fotorolletjes door menselijke fouten kwijt. Ook hier ging het gerucht dat fouten opzettelijk in een doofpot werden gestopt. Ten slotte is er de IRT-affaire: de interregionale researchteams bleken buiten toezicht van het ministerie van Justitie dubieuze opsporingsmethoden te gebruiken. De politie ging zelf criminele praktijken ontplooiën om een goed beeld te krijgen van de zware criminaliteit. Ook de rechtspraak was bij de affaire betrokken; zo werd de rechter verweten discutabele opsporingsmethoden goed te keuren. Deze drie affaires kunnen er de oorzaak van zijn dat het vertrouwen in de rechtspraak gedurende de jaren negentig in Nederland zo enorm is gedaald (van 65% naar 49%). Dit kan zijn versterkt door de ontwikkeling dat burgers in het dagelijks leven vaker kunnen worden geconfronteerd met geweldscriminaliteit, "waaronder betrekkelijk nieuwe vormen zoals het zogenaamde 'zinloos geweld', incidenten in de uitgaanssfeer (denk aan de zaken Meindert Tjoelker en Joes Kloppenburg), georganiseerde gewelddadige confrontaties van voetbal'supporters' (vgl. de zaak-Picornie)." (De Roos 2000).

In het bovenstaande zijn de Europese trends op de lange termijn bekeken. Hoe zit

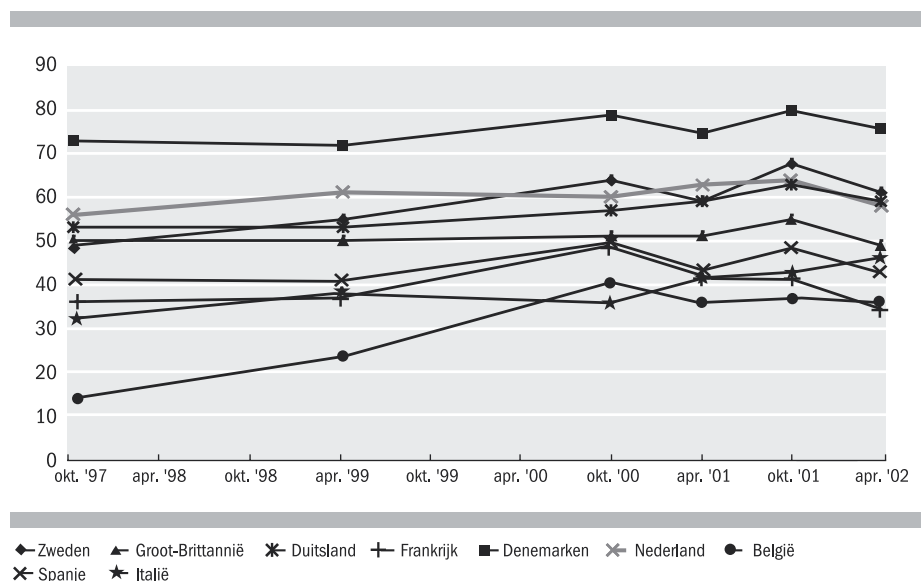
het nu met de midellangetermijntrend? In Nederland vertoonde het vertrouwen in de rechtspraak sinds 1997/1998 een lichte stijging. Tabel 4.7 en figuur 4.5 laten zien dat ook in dit geval de Nederlandse ontwikkeling niet uitzonderlijk was.

Tabel 4.7 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem in negen EU-lidstaten, 1997-2002 (in procenten)

	1997	1999	2000	2001-1	2001-2	2002
Denemarken	73	72	79	75	80	76
Zweden	49	55	64	59	68	61
Duitsland	53	53	57	59	63	59
Nederland	56	61	60	63	64	58
Groot-Brittannië	50	50	51	51	55	49
Italië	32	38	36	41	43	46
Spanje	41	41	50	43	48	43
België	14	23	40	36	37	36
Frankrijk	36	37	49	42	41	35

Bron: EB 48.0 (1997), 51.0 (1999), 54.1 (2000), 55.1 (april-mei 2001), 56.2 (oktober-november 2001) en 57.1 (2002) gewogen resultaten

Figuur 4.5 Vertrouwen in het nationale rechtssysteem 1997-2002, bevolking van 18 jaar en ouder (in procenten)

Bron: EB 1997-2002 (Steinmetz-archief)

Uit de figuur blijkt dat het vertrouwen tussen 1997 en 2002 in alle negen landenrijzende was. In Nederland, Denemarken, Groot-Brittannië en Frankrijk was deze stijging beperkt (rond de 5%). In andere landen, echter, steeg het vertrouwen in het rechtssysteem veel sterker. Zweden laat in de Eurobarometer, net als in de EVS gedurende de jaren negentig, een sterke stijging van het vertrouwen zien. België spant echter de kroon. In 1997 bevindt het vertrouwen in het rechtssysteem zich in een diep dal; slechts 14% van de respondenten zegt vertrouwen te hebben. In de jaren daarna stijgt het vertrouwen echter met meer dan 20%. Het Belgische vertrouwen is daarmee weliswaar nog altijd relatief laag, maar niet meer uitzonderlijk laag.

Door de tijd heen is te zien dat het vertrouwen in het rechtssysteem in Denemarken altijd erg hoog is. De traditioneel katholieke landen van West-Europa (België, Frankrijk, Spanje, Italië) worden gekenmerkt door een relatief laag vertrouwen. Nederland lijkt in deze geen bijzondere positie in te nemen, al moet worden opgemerkt dat de daling van het vertrouwen gedurende de jaren negentig in Nederland sterker is geweest dan gemiddeld en de daaropvolgende stijging zwakker was dan in veel andere EU-lidstaten.

4.4 Inbedding in ander vertrouwen

Het eerste model dat wordt onderzocht om het vertrouwen in de rechtspraak te verklaren is gebaseerd op vertrouwen in het algemeen. De verklaring in dit model is dat het vertrouwen in de rechtspraak een uitvloeisel is van algemeen vertrouwen. Mensen die vertrouwend zijn, zullen ook meer vertrouwen hebben in de gerechtelijke institutie.

Algemeen vertrouwen kan worden opgedeeld in verschillende onderdelen, te weten 'horizontaal' (sociaal) vertrouwen en 'verticaal' (institutioneel) vertrouwen (zie § 2.2). Horizontaal vertrouwen is het sociale vertrouwen tussen burgers. Verticaal vertrouwen is het vertrouwen van burgers in (politieke) instituties. Deze twee componenten van vertrouwen vormen samen het model dat aan het einde van deze paragraaf onderzocht gaat worden.

Allereerst wordt uitgebreid ingegaan op de samenhang tussen het vertrouwen in de rechtspraak en het vertrouwen in andere instituties. Vervolgens wordt gekeken naar de relatie met sociaal vertrouwen en wordt gezien hoeveel beide soorten vertrouwen samen bijdragen aan de statistische verklaring van vertrouwen in de rechtspraak.

Institutioneel vertrouwen

In de NKO's, de Eurobarometer en de EVS maakt de vraag naar het vertrouwen in de rechtspraak onderdeel uit van een vragenbatterij over vertrouwen in instituties. Met verkennende principalecomponentenanalyses kijken we naar de samenhang in de beoordeling van instituties en gaan we op zoek dimensies in de beoordeling.

In alle drie NKO's worden drie factoren onderscheiden.¹¹ Tabel 4.8 toont de resultaten voor 1998: een factor van nationale instituties (waarin het vertrouwen in de rechters, de politie, de pers, het parlement en de ambtenaren te vinden zijn), een factor

van internationale instituties (vertrouwen in grote bedrijven, de EU, en de NAVO) en een factor die verwijst naar wat Inglehart (1997) ooit samenvatte als ‘autoritaire instituties’ (vertrouwen in kerken en in het leger). Het vertrouwen in de rechters hangt samen met dat in andere ‘nationale’ instituties. De rechter wordt blijkbaar in Nederland niet geschaard onder de autoritaire instituties van kerk en leger. Wanneer een onderscheid wordt gemaakt naar geslacht, blijkt dat geen invloed te hebben op de indeling in factoren.

Tabel 4.8 Vertrouwen in instituties in Nederland in 1998: ‘heel/tamelijk veel vertrouwen’ (in procenten) en de samenhang in waarderingen (ladingen)

	%	ladingen (x 100) ^a			
		één dimensie	drie onafhankelijke dimensies		
politie	66	60	71	5	20
rechters	66	71	68	27	15
Tweede Kamer	58	75	68	38	-1
ambtenaren	34	61	65	15	12
pers	29	42	62	1	-27
NAVO	48	61	8	80	21
grote bedrijven	40	50	17	60	-5
Europese Unie	39	61	20	74	-8
leger	40	52	15	46	61
kerken	38	12	5	-14	84
verklaarde variantie (%)		33	24	20	13

a Principalecomponentenanalyse met orthogonale rotatie; ladingen groter dan 40 zijn ook omlijnd.

Bron: NKO 1998 (SKON); gewogen resultaten

Het onderzoek EVS 1999 laat in tabel 4.9 voor Nederland een verschillend beeld zien. Wanneer op basis van de data van de EVS 1999 voor Nederland een factoranalyse wordt gedraaid, valt het rechtssysteem onder overheid (net als het onderwijsstelsel, de gezondheidszorg, het sociale zekerheidsstelsel en de politie). Vertrouwen in het rechtssysteem valt niet onder de andere factoren ‘nationale politiek’, ‘internationaal’ en ‘autoritair’. Er is geen onderscheid tussen de factoren van de noordelijke EU-lidstaten en de zuidelijke EU-lidstaten.

Tabel 4.9 Vertrouwen in instituties in Nederland in 1999: 'heel/tamelijk veel' (in procenten) en de samenhang in waarderungen (ladingen)

	%	ladingen (x 100) ^a				
		één dimensie	vier onafhankelijke dimensies			
zorgstelsel (gezondheidszorg)	76	57	78	2	5	2
justitie	49	67	63	24	21	13
socialezekerheidsstelsel	65	52	69	5	11	-5
de politie	64	60	48	30	5	32
onderwijsstelsel	73	49	36	37	13	2
vakbonden	58	40	-1	70	11	1
de pers	56	43	14	69	-3	-2
parlement	55	67	37	45	36	12
ambtenarij	38	57	32	45	1	37
Europese unie	33	56	28	8	74	4
organisatie van verenigde naties	55	46	5	5	83	13
strijdkrachten	40	37	-11	21	34	61
kerk	29	27	12	-14	0	84
verklaarde variantie (%)		27	27	10	8	8

a Principalecomponentenanalyse met orthogonale rotatie; ladingen groter dan 40 zijn ook omlijnd.

Bron: EVS 1999/2000 (Steinmetz-archief); gewogen resultaten

De Eurobarometer schaaft voor Nederland het vertrouwen in het rechtssysteem onder een factor die wijst op het openbaar bestuur (met politieke partijen, ambtenarij, de nationale regering, het nationale parlement en de Europese Unie) en niet onder autoritaire instituten, zoals blijktens verdere (voor dit onderzoek niet relevante) analyses in onder andere Denemarken en Italië wel het geval is. Over het algemeen is op basis van de verschillende factoranalyses te stellen dat de rechter en het rechtssysteem in Nederland worden gezien als een gewoon deel van het overheidsapparaat en niet als een autoritaire institutie.

Naast de factoranalyse kan ook gebruik worden gemaakt van simpele correlatiematen om de samenhang tussen de vertrouwensniveaus in de verschillende instituties te bepalen. Eén van deze maten is de Somer's D. Wanneer op basis van het NKO 2002 het vertrouwen in de rechters wordt afgezet tegenover het vertrouwen in de andere instituties, blijkt dat het vertrouwen in de rechters het sterkst samenhangt met het vertrouwen in de politie ($D = 0,37$). Hieruit zou voorzichtig geconcludeerd kunnen worden dat de rechters en de politie voor een deel als een gemeenschappelijke factor 'justitie' gezien zouden kunnen worden. Verder blijkt op basis van de correlatiema-

ten het vertrouwen in de rechters sterk samen te hangen met het vertrouwen in de Tweede Kamer ($D = 0,30$) en het vertrouwen in de ambtenaren ($D = 0,28$).

Het vertrouwen in de rechtspraak hangt positief samen met het vertrouwen in andere instituties. Als het vertrouwen in deze instituties hoog is, kan je verwachten dat het vertrouwen in de rechtspraak ook hoog is. De verwachting is dat als er een groter vertrouwen is in de instituties van een (politiek) systeem in het algemeen (als er een hoog diffuus vertrouwen is), het vertrouwen in de rechtspraak (een specifieke vorm van vertrouwen) ook groter zal zijn. De vraag is nu hoe sterk deze relatie is.

Uit schaalanalyses blijkt dat de scores van vertrouwen in verschillende instituties bij elkaar kunnen worden opgeteld. Zo ontstaat een variabele die aangeeft hoe het vertrouwen in instituties in het algemeen is.¹² Voor de NKO's is dezelfde schaal van 9 items gebruikt, hoewel in 2003 een extra item (vertrouwen in politieke partijen) aan de enquête was toegevoegd.

De samenhang in de NKO's tussen institutioneel vertrouwen in het algemeen en het vertrouwen in de rechters is relatief sterk, maar de laatste jaren wel afgenomen (NKO 1998: $D = 0,33$; NKO 2002: $D = 0,27$; NKO 2003: $D = 0,27$). Hoe hoger het vertrouwen in instituties in het algemeen, hoe hoger het vertrouwen in de rechters. De Europese onderzoeken geven eigenlijk dezelfde correlaties voor Nederland. De EVS uit 1999 laat een correlatie zien van $D = 0,32$. De Eurobarometer uit 2002 toont een correlatie van $D = 0,31$. In beide gevallen liggen de correlaties van de EU-lidstaten erg dicht bij elkaar. Grote uitzondering is Denemarken waar de correlaties veel kleiner zijn dan in de rest van de EU. Mogelijk is dit veroorzaakt door een plafond-effect: door het erg hoge percentage mensen dat zegt vertrouwen te hebben in het rechtssysteem, is het moeilijk om sterke correlaties te vinden.

Sociaal vertrouwen

Naast vertrouwen in instituties kan ook worden gekeken naar sociaal vertrouwen. Hoe hangt dit sociaal vertrouwen samen met het vertrouwen in de rechtspraak? Gezien de positieve relaties tussen sociaal en institutioneel vertrouwen in het meeste eerdere onderzoek (Rothstein 2001; Dekker 2001; Elchardus en Smits 2002), ligt een positieve relatie in de rede. In navolging van Inglehart (1997) zou men echter ook het omgekeerde kunnen verwachten: wie weinig vertrouwen heeft in zijn of haar medeburgers zal juist op de rechtspraak (moeten) vertrouwen om die medeburgers te corrigeren.

Uit de NKO's van 1998 en 2002 blijkt dat er een matige, positieve relatie is (NKO 1998: $D = 0,20$; NKO 2002: $D = 0,25$) tussen sociaal vertrouwen en vertrouwen in de rechters. Hoe meer vertrouwend iemand is tegenover zijn medeburgers, hoe meer hij of zij geneigd is ook vertrouwen te hebben in de rechters. Zelfs wanneer we deze relatie controleren voor vertrouwen in instituties in het algemeen, blijft deze significant.

Ook in de EVS 1999 levert de standaardvraag naar sociaal vertrouwen een positief verband op. Wie in het algemeen andere mensen wel vertrouwt stelt ook meer vertrouwen in het rechtssysteem. Reacties op allerlei stellingen over de betrouwbaarheid van

medeburgers in specifieke situaties (hoeveel landgenoten reizen wel eens zwart/laten zich omkopen/liegen in hun eigen voordeel) leveren echter geen significante relaties op met vertrouwen in het rechtssysteem.

De matig positieve relaties die hier en in ander Nederlands onderzoek (vgl. Dekker 2001) gevonden worden tussen sociaal vertrouwen en institutioneel vertrouwen spreken de opvattingen van Inglehart tegen en bevestigen de ideeën van onder anderen Lipset en Schneider (1987), die stelden dat er een zwakke samenhang is tussen de twee variabelen. Institutioneel vertrouwen en sociaal vertrouwen zijn verschillende concepten maar statistisch wel gerelateerd.

Samenvattend

De vraag is nu in hoeverre algemeen institutionele vertrouwen en het sociaal vertrouwen het vertrouwen in de rechtspraak statistisch kunnen verklaren.

Alvorens daarop in te gaan, een enkel woord over de statistische analysetechniek die hier en in de volgende hoofdstukken wordt gebruikt. De techniek is (binaire) logistische regressieanalyse met als afhankelijke het wel of niet hebben van vertrouwen in de rechtspraak. Voorzover de onafhankelijke variabelen van nature al geen tweedelingen zijn, zijn ze gedichotomiseerd, zodat er steeds gekeken kan worden naar het effect van het wel of niet aanwezig zijn van een kenmerk. Die effecten worden getoond als relatieve kansenverhoudingen ('odds ratios') of eigenlijk gecorrigeerde relatieve kansenverhoudingen ('adjusted odds ratios') omdat ze worden gecorrigeerd voor de effecten van de overige in de regressie-analyses opgenomen variabelen. Een relatieve kansenverhouding van groter dan 1 geeft aan dat vertrouwen in de rechtspraak wordt bevorderd door het genoemde kenmerk, een waarde kleiner dan 1 geeft aan dat het genoemde kenmerk vertrouwen in de rechtspraak vermindert.¹³ Het spreken over afhankelijke en onafhankelijke variabelen, 'effecten', 'bevorderen' en 'verminderen' suggereert causaliteit, maar daarvan hoeft strikt genomen geen sprake te zijn. In het geval van de sociaal-demografische variabelen van tabel 5.1 ligt het voor de hand om vertrouwen in de rechtspraak als een gevolg te zien, maar bij allerlei opvatting verderop in dit hoofdstuk en in het volgende hoofdstuk kan men zich ook voorstellen dat zowel de opvattingen als het vertrouwen eerder naast elkaar staan als gevolgen van iets anders, of dat het vertrouwen zelfs eerder gezien moet worden als de oorzaak van een opvatting.

Of er sprake is van een statistisch significant effect (d.w.z., een kleine kans dat het resultaat op steekproeftoeval berust) wordt aangegeven met sterretjes. Als aangegeven is dat een kenmerk geen significant effect heeft ('n.s.'), dan doet dat kenmerk ook niet mee in de regressieanalyse en zijn de overige effecten daarvoor ook niet gecorrigeerd. Per regressieanalyse wordt ook een waarde van 'Nagelkerke R²' geboden. Dat is een pseudo-R² die vergelijkbaar is met de R² die bij een gewone regressieanalyse het aandeel van de door de onafhankelijke variabelen verklaarde variantie van de afhankelijke variabele aangeeft. In de hier gepresenteerde logistische regressieanalyses wordt geen variantie verklaard, maar voor de leesbaarheid doen we verder zonder aanhalings-

tekens toch maar alsof. Hoe groter de waarde, hoe beter het model past bij de gegevens. Aangezien variabelen die geen significante effecten hebben, uit de analyse zijn verwijderd, heeft de gepresenteerde R^2 steeds betrekking op de verklaringskracht van uitsluitend de significante variabelen.

Tot zover het statistische uitstapje. Terug nu naar de ‘verklaring’ van vertrouwen in de rechtspraak uit (ander) institutioneel vertrouwen en uit sociaal vertrouwen. Tabel 4.10 biedt de resultaten van logistische regressieanalyses van de NKO’s 1998 en 2002.

Tabel 4.10 Effecten van ander vertrouwen op vertrouwen in de rechters 1998-2002: relatieve kansenverhoudingen

	1998			2002		
	1	2	3	1	2	3
algemeen institutioneel vertrouwen (hoog)	6,8*		6,4*	1,5*		3,7*
sociaal vertrouwen (hoog)		2,8*	2,5*		2,5*	2,1*
Nagelkerke R^2	0,20	0,08	0,24	0,17	0,06	0,16

* Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 1998-2002 (SKON); gewogen resultaten

Zowel het algemeen institutioneel vertrouwen als het sociaal vertrouwen zijn significante voorspellers van het vertrouwen in de rechters. Beide factoren dragen in het vertrouwensmodel bij aan de verklaring van de variantie. De variantie is met name in 1998 erg hoog: maar liefst 24% van de variantie in het vertrouwen in de rechters wordt verklaard door het algemene vertrouwensmodel. De verklaringskracht van het algemeen institutioneel vertrouwen is echter groter dan de verklaringskracht van het sociale vertrouwen.

Opvallend is het grote verschil in verklaringskracht tussen 1998 en 2002. Hierboven is al gesteld dat de relatie tussen algemeen vertrouwen en het vertrouwen in de rechters tussen 1998 en 2002 was afgenomen – een beeld dat door de twee logistische regressieanalyses wordt bevestigd.

Noten

- 1 NKO 1998 vr. S18.3; NKO'02 vr. 254.3 (2e fase); NKO'03 vr. 1254.3 (panel).
- 2 Eurobarometer 57.1 q8.4.
- 3 EVS 1999 q58N.
- 4 Evenals het Duits (Vertrauen) en het Frans (confiance) heeft het Nederlands slechts één begrip, al zou een onderscheid kunnen worden gemaakt tussen 'vertrouwen in' en 'vertrouwen op' (Schuyt en Verhoeven 2003).
- 5 Het onderzoek De staat van het Recht anno 2003 (december 2003, vergelijkend met onderzoek uit 1998) van Roe Kerssies en Remco Frerichs van TNS NIPO voor dagblad Trouw was zeker ook nog interessant geweest, maar er werd pas over gepubliceerd (in Trouw van 14 januari 2004) toen deze publicatie al in de fase van de eindredactie was.
- 6 Voorzichtigheid met het aanwijzen van trends is echter geboden. Aangezien in bijna twintig jaar tijd op slechts drie tijdstippen is gemeten, zal het immers moeilijk zijn om vast te stellen hoe het vertrouwensniveau zich heeft ontwikkeld. Op basis van drie punten is het mogelijk om op verschillende manieren een trendlijn te tekenen. Daarnaast is het mogelijk dat het gemeten vertrouwensniveau op een van de drie tijdstippen een 'outlier' is: door een korte-termijnfluctuatie of een meetfout kan het gemeten vertrouwensniveau afwijken van de algemene trend. Een trendlijn zou door deze fluctuatie per definitie fout zitten.
- 7 Ruis wordt waarschijnlijk vooral veroorzaakt door respondenten die geen uitgekristalliseerde meningen hebben, maar toch maar een antwoord kiezen in een enquête (Converse 1964; Zaller 1992). Dergelijke respondenten zullen vaker inconsequente of inconsistente antwoorden geven. Dat is na te gaan met behulp van een zowel na 15 mei 2002 als in januari 2003 aan het panel gestelde vraag wat men in mei 2002 had gestemd. De veranderingen in vertrouwen zijn als volgt verdeeld over personen met wel en niet consequente mededelingen over hun partijkeuze:

	verschil in vertrouwen in de rechter 2002-2003		
	0	+/- 1	+/- 2/3
geen verschil stemverklaring 2002-2003	88	87	67
wel verschil stemverklaring 2002-2003	12	13	33
(n)	(767)	(465)	(31)

Bron: SKON (NKO panel 2002-2003)

De respondenten verschillen overeenkomstig de 'ruishypothese' maar de verschillen en de aantallen zijn te klein voor een statistisch significant resultaat. Toetsing van de alternatieve hypothese van een werkelijke verandering door te kijken naar de relatie van verandering in vertrouwen met veranderingen in cynisme, interesse, partijkeuze in januari 2003 e.d., leverde zelfs geen insignificante aanwijzing op.

- 8 In het Nationaal Kiezersonderzoek is het percentage respondenten dat zegt heel veel of tamelijk veel vertrouwen te hebben in de rechters circa 70%. In de Eurobarometer van dezelfde periode is het percentage respondenten dat stelt geneigd te zijn het rechtssysteem te vertrouwen circa 60%. Dit opmerkelijke verschil wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het object van de vraagstelling. In de NKO's is gevraagd naar de rechter,

in de Eurobarometers naar het rechtssysteem. Onder dit laatste wordt waarschijnlijk de hele ‘veiligheidsketen’ verstaan, waaronder bijvoorbeeld ook de politie.

- 9 Helaas kan deze redenatie niet getoetst worden met data. Pas in 1986 werd in Zweden een begin gemaakt met het vragen naar vertrouwen in politieke instituties. Sinds 1986 is dit vertrouwen sterk gedaald (Rothstein 2001). Op basis van deze gegevens kan echter niet onderzocht worden of deze daling pas na de moord is ingezet, of daarvoor al gaande was.
- 10 Zo stelt De Roos (2000) dat de opvattingen over straffen en rechten (van de verdachte) in de jaren tachtig verhardden. Met name ‘in de laatste jaren’ (De Roos 2000) [van de jaren negentig – ed.] werd de roep om zwaardere bestraffing groter.
- 11 Het aantal factoren wordt geselecteerd op basis van het gebruikelijk criterium van een Eigenwaarde groter dan 1. Deze factoren worden vervolgens orthogonaal geroteerd.
- 12 Omdat deze variabele gebruikt gaat worden om te kijken in hoeverre het algemene institutionele vertrouwen samenhangt met het vertrouwen in de rechter, mag dit laatste item niet in de schaal worden opgenomen.
- 13 Voor de geïnteresseerde lezer: de waarde van de (ongecorrigeerde) relatieve kansenverhouding is de verhouding tussen het wel en het niet aanwezig zijn van vertrouwen in de rechtspraak bij personen met het genoemde kenmerk gedeeld door deze verhouding bij personen zonder het genoemde kenmerk (c.q. de referentiecategorie).

5 Algemene achtergronden van vertrouwen in de rechtspraak

5.1 Persoonskenmerken

Uit Brits onderzoek naar het vertrouwen in het rechtssysteem is gebleken dat er in Groot-Brittannië een relatie is tussen verschillende achtergrondkenmerken en het vertrouwen. Volgens de bevindingen zijn mannen minder vertrouwend in het rechtssysteem dan vrouwen, zijn mensen van middelbare leeftijd minder vertrouwend dan jongeren of bejaarden, en zijn hoger opgeleiden en mensen uit een hogere klasse minder vertrouwend (Mirrlees-Black 2001). Achtergrondkenmerken lijken er dus toe te doen bij het verklaren van het vertrouwen in de rechtspraak.

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag in hoeverre de achtergronden van een respondent een verklaring bieden voor de waargenomen variantie in het vertrouwen van de rechtspraak. Hierbij moet worden opgemerkt dat achtergrondkenmerken waarschijnlijk niet de directe oorzaak zijn van (in dit geval) de mate van vertrouwen in de rechtspraak, zelfs niet als er een significante correlatie wordt gevonden. Meestal speelt er op de achtergrond een derde variabele mee, die de brug vormt tussen de twee variabelen. Uit Amerikaans onderzoek bijvoorbeeld, lijkt op het eerste gezicht dat ras van invloed is op het vertrouwen in de rechtspraak: mensen met een donkere huidskleur zijn minder vertrouwend dan mensen met een blanke huidskleur. Dit significante verschil valt echter volledig weg, wanneer een derde variabele (de welgesteldheid en hoeveelheid misdaad in een wijk) wordt toegevoegd. Het verschil in vertrouwen wordt niet veroorzaakt door ras, maar door de kwaliteit van de wijk: mensen die in een arme arbeiderswijk wonen waar veel misdaad is, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechtspraak.

Onder het kopje ‘achtergrondkenmerken’ is een vijftal variabelen onderzocht: geslacht, leeftijd, religie, opleiding en klasse. In de EVS was klasse niet opgenomen. In de Eurobarometer was noch opleiding, noch klasse opgenomen.¹ Voor de Europese datasets is gecontroleerd voor de variabele ‘land’. Een achtergrondvariabele die erg interessant zou zijn mede op basis van Brits en Amerikaans onderzoek – te weten etnische herkomst – was in de datasets niet opgenomen.

Voor elk van de vijf variabelen is de individuele relatie met vertrouwen in de rechtspraak onderzocht. In sommige gevallen zijn ook combinaties gebruikt om de mogelijke samenhang tussen de achtergrondvariabelen nader in kaart te brengen. Ten slotte is een logistische regressieanalyse uitgevoerd om te onderzoeken welke achtergrondvariabelen daadwerkelijk van belang zijn bij het verklaren van de variantie.

Sekse

De drie typen enquêtes tonen een verschillende relatie tussen geslacht en vertrouwen in justitie. Wanneer in de Europese datasets (Eurobarometer, EVS) alleen naar Nederland wordt gekeken, is de relatie nagenoeg nul. Uit de NKO's komt echter een veel sterker verband naar voren; in 2002 en in 2003 is er een significant verband: mannen zijn eerder geneigd vertrouwen te hebben in de rechter dan vrouwen (2002: $D = 0,23$, 2003: $D = 0,12$). 74% van de mannen en 65% van de vrouwen zegt (tamelijk) veel vertrouwen te hebben in de rechters. De relatie is tegengesteld aan de relatie die in andere Europese landen wordt gevonden. Bovendien bestaat in de Europese enquêtes voor Nederland geen relatie, terwijl dit in het NKO wel het geval is. Hoe is dit te verklaren?

Mogelijk hebben de verschillende uitkomsten te maken met de vraagstelling. In de EB en EVS wordt de vertrouwensvraag gesteld met als object 'justitie (of het rechtssysteem)'. In de NKO's is het object echter 'de rechters'. Rechters zijn een concreet onderdeel van de justitiële keten en het is zeer wel mogelijk dat bij het antwoorden op deze vraag respondenten niet keken naar het abstracte instituut (er werd immers niet gevraagd naar 'het rechterschap'), maar naar de persoon van de rechter. Omdat het beeld van de rechter wellicht nog wordt bepaald door het stereotiep van de mannelijke rechter (feitelijk zijn de verhoudingen tussen mannen en vrouwen 58% om 42%, waarbij mannen met name in de 'hogere' functies overgerepresenteerd zijn), zou hier een verklaring in kunnen liggen waarom vrouwen minder vertrouwen hebben in de rechters dan mannen. Als dit het geval is, zou in de NKO-data het vrouwelijke vertrouwen in instituties in het algemeen niet significant moeten verschillen van dat van mannen, aangezien de twee seksen volgens de Europese data niet van elkaar verschillen in algemeen institutioneel vertrouwen. Dit blijkt echter niet geheel het geval te zijn: in het NKO is de relatie tussen geslacht en algemeen institutioneel vertrouwen in 2002 significant ($D = 0,13$) en in dezelfde richting. Waar 50% van de mannen een hoog institutioneel vertrouwen heeft, is dat onder vrouwen 39%.

Leeftijd

Uit de verschillende onderzoeken blijkt dat in Nederland de relatie tussen leeftijd en vertrouwen in de rechtspraak negatief is: hoe ouder de respondent, hoe minder vertrouwen. De NKO's laten significante leeftijdsverschillen zien tussen de respondenten die aangeven geen tot weinig vertrouwen te hebben in de rechter en zij die aangeven tamelijk veel tot heel veel vertrouwen te hebben. Van de jongste helft van de bevolking heeft in 2002 76% (tamelijk) veel vertrouwen in de rechters. Bij de oudste helft van de bevolking is dit slechts 63%. De leeftijdsverschillen tussen de vertrouwenscategorieën, en daarmee ook de sterkte van het verband (1998: $R = 0,23$; 2002: $R = 0,18$; 2003: $R = 0,15$), nemen echter in rap tempo af. Zoals in hoofdstuk 4 is beschreven, zijn oudere mensen door de jaren heen steeds vertrouwender aan het worden. Noch in de dataset van de Eurobarometer, noch in die van de EVS is een significante relatie tussen leeftijd en vertrouwen te vinden.

Opleiding

De relatie tussen opleiding en vertrouwen in de rechter in het NKO was matig sterk (1998: $D = 0,14$; 2002: $D = 0,16$; 2003: $D = 0,16$). Hoe hoger de opleiding, hoe groter het vertrouwen in de rechter. Zo meldde in 2002 62% van de lager opgeleiden dat ze (tamelijk) veel vertrouwen had in de rechter, tegenover 80% van de hoger opgeleiden. Dit verband zou op meerdere manieren kunnen worden verklaard. Allereerst zouden hoger opgeleiden meer gesocialiseerd kunnen zijn in de Nederlandse staat en daar dus meer in vertrouwen. Ten tweede zijn rechters zelf hoger opgeleid en zullen hoger opgeleiden zich dientengevolge beter gerepresenteerd kunnen voelen dan lager opgeleiden. Een derde mogelijkheid is dat hoger opgeleiden minder het slachtoffer (of dader) zijn van misdaad (zie Brits onderzoek) en daardoor minder in aanraking zijn gekomen met justitie.

Wanneer het verband op Europees niveau wordt bekeken, komt er voor Nederland opnieuw een significante relatie in dezelfde richting naar voren: hogere opleiding gaat samen met meer vertrouwen in het rechtssysteem. Dit is een verband dat in veel landen (Zweden, Denemarken, Verenigd Koninkrijk, België) terug te vinden is, maar nergens zo sterk is als in Nederland (EVS: $D = 0,11$). In een tweetal landen is de relatie tussen opleiding en vertrouwen echter negatief: in Spanje (EVS: $D = 0,09$) en in Italië (EVS: $D = 0,06$) bestaat een – zij zwak – negatief verband: hoger opgeleiden hebben daar minder vertrouwen in het rechtssysteem dan lager opgeleiden.

Sociale klasse

Sociaal-economische klasse wordt, zoals gezegd, alleen in de datasets van het NKO gebruikt. In deze datasets is een positieve, matig sterke relatie te vinden met het vertrouwen in de rechter (1998: $D = 0,16$; 2002: $D = 0,15$; 2003: $D = 0,14$). Respondenten die zichzelf als lid van een hogere sociaal-economische klasse beschouwen, zijn geneigd meer vertrouwen te hebben in de rechter. Gecontroleerd voor de variabele opleiding valt de relatie tussen klasse en vertrouwen echter weg in de NKO's 2002 en 2003.

In de Eurobarometer kon weliswaar geen gebruik worden gemaakt van sociaal-economische klasse, maar wel van een variabele inkomen. Respondenten kregen een score toegekend (-, -, +, ++) op basis van de hoogte van hun inkomen. Het verband tussen deze score en het vertrouwen in het rechtssysteem was zwak, maar wel significant: hoe hoger het inkomen, hoe groter de neiging tot vertrouwen in het rechtssysteem. Deze relatie is in Nederland het sterkst ($D = 0,07$), terwijl hij in Spanje en Italië 0 is.

Religie

Een verklaring voor vertrouwen is de perceptie van 'good will' van de bron (Renn en Levine 1991). Deze perceptie 'kan voortkomen uit een optimistische mensvisie, uit doorgaans goede ervaringen of uit een psychische behoefte om te vertrouwen' (Dekker 2001). Sommige (geloofs-)overtuigingen stimuleren het hebben van institutioneel vertrouwen.

Het verband tussen religie en vertrouwen in de rechtspraak wordt allereerst op nationaal niveau bekeken middels de NKO's. Uit de drie NKO's blijkt dat er een relatie bestaat met het vertrouwen in de rechter. Mensen die zeggen niet-religieus te zijn, tonen meer vertrouwen in de rechter (in 2002 zegt van hen 75% (tamelijk) veel vertrouwen te hebben) tegen 65% van hen die een religie aanhangen. Dit is tegengesteld aan de assumptie in de literatuur, namelijk dat religieuze mensen gemakkelijker vertrouwen zouden hebben in instituties.

We bekijken hoe de verhoudingen liggen binnen de groep van religieuzen. Verschilt het vertrouwen in de rechter van geloof tot geloof? Wanneer de religies worden verdeeld in vijf groepen (rooms-katholiek, Nederlands hervormd, calvinistisch, overig en niet-religieus), blijkt dat in 2002 de Nederlands hervormden significant minder vertrouwen hebben in de rechter (58%) dan rooms-katholieken (71%), calvinisten (71%) en niet-religieuzen (75%). In 2003 is er alleen een significant verschil tussen de Nederlands hervormden en niet-religieuzen. Als de verschillende kerkgenootschappen nader worden bekeken, blijken er (gecontroleerd voor leeftijd) in 2002 alleen significante verschillen te bestaan tussen de aanhangers van de Nederlands hervormde kerk en de Samen-op-Weg-kerken enerzijds en niet-religieuzen anderzijds.

De EVS laat echter andere uitkomsten zien dan het NKO. Wanneer wordt gekeken naar de relatie tussen religiositeit en vertrouwen in het rechtssysteem, zijn in West-Europa alleen significante relaties voor het Verenigd Koninkrijk ($D = 0,13$), Duitsland ($D = 0,14$), België ($D = 0,08$), Frankrijk ($D = 0,10$) en Spanje ($D = 0,24$). Deze zijn alle in dezelfde richting: religieuze mensen hebben meer vertrouwen in het rechtssysteem dan niet-religieuzen. In tegenstelling tot het NKO is in de EVS voor Nederland geen relatie te vinden tussen religie en vertrouwen in de rechtspraak.

Wanneer wordt ingezoomd op de verschillende religies, blijken ook in de EVS tussen religieuze groepen significante verschillen te bestaan. Op pan-Europees niveau zijn er significante verschillen tussen protestanten en moslims (veel vertrouwen), rooms-katholieken en joden (minder vertrouwen) en orthodoxen en niet-religieuzen (weinig vertrouwen). Gecontroleerd voor 'land' neemt de sterkte van de relatie iets af.

Samenvattend

Neemt men de in het voorgaande genoemde variabelen samen, dan heeft in Nederland volgens de gegevens van EVS 1999 alleen de variabele 'opleiding' een significant effect op vertrouwen. De kiezersonderzoeken laten meer effecten van persoonskenmerken zien.

Tabel 5.1 Effecten van achtergrondkenmerken op vertrouwen in de rechters, 1998 en 2002: relatieve kansverhoudingen^a

	1998	2002
opleiding (hoog)	1,5**	1,9**
leeftijd (≥ 49 jaar)	0,5**	0,5**
sociale klasse (hogere middenklasse en hoge klasse)	1,4**	1,4*
geslacht (vrouw)	n.s.	0,7**
religie (referentiegroep: geen religie)		
rooms-katholiek	n.s.	n.s.
Nederlands hervormd	0,5**	0,5**
gereformeerd	n.s.	n.s.
overige religies	0,6*	0,2**
Nagelkerke R ²	0,11	0,12

* Significantie: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

a Zie voor de uitleg van de betekenis van de kansverhoudingen de aan tabel 4.10 voorafgaande tekst.

Bron: NKO 1998-2002 (SKON); gewogen resultaten

Uit de dataset van 1998 komen opleiding, leeftijd, klasse en religie naar voren als voorspellers van het vertrouwen in de rechters. Het model verklaart zo'n 11% van de variantie. De coëfficiënten van de verschillende religieuze groeperingen in tabel 5.1 moeten worden geïnterpreteerd ten opzichte van de niet-religieuzen. Onder het kopje religie is af te lezen welke religies qua vertrouwen significant afwijken van de niet-religieuzen. Het blijkt dat in 1998 de Nederlands hervormden en de aanhangers van andere religies geneigd waren minder vertrouwen te hebben in de rechters dan de niet-religieuzen (in de voorgaande paragraaf is uitgelegd dat dit voornamelijk werd veroorzaakt door de leden van de Nederlands hervormde kerk en door de leden van de Samen-op-Weg-kerken). De andere gelovigen verschilden niet significant van de niet-religieuzen.

Uit de dataset van 2002 blijkt dat het vertrouwen in de rechter gerelateerd was aan opleiding, leeftijd, klasse, geslacht en religie. In alle gevallen komen de richtingen overeen met 1998. Het model uit 2002 verklaart circa 12%.

Uit nadere analyses blijken zowel in 1998 als in 2002 de variabelen leeftijd en klasse vooral in samenhang met opleiding een significante voorspeller te zijn. Van de achtergrondkenmerken is opleiding daarmee de belangrijkste voorspeller. Leeftijd, klasse en religie waren zowel in 1998 als in 2002 in het model opgenomen.

5.2 Mediagebruik

Sinds de jaren zestig is veel geschreven over de invloed van de media op het vertrouwen in en de legitimiteit van de overheid (zie o.a. Norris 2000). Lange tijd is de 'media malaise' theorie hierbij dominant geweest. De kern van deze theorie is dat de media een invloed hebben op de betrokkenheid van burgers bij de politiek, en dat deze invloed negatief is. Door veranderende berichtgeving in de media worden de burgers tegenwoordig minder geïnformeerd, gaat het politieke nieuws meer om schandalen en gaat de kwaliteit van de berichtgeving omlaag. Hierdoor ontstaan slecht geïnformeerde, cynische burgers die steeds minder betrokken zouden zijn bij de politiek.

Tegenover de media malaise theorie is echter gesteld dat de media een positief effect hebben op de kennis en betrokkenheid van burgers bij de overheid (Norris 2000). Uit empirisch onderzoek is gebleken dat mensen die vaak naar het nieuws kijken meer kennis, vertrouwen en betrokkenheid tonen dan mensen die niet zo vaak naar het nieuws kijken. Sommige media hebben een positieve invloed op de houding tegenover de overheid. Deze media worden voornamelijk bekeken en beluisterd door mensen die al bij voorbaat een positievere houding tegenover de overheid hadden. Mensen die bij voorbaat een neutrale of negatieve houding tegenover de overheid hadden gaan volgens dit onderzoek niet positiever (maar ook niet negatiever) denken over de overheid onder invloed van de media – ook niet onder invloed van negatieve berichtgeving.

Het is echter de vraag hoe de relatie tussen betrokkenheid/vertrouwen en mediagebruik nu eigenlijk is. Het is mogelijk dat mediagebruik leidt tot meer betrokkenheid en vertrouwen: iemand die de krant leest, leert meer over het systeem en zal daardoor eerder geneigd zijn om te stemmen. Alternatieve mogelijkheid is dat betrokkenheid leidt tot mediagebruik: juist omdat iemand al geïnteresseerd is in politiek zal deze persoon kranten gaan lezen en het nieuws gaan kijken. Norris (2000) stelt dat het goed mogelijk is dat er een tweewegrelatie is tussen betrokkenheid en mediagebruik: een deugdzame cirkel.

In de vijf datasets (NKO, EVS, Eurobarometer) zijn helaas geen vragen gesteld over de invloed van de media op kennis en oordelen. Wel is in de Nationale Kiezersonderzoeken gevraagd hoe vaak gebruik werd gemaakt van (specifieke) media. Het meest uitgebreid werd dit gedaan in het NKO van 1998, waarin werd gevraagd naar (resp. het luisteren naar, kijken naar en lezen van) radiozenders, tv-programma's en schrijvende pers. Aan de hand van deze vragen is aansluiting gezocht bij de twee belangrijkste theorieën over de relatie tussen mediagebruik en vertrouwen.

Schrijvende pers

Aan de hand van het NKO 1998 zijn kranten en tijdschriften gezamenlijk geanalyseerd op mogelijke onderliggende factoren. Roddelbladen Privé, Story en Weekend bleken samen een schaal te vormen ($\alpha = 0,87$). Mensen die roddelbladen lezen bleken geneigd te zijn minder vertrouwen te hebben in de rechters dan mensen die geen roddelbladen lezen. De relatie is matig sterk ($D = 0,15$). Wanneer het verband

tussen het lezen van roddelbladen en het vertrouwen hebben in de rechter echter wordt gecontroleerd voor achtergrondkenmerken (geslacht, klasse, opleidingsniveau), blijken de relaties niet langer significant te zijn. De relatie tussen het lezen van roddelbladen en het vertrouwen in de rechters wordt verklaard doordat roddelbladen voornamelijk worden voornamelijk gelezen door vrouwen en door mensen met een lage opleiding.

Een andere sterk scorende categorie uit het NKO 1998 werd gevormd door opiniebladen (inclusief de opiniërende kranten NRC, Volkskrant en Parool); deze vormen een schaal (alfa = 0,60). Het verband tussen de hoeveelheid opiniebladen die men leest en het vertrouwen in de rechters bleek matig sterk ($D = 0,17$). Mensen die vaker opiniebladen lezen, blijken meer vertrouwen te hebben in de rechter. Ook dit verband bleek echter weg te vallen, gecontroleerd voor opleiding.

In het NKO 2002 werd slechts nog voor kranten (dus niet weekbladen) gevraagd hoe vaak men ze las. Mensen die Volkskrant, Trouw, NRC en/of Parool, die doorgaans kwaliteitskranten worden genoemd, lezen, zijn geneigd meer vertrouwen te hebben in de rechters dan mensen die dat niet doen ($D = 0,20$): van de lezers van de zogenaamde kwaliteitskranten heeft 81% (tamelijk) veel vertrouwen in de rechters, tegenover 66% van de mensen die geen kwaliteitskranten lezen. Verder bleek dat mensen die zeiden de Telegraaf (dagelijks) te lezen, significant meer geneigd zijn om weinig tot geen vertrouwen te hebben in de rechters (40%) dan mensen die de Telegraaf niet (dagelijks) lezen (26%). Mensen die zeiden geen krant te lezen, zijn eveneens significant meer geneigd om weinig geen vertrouwen te hebben in de rechters (35% om 29%).

Tv-programma's

Op dezelfde manier als bij de dag- en weekbladen is op de tv-programma's uit het NKO 1998 een factoranalyse toegepast. De latente factoren die hieruit gevonden konden worden, bleken vooral te maken te hebben met zenderverdelingen. Wel sprongen de soaps (GTST, ONM, GDKST) eruit als een gezamenlijke factor. Deze zijn samen tot een schaal gevormd (alfa = 0,70). Mensen die vaker naar soaps kijken, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechter ($D = 0,11$). Na controle voor geslacht (vrouwen kijken vaker naar soaps dan mannen) en opleiding (lager opgeleiden kijken vaker naar soaps dan hoger opgeleiden), verdwijnt de relatie echter opnieuw.

De nieuwsprogramma's (journaals en achtergronden) vormen eveneens een schaal (alfa = 0,65). Er bleek echter geen significante relatie te bestaan tussen de hoeveelheid nieuwsprogramma's die men keek en het vertrouwen in de rechter

In het NKO 2002 werd voor nog slechts drie programma's gevraagd hoe vaak er naar werd gekeken, namelijk het NOS-journaal, het RTL-nieuws en Het Nieuws van SBS6. Er is een significante relatie tussen vertrouwen in de rechter en het kijken naar het NOS-journaal ($D = 0,06$). Mensen die dagelijks naar het NOS-journaal kijken, zijn meer geneigd (tamelijk) veel vertrouwen te hebben in de rechter (71%) dan mensen die niet dagelijks naar het NOS-journaal kijken (66%). De verbanden tussen vertrouwen in de rechter en het kijken naar journaals van RTL ($D = 0,09$) of SBS6 ($-0,16$) zijn eveneens

significant, maar negatief. Voor beide geldt dat iemand die vaker naar het journaal van RTL of SBS6 kijkt, eerder geneigd is weinig of geen vertrouwen te hebben in de rechter. Dit effect is sterker voor het kijken naar SBS6 dan voor het kijken naar RTL4. Van de mensen die minstens wekelijks naar Het Nieuws van SBS6 kijken zegt 63% (tamelijk) veel vertrouwen te hebben in de rechter. Van de mensen die minder dan wekelijks naar Het Nieuws van SBS6 kijken, is dat 75%. Bij het RTL-nieuws zijn de verhoudingen respectievelijk 66% en 74%.

Na een controle voor geslacht, opleiding en klasse, blijkt alleen de relatie tussen het kijken naar het RTL-nieuws en het vertrouwen in de rechter te vervallen. De relatie met het kijken naar het NOS-journaal blijft gelijk en die met Het Nieuws van SBS6 wordt iets zwakker.

Kortom, de data uit het NKO bevestigen geen van beide theorieën over de relatie tussen mediagebruik en vertrouwen. Mediagebruik is in veel gevallen niet gerelateerd aan het vertrouwen in de rechter. Gecontroleerd voor geslacht en opleiding vallen veel van de relaties weg.

Een aantal relaties blijft ook na controle, staan. Mensen die vaak naar het NOS-journaal kijken, zijn geneigd meer vertrouwen te hebben in de rechters (wat spreekt voor de theorie van Norris). Mensen die vaak naar Het Nieuws van SBS6 kijken, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechter (wat spreekt voor de media malaise theorie). Mensen die de Telegraaf lezen, of roddelbladen, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechter (wat spreekt voor de media malaise theorie). Mensen die geen krant lezen, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechter (wat spreekt voor de theorie van Norris). Al met al is dit een mixed bag: geen van de twee theorieën kan hier worden bewezen of gefalsificeerd. Hiervoor zouden respondenten feitelijk ook over langere tijd moeten worden gevolgd.

Samenvattend

In tabel 5.1 is op basis van een logistische regressieanalyse op de NKO-data een model opgesteld dat op basis van achtergrondkenmerken de variantie in het vertrouwen in de rechter verklaart. In tabel 5.2 wordt het mediagebruik aan dat model toegevoegd.

Tabel 5.2 Effecten van sociaal-demografische factoren en media op vertrouwen in de rechters, 1998 en 2002: relatieve kansverhoudingen

	1998	2002
opleiding (hoog)	1,4*	1,9**
leeftijd (≥ 49 jaar)	0,5**	0,5**
klasse (hogere middenklasse en hoge klasse)	1,4**	n.s.
geslacht (vrouw)	n.s.	0,7**
religie (referentiegroep: geen religie)		
rooms-katholiek	n.s.	n.s.
Nederlands hervormd	0,5**	0,5**
gereformeerd	n.s.	n.s.
overige religies	0,5**	0,3**
lezen van roddelbladen	0,6**	-
lezen van kwaliteitskranten	-	1,4*
lezen van de Telegraaf	-	0,6**
kijken naar Het Nieuws van SBS6	-	0,7**
kijken naar NOS-journaal	-	1,5**
Nagelkerke R ²	0,12	0,13

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 1998-2002 (SKON); gewogen resultaten

In dit model voor 2002 is ten opzichte van het sociaaldemografische model in tabel 5.1 klasse als significante voorspeller weggevallen. Wel zijn er vier aan de media gerelateerde variabelen aan het model toegevoegd. Dit model voor 2002 verklaart 13% van de variantie in het vertrouwen in de rechter, slechts 1% meer dan het ‘media-loze’ model in tabel 5.1. De verklaringskracht blijft klein.

In het model voor 1998 is het opvallend dat de variabele ‘lezen van roddelbladen’ een significante voorspeller was van het vertrouwen in de rechters.

Ook de verklaringskracht voor 1998 verschilt niet veel van het model zonder media (11%), en is niet veel kleiner dan de verklaringskracht van het sociaaldemografische model van 2002.

5.3 Politieke en psychologische factoren

In het vorige hoofdstuk is ingegaan op het belang van achtergrondkenmerken van burgers als verklaring voor hun vertrouwen in de rechtspraak. Het is echter onwaarschijnlijk dat verschillen in achtergrondkenmerken direct leiden tot verschillen in het vertrouwensniveau. Verschillende achtergrondkenmerken zullen veelal leiden tot verschillende ervaringen en omgevingen, die leiden tot verschillende houdingen, opvattingen of sentimenten.²

In deze paragraaf wordt gekeken naar sociaal-psychologische factoren als mogelijke verklaring voor de verschillen in vertrouwensniveaus. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen meerdere factoren, namelijk (politieke) voorkeuren, oordelen, sentimenten en betrokkenheid. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt door middel van een logistische-regressieanalyse een model gemaakt dat het vertrouwen in de rechters verklaart uit sociaal-psychologische factoren. In het volgende hoofdstuk zal worden gekeken naar specifieke houdingen – opvattingen van burgers over specifieke issues.

Politieke voorkeuren

Voor de voorkeuren van burgers is het goed om een onderscheid te maken tussen de voorkeuren op een specifiek issue en wat meer structurele (politieke) voorkeuren. De relevantie van een issue kan door de tijd heen sterk variëren. Wat gisteren van belang was, hoeft dat vandaag niet langer meer te zijn. Een stabielere basis om voorkeuren te meten, wordt gevonden in achterliggende politieke dimensies. De meest gebruikelijke is de politieke links-rechtsdimensie. Ze is nog altijd de meest gebruikte samenvatting van politieke meningsverschillen, al verschillen de meningen over de aard en inhoud van deze dimensie (SCP 1998: 167 e.v.). In enquêtes wordt respondenten veelal gevraagd zichzelf op een 5-, 7-, 10- of 11-puntschaal te plaatsen van '(zeer) links' tot '(zeer) rechts'. Afgaande op lineaire relaties in Europese enquêtes blijkt men in West-Europa overal behalve in Spanje meer geneigd het rechtssysteem te vertrouwen naarmate men zich linkser plaatst; in Centraal- en Oost-Europa is men juist meer geneigd het rechtssysteem te vertrouwen naarmate men zich rechtser plaatst. De relaties zijn echter zwak en dat blijkt bij nadere beschouwing te worden veroorzaakt door de omstandigheid dat ze niet lineair zijn. Zowel volgens de laatste EVS- en EB-enquêtes als ook volgens het NKO 2002 hebben in Nederland respondenten die zich 'extreem' of in de neutrale middencategorie plaatsen het minste vertrouwen. Het meest vertrouwend zijn zij die zich links van het midden maar niet helemaal links positioneren.

In tabel 5.3 worden, in plaats van links-rechts-zelfplaatsingen, partijvoorkeuren in verband gebracht met vertrouwen in de rechter. In 1998 werd in het geheel geen significante relatie gevonden. In 2002 en 2003 was er wel een relatie (2002: Cramer's $v = 0,17$; 2003: $v = 0,19$). Op met name de partijen GroenLinks, D66 en Leefbaar Nederland (let op: N is slechts 20) en in mindere mate ook PvdA, VVD en SP werd gestemd door mensen die veel vertrouwen hebben. Mensen met weinig vertrouwen in de rechters hebben gestemd op met name LPF, SGP en overige (niet gerepresenteerde) partijen of in het geheel niet gestemd.

Tabel 5.3 Vertrouwen in de rechter naar partijvoorkeur, 1998 en 2002, (tamelijk) veel vertrouwen in de rechters (in procenten)

	1998	2002
D66	82	89
GL	70	85
PvdA	73	76
SP	72	75
CDA	71	73
VVD	67	73
CU en SGP	63	67
LPF	-	58
niet-stemmers	50	53

Bron: NKO 1998-2002 (SKON); gewogen resultaten

Het is mogelijk dat de gevonden verschillen tussen partijen kunnen worden verklaard door het feit dat sommige partijen aan de regering deelnemen, waar andere in de oppositie zitten of zelfs niet vertegenwoordigd zijn. Als de partij waarop is gestemd niet in de regering (of in het parlement) zit, kan dat leiden tot een lager vertrouwen in de overheid in het algemeen (en dus ook in de rechter). Om dit te onderzoeken zijn de partijen geclusterd (in regeringspartijen, parlementaire oppositiepartijen en extra-parlementaire partijen). In 2002 (waarvoor PvdA, VVD en D66 zijn gehercodeerd als regeringspartijen) was er een positieve relatie van $D = 0,11$. In 2003 was er een negatieve relatie van $D = 0,16$. Kortom: in 2002 zijn aanhangers van regeringspartijen meer geneigd vertrouwen te hebben in de rechter, in 2003 is dit tegengesteld. Dit impliceert dat het niet van belang is of de partij waarvan je aanhanger bent in de regering zit of niet: de omslag is veroorzaakt doordat CDA en LPF in de regering zijn gaan zitten en PvdA en D66 (met vertrouwende aanhangers) in de oppositie terecht zijn gekomen.

Tevredenheid met politiek en beleid

Wanneer respondenten een politiek systeem, politieke instituties of de output ervan positief beoordelen, zo is de verwachting, zullen ze er meer vertrouwen in hebben. Om vertrouwen in de rechtspraak te verklaren zou dientengevolge van vragen gebruik gemaakt moeten worden waarin wordt gevraagd naar het oordeel over het functioneren van (een facet van) de rechtspraak. Helaas is dit in de gebruikte onderzoeken niet het geval. In de onderzoeken worden twee typen vragen gesteld: (1) vragen over het functioneren van politieke instituties (de democratie, de regering, de EU) en (2) vragen over de eigen persoonlijke levenstevredenheid.

Tabel 5.4 Tevredenheid met politieke instituties en het vertrouwen in instituties (in correlatiematen: Somers' D)

	vertrouwen in de rechter/ in het rechtssysteem			algemeen institutioneel vertrouwen		
	NKO 1998	NKO 2002	EVS 1999	NKO 1998	NKO 2002	EVS 1999
tevredenheid met de regering (de afgelopen vier jaar)	0,22**	0,14**	0,20**	0,28**	0,15**	0,30**
tevredenheid met de democratie in Nederland	0,26**	0,12**	0,19**	0,31**	0,16**	0,41**
evaluatie regeringsbeleid t.a.v. de economie	0,12**	0,09**	-	0,20**	0,10**	-
evaluatie regeringsbeleid t.a.v. de werkgelegenheid	0,11**	0,11**	-	0,14**	0,13**	-
evaluatie regeringsbeleid t.a.v. de persoonlijke financiële situatie	-0,04	-0,02	-	-0,01	-0,07**	-
tevredenheid met het functio- neren van de democratie	-	0,28**	-	-	0,33**	-
tevredenheid met het functio- neren van de EU	-	0,12**	-	-	0,30**	-
evaluatie van de stand van de Nederlandse economie	0,23**	-	-	0,25**	-	-
evaluatie van het politieke stelsel in het verleden	-	-	0,10**	-	-	0,19**

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 1998-2002 (SKON); EVS 1999/2000 (Steinmetz-archief); gewogen resultaten

In tabel 5.4 worden met de NKO's en uit de EVS worden significante relaties gevonden tussen het oordeel over het functioneren van politieke instituties en het vertrouwen in de rechtspraak.³ Hoe beter het oordeel, hoe hoger het vertrouwen. De gevonden correlaties vielen echter weg wanneer werd gecontroleerd voor institutioneel vertrouwen (zie hoofdstuk 4).

In de twee Europese onderzoeken is naar de algemene levenstevredenheid gevraagd. Het is de verwachting dat mensen die in het algemeen tevreden zijn (positief oordelen over hun leven), meer vertrouwen zullen hebben in de verschillende instituties, waaronder de rechtspraak.

De Europese data ondersteunen deze hypothese echter niet of nauwelijks. De Eurobarometer heeft enkele vragen gesteld over de tevredenheid met de persoonlijke situatie. Het oordeel over de persoonlijke situatie valt echter weg wanneer wordt gecontroleerd voor algemeen institutioneel vertrouwen.

De EVS heeft twee vragen over levenstevredenheid, te weten 'life satisfaction' en 'general happiness'.⁴ In heel Europa wordt een relatie gevonden tussen deze twee variabelen en het vertrouwen in het rechtssysteem, waarbij geldt dat hoe tevredener iemand is met zijn leven, hoe meer vertrouwen hij of zij heeft in het rechtssysteem. Deze relaties zijn voor Nederland echter heel zwak: de 'life satisfaction' correleert onder Nederlandse respondenten maar met een uiterst zwakke $D = 0,06$. De vraag over 'general happiness' levert helemaal geen significante relaties op.

Er zijn aanwijzingen dat de opvatting over het functioneren van een specifieke institutie samenhangt met het vertrouwen erin. In de vragenlijsten zijn weliswaar geen vragen opgenomen die direct zijn gericht op het functioneren van rechters of van het rechtssysteem, maar de vragen over het functioneren van politieke instituties laten al een relatie zien met vertrouwen in het rechtssysteem. Deze relaties vallen echter bijna allemaal weg wanneer wordt gecontroleerd voor algemeen institutioneel vertrouwen. Om te zien hoe het verband tussen tevredenheid met (het functioneren van) het rechtssysteem en het vertrouwen in dat systeem werkt, zijn NKO, EVS en EB echter niet bruikbaar. Dit directe verband zal in hoofdstuk 6 worden onderzocht aan de hand van de SCP-enquête over de Kwaliteit van de Quartaire Sector (KQS) en de Justitie Issue Monitor (JIM) van het ministerie van Justitie.

Sentimenten

Los van de evaluatie van het (vermeende) functioneren van instituties, kan ook worden gekeken naar algemene houdingen van respondenten ten overstaande van onder andere diezelfde instituties. Het oordeel over het functioneren van politieke instituties is namelijk niet alleen gebaseerd op het feitelijke gedrag en op het succes van deze instituties, maar wordt ook beïnvloed door algemene houdingen of sentimenten over deze instituties. Iemand die in beginsel een positievere houding heeft tegenover politieke instituties zal ook eerder tevreden zijn met het functioneren van deze instituties. De relatie tussen de evaluatie van het functioneren en algemene sentimenten werkt echter twee kanten op. Enerzijds kan een (structurele) positievere houding leiden tot een grotere tevredenheid met het functioneren. Anderzijds leidt (langdurige) ontevredenheid met het feitelijk functioneren van een institutie tot een (structurele) negatieve houding. Er zal nu worden gekeken naar de relaties van een aantal (politieke) sentimenten met vertrouwen.

Politiek cynisme

Politiek cynisme is de houding volgens welke politiek draait om (verhuld) eigenbelang. Twee belangrijke componenten van het concept vertrouwen zijn echter 'competence' en 'caring' (Kasperson et al. 1992). Competence is het idee dat het object van vertrouwen ook capabel is om aan zijn verantwoordelijkheden te voldoen. Caring is het idee dat het object van vertrouwen laat zien waarde te hechten aan degenen die hun vertrouwen schenken. Deze twee componenten van vertrouwen botsen met politiek cynisme: iemand die politiek cynisch is, zal denken dat politici hun eigenbelang

nastreven in plaats van het landsbelang (wat botst met commitment). Daarnaast zal de cynicus denken dat politici niet competent genoeg zijn om hun taken goed te vervullen (wat botst met competence). Een politiek cynische houding botst dus met enkele van de (theoretische) componenten van institutioneel vertrouwen. We kunnen dan ook verwachten dat de relatie tussen politiek cynisme en het vertrouwen in de rechters negatief is: meer cynisme is gerelateerd aan minder vertrouwen.

In de NKO's is een drietal vragen gesteld die gezamenlijk verwijzen naar het politiek cynisme van de respondent. De drie vragen in het NKO (politici beloven meer dan ze waar kunnen maken; ministers zijn voornamelijk bezig met het eigenbelang; vrienden zijn belangrijker dan vaardigheden om kamerlid te worden) hangen voldoende samen om er een schaal van te kunnen maken ($\alpha = 0,61$).

De relatie tussen politiek cynisme en het vertrouwen in de rechters is zowel in 1998 ($D = 0,25$) als in 2002 ($D = 0,23$) matig. Van de mensen die politiek cynisch zijn, heeft 60% (tamelijk) veel vertrouwen in de rechters, wat een beduidend lager percentage is dan de 84% van de mensen die niet of nauwelijks politiek cynisch zijn. In andere woorden: hoe (politiek) cynischer een respondent is, hoe minder vertrouwen hij geneigd is te hebben in de rechters. Deze relatie wordt echter een stuk zwakker wanneer wordt gecontroleerd voor institutioneel vertrouwen. De oorzaak hiervan ligt waarschijnlijk in het feit dat de cynisme-vragen vooral gericht zijn op regering en parlement, en niet op de rechter. De relatie tussen politiek cynisme en institutioneel vertrouwen is daarom sterker dan de relatie met vertrouwen in de rechter.

Politiek zelfvertrouwen

Politiek zelfvertrouwen (efficacy) verwijst naar de vermeende macht van een respondent om het politieke stelsel in de door hem gewenste richting te beïnvloeden. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen interne en externe efficacy. De interne efficacy is het gevoel van macht of invloed (grip op de omgeving) waarbij de oorzaak wordt gezocht bij de persoon van de respondent zelf: de respondent acht zich dermate capabel, dat hij of zij in staat is het politieke systeem daadwerkelijk te beïnvloeden. Externe efficacy is het gevoel van macht of invloed dat wordt veroorzaakt door eigenschappen van de omgeving; bijvoorbeeld omdat het politieke systeem open is voor invloeden (regeerders en vertegenwoordigers luisteren naar de burgers).

Mensen met een lage efficacy, zullen denken dat zij – door eigen gebreken of door het systeem – niet in staat zijn om de politiek te beïnvloeden. Deze opvatting staat haaks op een derde component van vertrouwen die Kasperson et al. (1992) onderscheiden, te weten 'commitment'. Commitment is het idee dat degene die wordt vertrouwd (het object van vertrouwen) op één of andere manier gebonden is om zich in te zetten voor het doel waarvoor hij is aangesteld. "One wants to make sure that the trustee is fully committed to their mission, goal, or their fiduciary obligation" (Poortinga en Pidgeon 2003). Mensen met een hoge (externe) efficacy zullen van mening zijn dat politici (door het systeem) gebonden worden, en dus eerder geneigd zijn vertrouwen te schenken aan de politiek. Mensen met een lage efficacy gaan er echter van uit dat ze niet in staat zijn de politiek te beïnvloeden, wellicht zelfs dat het politieke systeem

dit niet toelaat. De verwachting is dan ook dat mensen met een lage efficacy geneigd zullen zijn minder vertrouwen te hebben in de rechtspraak.

In de NKO's zijn vragenbatterijen opgenomen om de efficacy van respondenten vast te stellen. Politieke efficacy wordt vaak gelijkgesteld aan politiek zelfvertrouwen: het concept verwijst naar de vermeende macht van een respondent om het politieke stelsel in de door hem gewenste richting te beïnvloeden. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen interne en externe efficacy. De interne efficacy is het gevoel van macht of invloed (grip op de omgeving) waarbij de oorzaak wordt gezocht bij de persoon van de respondent zelf: de respondent acht zich dermate capabel, dat hij of zij in staat is het politieke systeem daadwerkelijk te beïnvloeden. Externe efficacy is het gevoel van macht of invloed dat wordt veroorzaakt door eigenschappen van de omgeving; bijvoorbeeld omdat het politieke systeem open is voor invloeden (regeerders en vertegenwoordigers luisteren naar de burgers). De interne efficacy items schalen zowel in 1998 als in 2002 niet en zijn niet gebruikt voor dit rapport. De externe efficacy items schalen wel en zijn dientengevolge gebruikt ($\alpha = 0,68$).

In 1998 was er een verband tussen het vertrouwen in de rechter en de externe efficacy score van ($D = 0,24$). Hoe groter de gevoelens van onmacht (te wijten aan de omgeving), hoe minder vertrouwen er was in de rechter. In 2002 was de relatie ($D = 0,21$) met dezelfde kracht en in dezelfde richting. Waar 60% van de mensen met een lage efficacy zei veel vertrouwen te hebben in de rechter, was dit voor mensen met een hoge efficacy 83%. Ook gecontroleerd voor institutioneel vertrouwen bleef de relatie bestaan.

Angsten

Dekker (2003a) heeft op basis van data van de Eurobarometer aangetoond dat er in Nederland tussen algemeen institutioneel vertrouwen en de gemiddelde angst een zwakke en negatieve relatie bestaat. Wie over het algemeen genomen meer angsten heeft, is geneigd minder vertrouwen te hebben in instituties. De vraag is echter in hoeverre dit patroon wordt teruggevonden wanneer wordt gekeken naar de relatie tussen angsten en het vertrouwen in het rechtssysteem.

Voor slechts weinig landen in West-Europa bestaat er een verband tussen angst en vertrouwen in het rechtssysteem. Nederland is echter een uitzondering: de correlaties van vertrouwen in de rechter enerzijds en de angst voor etnische conflicten ($D = 0,08$), voor terrorisme ($D = 0,08$) en voor georganiseerde misdaad ($D = 0,11$) anderzijds zijn significant en matig sterk. Steeds geldt hierbij: hoe groter de angst, hoe lager het vertrouwen. Nederland is het enige land in West-Europa waar een relatie is tussen de angst voor terrorisme en het vertrouwen in het rechtssysteem. De relatie met angsten voor etnische conflicten en voor georganiseerde misdaad wordt slechts in twee andere landen gevonden (respectievelijk Groot-Brittannië en Frankrijk en Duitsland en België) en nergens zo sterk als in Nederland.

Anomie

Van de moderne samenleving wordt wel gezegd dat door modernisering en individualisering mensen niet langer gebonden zijn door gemeenschappelijke normen

en waarden. De begrippen goed en kwaad hebben niet langer een duidelijke of gemeenschappelijke betekenis, wat heeft geleid tot anomie. De samenleving legt te veel nadruk op bepaalde middelen (zoals geldgewin) die daarmee doel op zich zijn geworden (Merton 1957). Er is geen evenwicht tussen het succes (geldgewin) en de bevrediging die het meebrengt. Bovendien heerst er een onevenwichtigheid tussen de culturele doelen en de institutionele middelen om deze te bereiken.

In het NKO 2003 zijn stellingen voorgelegd over de betekenis van goed en kwaad. De eerste hiervan is: 'Er zijn zoveel verschillende opvattingen over wat goed en wat verkeerd is, dat je soms niet meer weet waar je aan toe bent.' De tweede is: 'Alles verandert heden ten dage zo snel, dat men vaak nauwelijks meer weet wat goed en wat slecht is.' Mensen die het met de eerste stelling eens zijn, zijn geneigd weinig vertrouwen te hebben in de rechters ($D = 0,11$). Mensen die het met de tweede stelling eens zijn, zijn eveneens geneigd weinig vertrouwen te hebben in de rechters ($D = 0,13$). Ook hier komt een verband naar voren waarbij een grotere onzekerheid (in dit geval over de betekenis van goed en kwaad) gerelateerd is aan een groter wantrouwen tegenover de rechter.

Gevoelens van sociale isolatie

In het NKO van 1998 is ten slotte ook nog een vragenbatterij opgenomen over gevoelens van sociale isolatie. Zouden sociaal geïsoleerde mensen minder vertrouwen hebben in de rechter? De gegevens bevestigen dit idee: mensen die van mening zijn dat ze in een sociaal isolement verkeren, hebben minder vertrouwen in de rechters (Pearson's $r = -0,20$). Gecontroleerd voor institutioneel vertrouwen (dat een relatie heeft met sociaal isolement van maar liefst $r = -0,56$), blijft de relatie bestaan: $r = -0,12$.

Politieke betrokkenheid

In de NKO's van 1998, 2002 en 2003 zijn vragen gesteld om politieke interesse te meten: drie ervan zijn indirect, een is direct gesteld. Ze zijn vermeld in tabel 5.5.

Van de drie indirecte vragen naar politieke interesse (de eerste drie uit tabel 5.5) correleert alleen de eerste vraag niet significant met vertrouwen in de rechter: deze verklaart dus niets van het vertrouwen in de rechters. De tweede en derde indirecte vraag zijn matig sterk gerelateerd aan het vertrouwen in de rechters: hoe groter de politieke interesse, hoe groter het vertrouwen in de rechter. Uit de directe vraag komt een sterkere relatie naar voren. 72% van de mensen die zeggen geïnteresseerd te zijn in politieke onderwerpen, heeft vertrouwen in de rechter. Van de mensen die zeggen niet geïnteresseerd te zijn, is dat 56%. Gecontroleerd voor het vertrouwen in instituties in het algemeen valt de relatie echter weg.

**Tabel 5.5 Politieke interesse en het vertrouwen in de rechters
(in correlatiematen: Somers' D)**

	1998	2002	panel
Als er in de krant binnenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over regeringsproblemen, hoe vaak leest u dat dan?	0,04	0,04	0,05
Als er in gezelschap over zulke problemen in ons land gesproken wordt, doet u dan mee met het gesprek, luistert u met belangstelling, luistert u niet of heeft u geen belangstelling?	0,06*	0,09**	0,15**
Als er in de krant buitenlands nieuws staat, bijvoorbeeld nieuws over spanningen of besprekingen tussen verschillende landen, hoe vaak leest u dat dan?	0,08**	0,02	0,06*
Bent u zeer geïnteresseerd in politieke onderwerpen, tamelijk geïnteresseerd of niet geïnteresseerd?	0,15**	0,15**	0,15**

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 1998-2003 (SKON); gewogen resultaten

In de EVS is de vraag gesteld hoe vaak de politiek in de media gevolgd wordt door de respondent. De relatie hiervan met het vertrouwen in het rechtssysteem is in Nederland niet significant. Alleen in het Verenigd Koninkrijk ($D = 0,14$) en in België ($D = 0,05$) worden significante relaties gevonden: hoe groter de aandacht voor politiek in de media, hoe hoger het vertrouwen in het rechtssysteem. De aandacht voor politiek in de media correleert in de meeste West-Europese landen wel met algemeen institutioneel vertrouwen (tussen de $D = 0,06$ voor Italië en $D = 0,19$ in het Verenigd Koninkrijk – de relatie werkt in dezelfde richting als de relatie met het vertrouwen in het rechtssysteem), met als grote uitzondering Nederland, waar in het geheel geen relatie te vinden is.

Van belang zijn naast politieke interesse ook andere gevoelens en gedragingen waaruit blijkt dat iemand zich betrokken voelt bij het (politieke) systeem. De respondent voelt zich aanhanger van een partij of vereniging, is wellicht zelfs een lidmaatschap aangegaan bij een partij of vereniging, stemt wel of niet tijdens verkiezingen. Uit de NKO's van 1998 en 2002 blijkt dat er een zwakke relatie is tussen je aanhanger voelen van een partij en vertrouwen hebben in de rechter (1998: $D = 0,05$; 2002: $D = 0,12$). Mensen met een hoger vertrouwen in de rechters zijn eerder geneigd zich aanhanger te voelen van een politieke partij (in 2002: 39%) dan mensen met een laag vertrouwen in de rechter (28%). Er is geen significante relatie tussen het vertrouwen in de rechter en het lidmaatschap van een politieke partij. Het al dan niet uitbrengen van een stem tijdens de verkiezingen levert wel een significante relatie op met het vertrouwen in de rechter (NKO 1998: $D = 0,14$; NKO 2002: $D = 0,22$; NKO 2003: $D = 0,09$). In 2002 waren mensen met een hoger vertrouwen in de rechter eerder geneigd te stemmen

(84%) dan mensen met een lager vertrouwen (70%). Dit verband valt gecontroleerd voor algemeen institutioneel vertrouwen echter grotendeels weg.

In de EVS zijn vragen gesteld over het lidmaatschap van verschillende typen verenigingen. In Nederland blijkt er geen verband te zijn tussen het lidmaatschap van een van deze verenigingen en het vertrouwen in het rechtssysteem. De vraag, bijvoorbeeld, of men lid is van een politieke organisatie correleert niet met het vertrouwen in het rechtssysteem – een uitslag die overeenkomt met de analyses op de NKO's. Ook in andere Europese landen zijn de relaties tussen de lidmaatschappen enerzijds en het vertrouwen in het rechtssysteem anderzijds minimaal en zijn er bovendien maar heel weinig significant.

In het NKO 2002 is ook gevraagd of men zich de laatste 2 jaar samen met anderen actief heeft ingespannen voor een kwestie die van belang is voor zijn gemeente, dan wel voor het land of iets internationaals. De eerste vraag correleert niet significant met vertrouwen in de rechters, de tweede vraag zwak ($D = 0,04$). De relatie valt echter weer weg wanneer wordt gecontroleerd voor algemeen institutioneel vertrouwen.

De vragen die zijn gericht op (uitingen van) betrokkenheid, geven over het algemeen geen of lage correlaties met het vertrouwen in de rechters.

Samenvattend

In het voorgaande zijn vier verschillende onderdelen (voorkeuren, tevredenheid, sentimenten en betrokkenheid) geïntroduceerd die gezamenlijk het sociaal-psychologische model vormen. Van elk van de vier onderdelen zijn in het NKO van 2002 vragen opgenomen die significant correleren met het vertrouwen in de rechters. Door deze variabelen in een logistische regressieanalyse op te nemen is het mogelijk het relatieve belang van de onderdelen te bepalen. Ook kan worden vastgesteld wat de verklaringskracht van het sociaal-psychologische model is.

In tabel 5.6 zijn vijf regressiemodellen opgenomen. Regressiemodellen 1 tot en met 4 zijn gemaakt voor elk van de bovengenoemde onderdelen. In het vijfde regressiemodel worden de vier voorgaande modellen gecombineerd. Het eerste regressiemodel is gericht op politieke voorkeuren, i.c. partijvoorkeur. Het model heeft een R^2 van 0,07.

In het tweede regressiemodel (gericht op tevredenheid) zijn twee significante voorspellers opgenomen met een gezamenlijke R^2 van 0,10. In het derde regressiemodel (algemene sentimenten) bleek anomie geen significante voorspeller. Politiek cynisme en efficacy bleken dat wel te zijn en verklaren samen 10% van de variantie. In het vierde regressiemodel is de opkomst bij de Tweede-Kamerverkiezingen van mei 2002 niet meegenomen, aangezien deze inhoudelijke overlap heeft met de variabele van partijkeuze. Het model heeft een R^2 van slechts 0,03.

Het sociaal-psychologische model combineert de vier individuele modellen en heeft een verklaringskracht van $R^2 = 0,20$. De vier onderdelen blijven allemaal bijdragen aan het verklaren van de variantie, al is de bijdrage van het betrokkenheidsmodel erg klein.

De categorische variabele ‘gestemd op politieke partij’ is nog altijd significant. De variabele laat zien of er een significant verschil in vertrouwen is tussen mensen die niet stemmen en mensen die op een van de partijen stemden. Uit regressiemodel 5 blijkt dat er bijna geen verschillen zijn, behalve voor twee groepen: Mensen die op D66 of op GroenLinks stemden, waren geneigd meer vertrouwen te hebben in de rechters.

Tabel 5.6 Effecten van sociaal-psychologische factoren op vertrouwen in de rechter, 2002: relatieve kansenverhoudingen

	voorkeuren	tevredenheid	sentimenten	betrokkenheid	gecombineerd
gestemd op 15.5.2002 (referentiegroep: niet stemmers)					
D66	7,6**				3,5**
GL	5,2**				2,8**
PvdA	2,8**				n.s.
SP	2,5**				n.s.
CDA	2,1**				n.s.
VVD	2,4**				n.s.
CU of SGP	n.s.				n.s.
LPF	n.s.				n.s.
overig	2,7**				n.s.
tevredenheid met regering (hoog)		1,6**			1,4*
tevredenheid met functioneren democratie (hoog)		3,1**			2,6**
externe politieke efficacy (hoog)			1,8**		1,4**
politiek cynisme (hoog)			0,4**		0,4**
interesse in politieke onderwerpen (hoog)				1,8**	1,4*
aanhanger politieke partij				1,5**	1,3*
Nagelkerke R ²	0,07	0,10	0,10	0,03	0,20

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 2002 (SKON); gewogen resultaten

Noten

- 1 Het laatste kon enigszins opgevangen worden met de vraagstelling die voor ‘inkomen’ was gekozen: wat de resultaten helaas niet vergelijkbaar maakt door de datasets heen.
- 2 Een voorbeeld hiervan is opleiding. In het vorige hoofdstuk is gebleken dat mensen met een hogere opleiding meer vertrouwen in de rechters hebben dan mensen met een lagere opleiding. Dit zou bijvoorbeeld verklaard kunnen worden doordat mensen met een lagere opleiding een lagere kennis van het systeem hebben. Dit gebrek aan kennis kan leiden tot een hogere mate van cynisme en een lager politiek zelfvertrouwen (het vertrouwen dat je in staat bent de politiek te beïnvloeden). Het zijn uiteindelijk houdingen als deze die leiden tot verschillen in vertrouwen.
- 3 Zo is er in dit kader gekeken naar variabelen over de tevredenheid met de regering de afgelopen vier jaar (NKO 1998 en 2002, EVS), de tevredenheid met de democratie in Nederland (NKO 1998 en 2002, EVS), de gevolgen van het gevoerde regeringsbeleid voor de economie, werkgelegenheid en de persoonlijke financiële levenssituatie (NKO 1998 en 2002), de tevredenheid met het functioneren van de democratie (NKO 2002), de tevredenheid met het functioneren van de EU (NKO 2002), de evaluatie van de stand van de Nederlandse economie (NKO 1998), de evaluatie van het politieke stelsel (EVS).
- 4 Ook in takken van de wetenschap die zich bezig houden met tevredenheid en geluk bestaan verschillende opvattingen over de verschillen en overeenkomsten tussen life satisfaction en general happiness (Schyns 2003). In dit rapport zal hier verder niet op worden ingegaan en worden de twee variabelen als min of meer hetzelfde beschouwd.

6 Specifieke achtergronden en conclusies uit het enquêteonderzoek

In het voorafgaande zijn drie verklaringsmodellen gepresenteerd. Volgens het eerste model vloeit het vertrouwen in de rechters voort uit vertrouwen in het algemeen (zie hoofdstuk 4). Volgens het tweede model kan het vertrouwen in de rechter door sociale factoren worden verklaard, volgens het derde model door politieke en psychologische factoren (hoofdstuk 5). In dit hoofdstuk komen enkele factoren aan de orde die directer met het recht te maken hebben, namelijk verschillende aspecten van de democratische rechtsstaat en het functioneren van het rechtssysteem (§ 6.1 en § 6.2), vervolgens worden factoren uit verschillende verklaringsmodellen gecombineerd (§ 6.3) en de belangrijkste bevindingen van de verkenning van het beschikbare enquêtemateriaal nog eens op een rijtje gezet (§ 6.4).

6.1 De democratische rechtsstaat

Democratie

In paragraaf 5.3 zijn al twee vragen aan bod gekomen die de tevredenheid met het functioneren van de democratie probeerden te meten. In de vragenlijsten zijn echter ook vragen opgenomen die meer gericht zijn op democratie als concept. Waar de vragen uit paragraaf 5.3 op de praktijk van de democratie waren gericht, zijn er ook vragen gesteld over democratie op een abstracter niveau. Is democratie het beste politieke systeem? Zijn partijen noodzakelijk voor ons politieke stelsel? Is democratie in staat de orde te handhaven? Is democratie besluiteloos?

Mensen die minder tevreden zijn met de democratie worden verwacht eveneens minder vertrouwen te hebben in de rechtspraak. De rechter vormt als waarborger van vrijheden immers een belangrijk onderdeel van het democratische systeem.

Uit tabel 6.1 blijkt dat mensen die democratie als beste systeem beschouwen, inderdaad meer geneigd zijn (tamelijk) veel vertrouwen te hebben in de rechters (in 2002: 80%) dan mensen die democratie niet als het beste systeem beschouwen (64%). De EVS laat hetzelfde zien voor Nederland ($D = 0,16$). De relaties zijn in West-Europa ongeveer gelijk, met als uitzondering Duitsland. In Duitsland is de relatie tussen het oordeel over democratie en het vertrouwen in de rechtspraak het sterkst ($D = 0,25$).

**Tabel 6.1 Opvattingen over democratie en het vertrouwen in instituties
(in correlatiematen: Somers' D)**

	NKO 2002	NKO 2003	EVS 1999
democratie het beste systeem	0,19*	0,18*	0,16*
politieke partijen noodzakelijk voor politieke stelsel	0,16*	-	-
democratie niet in staat orde te handhaven	-	-	0,19*
democratie besluiteloos	-	-	0,16*

* Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 2002-2003 (SKON); EVS 1999/2000 (Steinmetz-archief); gewogen resultaten

Mensen die politieke partijen als noodzakelijk voor de democratie beschouwen hebben meer vertrouwen in de rechters. Mensen die vinden dat democratie niet in staat is om de orde te handhaven, hebben minder vertrouwen in de rechtspraak. Ook op dit issue is de Nederlandse positie niet uitzonderlijk in West-Europa. Het enige land met een afwijkend verband tussen de twee variabelen is Spanje, waar een zwakke, positieve relatie is (oftewel: als mensen denken dat democratie niet in staat is orde te handhaven, hebben ze meer vertrouwen in het rechtssysteem).

Mensen die de democratie als besluiteloos beschouwen hebben eveneens minder vertrouwen in het rechtssysteem. Opnieuw is Spanje in West-Europa de uitzondering: in Spanje is er geen relatie tussen de twee variabelen.

Kortom, de verwachte relatie tussen de opvatting over democratie als concept en het vertrouwen in de rechters is in Nederland in de verwachte richting. Nederland heeft in West-Europa hierop geen uitzonderlijke positie:

Individuele vrijheden

In de datasets worden verschillende vragen gesteld over het belang van individuele vrijheden. Een relatie tussen het belang van vrijheid en het vertrouwen in de rechter ligt voor de hand, aangezien de rechter zowel de waarborger van vrijheid is, als degene die oordeelt waar individuele vrijheden ophouden. Risico is echter dat juist deze twee tegengestelde 'taken' van de rechter (beschermen en beperken van de vrijheden) ertoe leiden dat er in het geheel geen relatie wordt gevonden: als de grootste voorstanders van vrijheid om hen motiverende redenen vertrouwen hebben en om andere redenen de grootste tegenstanders ook, dan is er dus een samenhang van 0,00.

Zo stelt de evs de vraag wat van groter belang is: vrijheid of gelijkheid. In Nederland is er een (zwakke) relatie met het vertrouwen in de rechters: mensen die gelijkheid van groter belang vinden, hebben meer vertrouwen in het rechtssysteem dan mensen die vrijheid van belang vinden ($D = 0,12$). Hiermee is Nederland een uitzondering in West-Europa: in de meeste West-Europese landen de relatie tussen de twee zo goed als nul.

In Nederland geldt daarnaast dat mensen die een groot belang hechten aan vrijheid

van meningsuiting ook meer vertrouwen hebben in de rechter (NKO 1998: $D = 0,18$; NKO 2002: $D = 0,17$). In 2002 had 79% van de respondenten die een groot belang hechten aan vrijheid van meningsuiting (tamelijk) veel vertrouwen in de rechter, tegenover 66% van de respondenten die hier weinig belang aan hechten. Dit is in overeenstemming met een ander verband: in 2002 hadden mensen die vinden dat individuele vrijheden te veel aandacht hebben gekregen minder vertrouwen in de rechter (60%) dan mensen die vinden dat ze te weinig aandacht hebben gekregen (75%) (NKO 2002: $D = 0,10$).

Misdaad en corruptie

Mensen die vinden dat meer aandacht moet worden besteed aan de misdaad, hebben minder vertrouwen in de rechter (NKO 1998: $D = 0,10$). Van de mensen die vinden dat de overheid harder moet optreden tegen misdaad, heeft 56% weinig vertrouwen, tegenover 78% van de mensen die vinden dat de overheid te hard optreedt (NKO 2002: $D = 0,16$). De belangrijkste onderdelen blijken echter uitspraken over de bestraffing te zijn. Mensen die vinden dat momenteel te licht wordt gestraft, zijn geneigd weinig vertrouwen te hebben in de rechter (NKO 2003: $D = 0,41$). Mensen die vinden dat overwogen moet worden om de doodstraf weer in te voeren, zijn geneigd weinig vertrouwen te hebben in de rechter (NKO 2003: $D = 0,17$). Vooral de eerste relatie is naar verhouding sterk.

Ten slotte is de vraag gesteld in welke mate volgens de respondent corruptie voorkomt in Nederland. 57% van de mensen die menen dat corruptie vaak voorkomt heeft vertrouwen in de rechter, terwijl dat bij de mensen die menen dat corruptie zelden voorkomt, 76% is. Hoe meer men van mening is dat corruptie (vaak) voorkomt in Nederland, hoe lager het vertrouwen is (NKO 2002: $D = 0,18$).

6.2 *Het rechtssysteem*

Een belangrijke beperking aan het onderzoek dat tot nu toe beschreven is, is dat de concepten en issues van de gebruikte datasets niet of nauwelijks een focus hebben op het justitiële apparaat. Als gevolg hiervan kon het vertrouwen in de rechtspraak in hoofdstuk 5 niet worden gerelateerd aan opvattingen over of ervaringen met justitie.

Op basis van twee andere datasets is het alsnog mogelijk om opvattingen over de rechter te relateren aan opvattingen over en ervaringen met het justitiële apparaat. De datasets zijn de Kwaliteit van de quataire sector (KQS) en de in hoofdstuk 4 al gebruikte Justitie Issue Monitor (JIM). JIM en KQS hebben weliswaar geen directe vraag naar het vertrouwen in de rechtspraak, maar bevatten wel allerlei opvattingen over politie en justitie. De eerste enquête is in 2002 gehouden, de tweede is een monitor die meerdere malen per jaar wordt gehouden.

In de KQS 2002 is een blokje vragen en stellingen opgenomen over opvattingen over en ervaringen met het justitiële apparaat. We gaan af op de reacties op de stelling 'De Nederlandse rechter is eerlijk en betrouwbaar'. Als antwoord op deze stelling moesten de respondenten zichzelf plaatsen op een zevenpuntsschaal, variërend van 1 (helemaal

mee oneens) tot 7 (helemaal mee eens). Er wordt niet naar vertrouwen gevraagd maar naar betrouwbaarheid. Betrouwbaarheid (trustworthiness) wordt opgevat als een component van het bredere begrip vertrouwen (Metlay 1999).

De Justitie Issue Monitor (JIM)

Enkele maanden per jaar wordt voor JIM een steekproef van maximaal 400 (wisselende) respondenten een aantal vragen voorgelegd. Slechts een klein deel van de vragen is echter met enige regelmaat gesteld. De meeste vragen die interessant zijn voor dit onderzoek zijn slechts eenmalig voorgelegd. Hierdoor blijft de N voor deze vragen zelfs in een samengevoegd document kleiner dan 400 en zal het moeilijk zijn om significante relaties te vinden voor deze variabelen.

De vragenlijst van de JIM is over de verschillende peilingen weinig constant. Als gevolg hiervan is er, op de achtergrondvariabelen en een enkele stelling ('criminelen worden in Nederland te licht gestraft') na, geen enkele factor die veelvuldig in verband kan worden gebracht met de evaluatie van het functioneren van de rechters. De relatieve invloeden van veel verschillende variabelen kunnen niet in één model worden opgenomen, waardoor de beschrijving van relaties enigszins impressionistisch blijft. Dit wordt des te meer problematisch, doordat de monitor per keer maximaal 400 (wisselende) respondenten ondervroeg. Een vraag die slechts eenmalig is gesteld – en dat zijn de meeste – zal dan ook al gauw niet-significant correleren. Door de kleine steekproefgrootte is de kans daarop immers veel groter.

Per monitor is een logistische regressieanalyse uitgevoerd, op basis waarvan bepaald kon worden of en hoe sterk de verschillende variabelen correleerden met de opvatting over het functioneren van de rechters. In de kolommen van tabel 6.2 staan de verschillende monitoren. Uit de tabel blijkt dat in de loop der maanden steeds minder vragen waren opgenomen in de JIM die relevant waren voor het onderzoek en significant correleerden met de functioneringsvraag. In de laatste peilingen was de nadruk van de JIM verschoven van het meten van opvattingen over de rechtsgang naar het meten van opvattingen over immigratie en integratie. Als gevolg van deze verschuiving daalde de verklaringskracht van de modellen van 20% à 30% in de 'vroegere' peilingen (JIM 15 t/m JIM 24) tot gemiddeld minder dan 10% in de recentere peilingen.

Tabel 6.2 Opvattingen over justitie en criminaliteit ter verklaring van steun voor de stelling 'de rechters in Nederland doen hun werk goed', 1999-2003: relatieve kansverhoudingen^a

	15	17	19	21	23	24	26	28	30	35	37	39	41
1	2,7**	3,5**				3,0**		1,8*					
2					4,3*								
3									2,0**				
4		3,3**						n.s.					
5							1,6*						
6		1,8*	n.s.			n.s.		n.s.					
7	4,4**				7,5**								
8	0,4**												
9	n.s.	n.s.						0,5*					
10		n.s.						0,6*					
11		0,5*											
12	n.s.	0,5**	0,3**	n.s.	n.s.	0,5**	0,5**	n.s.	0,5**	0,4**	0,6*	n.s.	0,5**
13											2,2**		
14												0,3**	
15			0,6*										
16	n.s.	2,1*	n.s.	2,0*	2,1*	3,7**	1,8*	n.s.	2,1**				
16	n.s.	n.s.	2,7**	2,5**	n.s.	n.s.	2,1**	1,8*	n.s.				
18	0,30	0,31	0,21	0,11	0,29	0,19	0,15	0,11	0,10	0,05	0,07	0,07	0,03

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$.

a Zie voor de uitleg van de betekenis van de kansverhoudingen de aan tabel 4.10 voorafgaande tekst.

Bron: JIM 1999-2003 (ministerie van Justitie)

In de rijen van tabel 6.2 is af te lezen welke variabelen significant bijdragen aan het voorspellen van het oordeel over het functioneren van de rechters.¹ Zoals al beschreven is, zijn veel vragen slechts één of enkele keren gesteld, en is op basis daarvan niet te zeggen of we kunnen generaliseren. Daarnaast zijn veel variabelen soms significant, soms niet-significant. Ook uit de afwisselende significantie kunnen we weinig concluderen, aangezien de geringe steekproefgrootte insignificanties bevordert.

Uit de tabel kan worden afgeleid dat een aantal variabelen uit de Justitie Issue Monitor sterk correleert met de stelling dat de rechters hun werk goed doen. Mensen die vinden dat je in Nederland je recht kan halen, zijn geneigd te vinden dat de rechters hun werk goed doen. De terminologie ('als je in Nederland je recht wilt halen') is echter nogal abstract – wat is je recht halen? – en maakt het moeilijk er concrete conclusies aan te verbinden. De stellingen 'de rechters werken in Nederland heel zorgvuldig' en 'bij rechtszaken worden te veel fouten gemaakt' tonen de voor de hand liggende positieve en negatieve relaties met de opvatting dat de rechters een hun werk goed doen.

Een derde factor die sterk gerelateerd is aan het oordeel over het werk van rechters, is de opvatting over bestraffing. Mensen die van mening zijn dat in Nederland te licht wordt gestraft, zijn over het algemeen de mening toegedaan dat rechters niet goed hun werk doen. Dit is een relatie die we ook naar voren kwamen in het Nationaal Kiezersonderzoek 2003. Het bestaan en de richting van de relatie wordt bevestigd door een drietal vragen die slechts eenmalig gesteld zijn: mensen die het werk van rechters als slecht beoordelen, zijn geneigd schikkingen af te wijzen, positief te staan tegen het voorstel om twee gevangenen in één cel te plaatsen en vervroegde invrijheidsstelling af te schaffen.

Ten slotte houdt een tweetal stellingen in veel peilingen meermalen verband met het oordeel over het functioneren van de rechters. De twee stellingen – 'de overheid doet voldoende om de jeugdcriminaliteit aan te pakken' en 'de overheid doet voldoende aan de bestrijding van zedendelicten, zoals kindermisbruik' – correleren ongeveer in de helft van de peilingen significant.

Interessant zijn ook de statistisch irrelevante relaties die met 'n.s.' in de tabel zijn vermeld. Gezien de geringe steekproefgrootte en het feit dat relaties zijn gecorrigeerd voor de effecten van – soms enigszins verwante – andere opvattingen, kan een niet-significant verband niet zonder meer worden geduid als een bewijs van het niet-bestaan van een relatie, maar wel mag worden verondersteld dat een eventuele relatie niet erg sterk zal zijn. Zo mag men ervan uitgaan dat de opvattingen dat de rechtspraak toegankelijker wordt en dat rechtspraak te lang duurt in ieder geval niet doorslaggevend zijn voor de opvatting dat rechters hun werk goed doen.

Dit geldt bijvoorbeeld voor de toegankelijkheid van de rechtspraak. Weliswaar is een enkele keer een significante relatie gevonden (JIM 17), maar in de andere monitoren waar een vergelijkbare vraag in is opgenomen (JIM 19, 24, 28) was de relatie niet significant.

Ook kon er geen relatie bevestigd worden tussen het hebben van contact met een rechtbank en het oordeel over de rechters. Enerzijds is het mogelijk dat mensen met

minder vertrouwen in de rechters dientengevolge minder snel naar de rechter stappen en dus minder contact hebben. Anderzijds is het mogelijk dat juist mensen die contact hebben met de rechter hun oordeel aanpassen aan hun ervaringen. Uit JIM 21 komt echter naar voren dat het hebben van contact op zich geen verband heeft met het oordeel over de rechters. Tevredenheid met dat contact is daarentegen wel degelijk significant gerelateerd aan het algemene oordeel over het functioneren van rechters (op basis van een N van 55). Mensen die niet tevreden zijn met de wijze waarop de rechtbank met hun zaak omging, zijn geneigd in het algemeen negatiever te oordelen over de rechters (30% is het met de stelling eens dat de rechters in Nederland hun werk goed doen), dan mensen die tevreden zijn met de rechtbank (66% is het eens met de stelling).

In de verschillende JIMs zijn meerdere vragen opgenomen over opvattingen over feitelijke rechtsgelijkheid. Zo wordt er gevraagd of er in Nederland sprake is van klassenjustitie (en waar zich dat in uit), of mensen met meer geld grotere kans hebben hun rechtszaak te winnen en of de Nederlandse overheid er op moet toezien dat gelijke delicten gelijkelijk bestraft worden. Ook dit oordeel blijkt geen relatie te hebben met het oordeel over het functioneren van de rechters van mening.

Het oordeel over het functioneren van de rechters blijkt evenmin samen te hangen met de waargenomen openheid van informatie van de rechtbanken. Mensen die van mening zijn dat de rechter goed functioneert oordelen niet positiever over de openheid van de rechterlijke macht dan mensen die negatiever over het rechterlijk functioneren oordelen.

Ten slotte is het oordeel over het functioneren van de rechters in de dataset van JIM niet gerelateerd aan het oordeel over het optreden van de politie. Vooral in het licht van de gevonden relaties uit de KQS-dataset (zie volgende paragraaf) is dit opvallend, maar niet noodzakelijk tegenstrijdig.

In de Justitie Issue Monitor zijn ook enkele achtergrondvariabelen opgenomen aan de hand waarvan het oordeel over het functioneren van de rechters verklaard kan worden. Weliswaar in mindere mate, geldt ook hier het probleem dat sommige achtergrondvariabelen minder vaak in de dataset zijn opgenomen. Zo zijn opleiding en stedelijkheidsgraad pas sinds JIM 28 (februari 2001) in de lijst van variabelen vertegenwoordigd en is mediagebruik (het lezen van kranten, het kijken naar NOS- en naar RTL-journaal) voor JIM 26 (december 2000) niet altijd opgenomen.

Over het algemeen leveren de achtergrondkenmerken slechts een kleine bijdrage aan de verklaaringskracht van de modellen uit tabel 6.2. In de negen peilingen waar relatief veel vragen zijn opgenomen die gericht zijn op de justitiële keten (JIM 15 tot en met JIM 30), dragen de achtergrondkenmerken in drie peilingen in het geheel niet bij aan de verklaaringskracht van het model. Slechts in één van deze peilingen (JIM 19) is de bijdrage van deze kenmerken meer dan 4%.² Pas in de meest recente van de gebruikte peilingen neemt de toegevoegde waarde van de achtergrondvariabelen toe. Dit wordt echter niet zozeer veroorzaakt door een toenemend belang van deze variabelen, als wel door het ontbreken van vragen die gericht zijn op de rechtspraak: in de recente peilingen is voornamelijk ingegaan op de asielproblematiek.

Gegeven dat de achtergrondvariabelen over het algemeen weinig bijdragen, is de vervolgvraag: welke achtergrondvariabelen leveren die bijdrage dan? Ook hierop is door het versnipperde karakter van JIM moeilijk een antwoord op te geven. Wanneer alleen wordt gekeken naar de invloed van achtergrondkenmerken en de overige variabelen buiten beschouwing worden gelaten, blijken in een logistische regressie leeftijd, geslacht en enkele onderdelen van mediagebruik (lezen van Telegraaf, Volkskrant, Trouw, NRC; kijken naar NOS-journaal; kijken naar RTL-journaal) significant te zijn. Een goed beeld geeft dit echter niet: opleiding is niet in de analyse opgenomen, vooral omdat opleiding in minder dan de helft van de peilingen is opgenomen.

Ook voor de achtergrondkenmerken kan worden nagegaan welke niet in verband staan met het oordeel over de rechters. De belangrijkste relatie die niet blijkt te bestaan is die tussen de mate van stedelijkheid van de woonplaats van de respondent en het oordeel over de rechters. Mensen die in een (grote) stad wonen zijn niet meer of minder geneigd positief te oordelen over de rechters dan mensen die in een dorp wonen.

Het onderzoek Kwaliteit van de quartaire sector (KQS)

In de vragenlijst van Kwaliteit van de quartaire sector (KQS) wordt behalve naar andere terreinen van publieke dienstverlening gevraagd naar algemene oordelen over politie en justitie en naar ervaringen van de respondenten met het justitiële apparaat. Het laatste is uitgewerkt middels vragen over het slachtoffer zijn van misdrijven, aangifte bij de politie en tevredenheid met de manier waarop de politie de zaak behandeld heeft.

De ervaringen met het rechtssysteem blijken niet direct gerelateerd aan de vermeende eerlijkheid en betrouwbaarheid van de rechter (gecontroleerd voor andere variabelen valt de relatie weg), maar wel met de betrouwbaarheid van de politie. Dit is eenvoudig te verklaren doordat de gemeten ervaringen alle betrekking hebben op de politie en niet op contact met rechtbanken en rechters.

Het vertrouwen in de rechtspraak wordt gepeild met de stelling 'De Nederlandse rechter is eerlijk en betrouwbaar'. Het aldus gemeten vertrouwen is vooral gerelateerd aan de betrouwbaarheid van de politie ($D = 0,50$). Van de mensen die de politie betrouwbaar vinden, vindt 81% ook de rechters eerlijk en betrouwbaar. Van de mensen die de politie niet eerlijk en betrouwbaar vinden is dat 36%.

Daarnaast blijkt dat de het oordeel over betrouwbaarheid en eerlijkheid van de rechter sterk samenhangt met de opvattingen over het strafsysteem. Mensen die van mening zijn dat de gevangenis niet afschrikt, dat het strafrechtelijk systeem traag in de afhandeling is of te weinig rekening houdt met het slachtoffer, zijn geneigd de rechters minder betrouwbaar te vinden.

De betrouwbaarheid van de rechters wordt in de KQS-dataset voor het grootste deel verklaard door de betrouwbaarheid van de politie en de evaluatie van het strafsysteem. Daarnaast blijkt de opvatting over de eerlijkheid en betrouwbaarheid van de rechters ook samen te hangen met een tweetal andere variabelen. Wie van mening is dat de overheid te weinig aan criminaliteitsbestrijding doet, is geneigd de rechter minder betrouwbaar te vinden (55% noemt de rechter eerlijk en betrouwbaar) dan mensen die het met die stelling oneens zijn (59%).

Wie de bescherming tegen criminaliteit ook als een eigen taak ziet (en die verantwoordelijkheid dus niet louter bij de overheid/bij het rechtssysteem legt) is geneigd de rechter als eerlijk en betrouwbaar te karakteriseren (63%). Wie vindt dat de bescherming tegen criminaliteit niet mede een eigen taak is, is minder geneigd de rechters eerlijk en betrouwbaar te vinden (40%). Mensen die de bescherming tegen criminaliteit als een gedeelde taak zien, zullen niet alle verantwoordelijkheid bij justitie (en de rechter) leggen en misdaad zien als een complex probleem. Dientengevolge zullen deze mensen in het geval van een gebrekkige aanpak van de criminaliteit dit de rechters niet volledig aanrekenen.

Bovenstaande factoren hebben een gezamenlijke verklaringskracht van 31%, waarbij het vertrouwen in de politie op afstand de belangrijkste factor vormt (zie tabel 6.3).

Tabel 6.3 Justitiële opvattingen en vertrouwen in de rechtspraak, 2002 (in procenten en relatieve kansverhoudingen)^a

stellingen:	(instemming in %)	vertrouwen in %	kansenver- houdingen
gemiddelde		57,2	
De overheid zorgt goed voor de veiligheid van burgers	(48,5)	63,2	1,2*
Ik ben bereid meer belasting te betalen in ruil voor meer politie en rechters	(48,9)	64,4	1,4**
De Nederlandse politie is eerlijk en betrouwbaar	(48,1)	80,7	6,8**
In de gevangenis word je zo goed verzorgd, dat dat totaal niet meer afschrikt	(52,4)	52,9	0,7**
Het strafrechtstelsel houdt onvoldoende rekening met de belangen en behoeften van het slachtoffer	(51,0)	59,5	1,4**
Bescherming tegen criminaliteit is niet alleen een taak van de overheid, maar ook van burgers zelf	(74,8)	62,9	2,0**
Nagelkerke R ²			0,31

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$

a Tussen haakjes is het percentage respondenten vermeld dat instemt met de instelling. Onder 'vertrouwen' staat het percentage van de instemmers dat zegt dat de Nederlandse rechter eerlijk en betrouwbaar is en onder 'kansverhouding' het voor de overige stellingen gecorrigeerde effect van instemming op dit vertrouwen.

Bron: SCP (KQS 2002) gewogen resultaten

6.3 Verklaringsfactoren gecombineerd

In dit en de voorgaande hoofdstukken zijn drie modellen geïntroduceerd die het vertrouwen in de rechtspraak zouden kunnen verklaren. Het eerste model is gebaseerd op het idee dat het vertrouwen in de rechters grotendeels voortvloeit uit (sociaal of institutioneel) vertrouwen in het algemeen. Het tweede model probeert het vertrouwen in de rechters te verklaren uit sociaal-demografische factoren. Door de achtergrondkenmerken van een persoon te weten en te weten van welke media hij of zij gebruik maakt, zou kunnen worden voorspeld hoeveel vertrouwen hij of zij heeft in de rechters. Het derde model, ten slotte, gaat uit van sociaal-psychologische factoren: sommige psychologische sentimenten (cynisme, anomie) staan in verband met een laag vertrouwen in de rechters, waar andere (efficacy) in verband staan met een hoog vertrouwen in de rechters.

De drie modellen hebben invulling gekregen aan de hand van het NKO 2002.³ Het nadeel van deze datasets – en die van de andere vier datasets die tot nu toe zijn gebruikt – is dat ze voornamelijk gericht zijn op politiek-maatschappelijke vraagstukken, en nauwelijks op het terrein van justitie. Hierdoor blijven de drie verklaringmodellen erg algemeen en is de verklaring van het vertrouwen in de rechters weinig toegespitst op justitie. Vandaar dat in dit hoofdstuk aan de hand van twee andere datasets uitgebreider wordt ingegaan op deze relatie. Toch zijn in het NKO 2002 wel wat issues opgenomen die raken aan justitie.

Aan de hand van logistische regressie is onderzocht wat de verklaringskracht is van elk van de drie modellen. De drie modellen zijn elk al geïntroduceerd, maar worden in tabel 6.4 op een rij gezet. Het vertrouwensmodel (regressiemodel 1) verklaart⁴ 16% van de variantie. Het sociaal-demografische model (regressiemodel 2) verklaart 13% van de variantie. Het sociaal-psychologische model (regressiemodel 3) verklaart 20% van de variantie. Wanneer de drie modellen worden samengevoegd (regressiemodel 4) is de totale verklaringskracht 30%.⁵

Na de samenvoeging van de modellen vallen enkele variabelen weg als significante voorspellers. Als gevolg hiervan zijn in het samengevoegde model geen variabelen opgenomen die onderdeel zijn van het betrokkenheidsmodel uit paragraaf 5.3. Daarnaast zijn sociaal vertrouwen, leeftijd, het kijken naar televisieprogramma's, en externe efficacy weggevallen.

De laatste twee kolommen in tabel 6.4 geven aan in hoeverre de verklaringskracht van het samengevoegde model stijgt wanneer bovengenoemde losse issues aan het model worden toegevoegd. De issues hebben op zichzelf een gezamenlijke verklaringskracht van 18% (regressiemodel 5). Wanneer ze worden toegevoegd aan het samengevoegde model stijgt de verklaringskracht ervan van 30% naar 33% (regressiemodel 6).

Tabel 6.4 Regressieanalyse ter verklaring van vertrouwen in de rechters in 2002: relatieve kansenverhoudingen

	1 vertrouwen	2 sociaal	3 politiek en psychol.	4 1-3 samen	5 rechtstaat	6 alles
algemeen institutioneel vertrouwen (hoog)	3,7**			3,0**		3,0**
sociaal vertrouwen (hoog)	2,1**			1,6**		n.s.
opleiding (hoog)		1,9**		1,6**		1,5*
leeftijd (≥ 49 jaar)		0,5**		0,5**		0,7**
geslacht (vrouw)		0,7*		0,6**		0,6**
religie (referentiegroep: geen religie)						
rooms-katholiek		n.s.		n.s.		n.s.
Nederlands hervormd		0,5**		0,4**		0,5**
gereformeerd		n.s.		0,5**		n.s.
overige religies		0,3**		0,5**		0,3**
lezen van de Telegraaf		0,6**		0,6**		0,6**
kijken naar Het Nieuws van SBS6		0,7**		0,7*		0,6**
kijken naar NOS-journaal		1,5**		1,4*		1,4*
gestemd op 15.5.2002 (referentiegroep: niet stemmers)				n.s.		n.s.
D66			3,5**			
GL			2,8**			
PvdA			n.s.			
SP			n.s.			
CDA			n.s.			
VVD			n.s.			
CU en SGP			n.s.			
LPF			n.s.			
overig			n.s.			
tevredenheid met regering (hoog)			1,4*	1,4*		n.s.
tevredenheid met functioneren democratie (hoog)			2,6*	2,1**		2,1**
externe politieke efficacy (hoog)			1,4*	n.s.		n.s.
politiek cynisme (hoog)			0,4*	0,5**		0,6**
interesse in politieke onderwerpen (hoog)			1,4*	n.s.		n.s.
aanhanger politieke partij			1,3*	1,5*		n.s.
belang vrijheid van meningsuiting (groot)					1,5**	1,6**
waargenomen aandacht voor individuele vrijheden (te veel)					0,5**	0,6*
corruptie in Nederland (waargenomen)					0,6**	0,7*
democratie beste systeem (eens)					1,6**	n.s.
nut/belang van politieke partijen (groot)					1,7**	n.s.
overheidsoptreden tegen criminaliteit (te zacht)					0,4**	0,5**
Nagelkerke R ²	0,16	0,13	0,20	0,30	0,18	0,33

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$.

Bron: NKO 2002 (SKON); gewogen resultaten

Door de gegevens van het panel van 2003 te koppelen aan de dataset van 2002 kan het verklaringsmodel uitgebreid worden. In het NKO van 2003 zijn enkele andere vragen gesteld dan in het NKO van 2002, zoals de vragen over de zwaarte van straffen, over sociale isolatie en over anomie. Door deze vragen in het gekoppelde bestand toe te voegen aan het verklaringsmodel, kan worden onderzocht of deze variabelen een meerwaarde hebben. Keerzijde hiervan is dat het aantal respondenten waarop het model gebaseerd is, terug wordt gebracht tot minder dan 1100. Deze respondenten zijn minder representatief voor de bevolking in haar geheel, omdat ze voor een derde maal gefilterd zijn op bereidheid tot medewerking aan het onderzoek.

Tabel 6.5 Regressieanalyse ter verklaring van vertrouwen in de rechters in 2002-2003; relatieve kansenverhoudingen

	1 NKO 2002	2 Panel NKO 2002	3 Panel NKO 2002-03
algemeen institutioneel vertrouwen (hoog)	3,0**	2,6**	2,6**
opleiding (hoog)	1,5*	n.s.	n.s.
leeftijd (≥ 49 jaar)	0,7**	0,6**	0,6**
geslacht: vrouw	0,6**	0,5**	0,5**
religie (referentiegroep: geen religie)			
rooms-katholiek	n.s.	n.s.	n.s.
Nederlands hervormd	0,5**	0,6*	n.s.
gereformeerd	n.s.	n.s.	n.s.
overige religies	0,3**	0,3**	0,3**
lezen van de Telegraaf	0,6**	0,5**	0,6**
kijken naar Het Nieuws van SBS6	0,6**	0,5**	0,5**
kijken naar het NOS-journaal	1,4*	n.s.	n.s.
tevredenheid met het functioneren van de democratie (hoog)	2,1**	2,0**	2,0**
politiek cynisme (hoog)	0,6**	0,5**	0,5**
belang vrijheid van meningsuiting (groot)	1,6**	1,6*	1,6*
waargenomen aandacht voor individuele vrijheden (te veel)	0,6*	0,6**	0,6**
corruptie in Nederland (waargenomen)	0,7*	0,7*	0,7*
overheidsoptreden tegen criminaliteit (te zacht)	0,5**	0,5**	0,6**
worden misdaden in Nederland te licht of te zwaar bestraft (te zwaar)			2,7**
invoering doodstraf (eens)			n.s.
goed/verkeerd: veel verschillende opvattingen (eens)			n.s.
goed/slecht: alles verandert zo snel (eens)			n.s.
gevoel van eenzaamheid (hoog)			n.s.
Nagelkerke R ²	0,33	0,34	0,35

* Significantie: $p \leq 0,05$; ** Significantie: $p \leq 0,01$

Bron: NKO 2002 en panel 2002-2003 (SKON); gewogen resultaten

Wanneer het basismodel wordt toegepast op het kleinere panelbestand, dan blijken in de tweede cijferkolom van tabel 6.5 twee variabelen niet meer significant: opleiding en het kijken naar het NOS-journaal. Het model verklaart bijna 34% van de variatie in het vertrouwen in de rechters

In de laatste kolom van tabel 6.5 blijkt slechts één variabele van het NKO 2003 significant bij te dragen aan dit basismodel. Deze variabele is de opvatting over de zwaarte van de bestraffing van misdaden in Nederland. Mensen die vinden dat misdaad te licht wordt bestraft, zijn geneigd minder vertrouwen te hebben in de rechter. Anomie, sociale isolatie en de opvatting over de doodstraf zijn in dit model geen significante voorspellers.⁶

6.4 Conclusies uit het onderzoek van enquêtes

In hoofdstuk 4 bleek het vertrouwen in de rechtspraak op de lange termijn (tussen 1981 en 1999) te zijn gedaald. Met name in de jaren negentig daalde het vertrouwen in Nederland sterk. Een daling sinds de jaren tachtig treedt in veel meer landen in West-Europa op, maar de sterkte verschilt. Daalde het vertrouwen in de rechtspraak in Denemarken tussen 1981 en 1999 met 3 procentpunten nauwelijks, in België was de daling maar liefst 24 procentpunten. In sommige landen daalde het vertrouwen vooral in de jaren tachtig (Zweden, Groot-Brittannië, Italië), in andere met name in de jaren negentig (Nederland, Frankrijk), maar overall is het vertrouwen gedaald. Op lange termijn kan het vertrouwen in de rechtspraak, kortom, flink veranderen.

Op de middellange termijn – we praten nu over jaren in plaats van over decennia – is het vertrouwen in de rechtspraak eveneens aan verandering onderhevig. Uit het NKO is weliswaar gevonden dat het vertrouwen in de rechters tussen 1998 en 2003 weinig is veranderd, maar de data van de Eurobarometer laten zien dat het vertrouwen in het rechtssysteem tussen 1997 en 2002 in Nederland en in heel West-Europa (licht) is gestegen. Alleen in Frankrijk is het vertrouwen sinds de eeuwwisseling sterk gedaald. Het patroon lijkt dus te zijn dat na decennia van dalend vertrouwen (jaren tachtig, begin jaren negentig) het vertrouwen in de rechtspraak de laatste jaren weer stijgende is.

Aan de hand van panelgegevens van het NKO 2002-2003 hebben we laten zien dat over een periode van ruim een half jaar de mate van vertrouwen in de rechter (en in andere instituties) een betrekkelijk stabiel kenmerk van individuen is (tabel 4.4). De poging om aan de hand van de frequente peilingen van JIM een schatting te geven van de stabiliteit van vertrouwen op de korte termijn (maanden of kwartalen) leverde weinig op. In de veertien metingen van deze monitor was gemiddeld circa 60% van de respondenten het eens is met een stelling over het functioneren van de rechters in Nederland, maar de lijn met uitslagen in figuur 4.3 was wel grillig. De percentages lagen tussen de 56 en 67, maar de verschillen tussen de peilingen waren niet significant. Vanwege de kleine steekproeven van JIM kunnen daar helaas geen harde conclusies uit worden getrokken over de stabiliteit van vertrouwen op geaggregeerd niveau.

Het vertrouwen in de rechtspraak bleek sterk samen te hangen met het vertrouwen in andere instituties en met sociaal vertrouwen. Institutioneel vertrouwen en sociaal vertrouwen hangen samen, maar moeten gezien de sterkte van het verband wel als twee gescheiden concepten worden beschouwd. Het vertrouwen in de institutie van de rechtspraak hangt vooral samen met het vertrouwen in andere instituties. Het vertrouwen in de rechtspraak hangt in Nederland sterk samen met het vertrouwen in andere overheidsinstituties (met name politie, parlement en ambtenarij). De rechtspraak wordt in Nederland dan ook voornamelijk beschouwd als een nationale overheidsorganisatie, en niet als een autoritaire organisatie als kerk en leger. Dit is in Zuid-Europese landen en in Denemarken wel het geval.

Ook onderzoek van KQS in dit hoofdstuk laat zien dat het vertrouwen in de rechtspraak zeer sterk samenhangt met het vertrouwen in de politie. Het is dan ook de vraag in hoeverre de respondenten een onderscheid maken tussen het vertrouwen in (functioneren van) de politie en het vertrouwen in (functioneren van) de rechtspraak.

In hoofdstuk 5 en 6 passeerden diverse persoons- en achtergrondkenmerken en opvattingen over de democratische rechtstaat en justitie de revue ter verklaring van individuele verschillen in vertrouwen in de rechtspraak. Omdat mogelijk relevante factoren verspreid waren over verschillende datasets, was een afweging van verklaringsfactoren slechts beperkt mogelijk. Daar komt nog bij, dat op het gebied van de justitiële issues maar weinig conclusies konden worden getrokken. Omdat in de JIM veel vragen maar een enkele maal waren gesteld, kon op basis van 400 respondenten veelal geen definitieve conclusie getrokken worden.

Wat de sociaaldemografische kenmerken betreft, vertonen opleiding, leeftijd, religie en soms ook sekse een samenhang met vertrouwen in de rechtspraak. Sociale klasse en stedelijkheid van de woonplaats doen dat niet. Het gebruik maken van sommige media is gerelateerd aan het vertrouwen in de rechtspraak. Het is echter daarmee niet gezegd, dat het lezen van sommige kranten of het kijken naar bepaalde programma's op zichzelf leidt tot meer of minder vertrouwen. Waarschijnlijker is dat mensen met een bepaald profiel (waaronder bijvoorbeeld een laag of hoog vertrouwen, of sensatiezucht, of bepaalde interesses) naar bepaalde media kijken.

Vertrouwen in de rechtspraak hangt daarnaast sterk samen met de tevredenheid over democratie en met (politiek) cynisme.

Uit het NKO en uit de JIM en uit KQS blijkt dat het vertrouwen in de rechtspraak sterk samenhangt met het oordeel over het optreden tegen criminaliteit en met de bestrafing van misdaad. Mensen die weinig vertrouwen hebben in de rechtspraak, vinden dat de overheid te zacht optreedt tegen misdaad en te lichte straffen geeft. Deze opvattingen worden blijkens de KQS echter niet veroorzaakt door de misdaad waarmee de respondent zelf de laatste jaren is geconfronteerd. Daarnaast hebben mensen met weinig vertrouwen in de rechters het beeld dat rechters onzorgvuldig werken (JIM) en dat er te veel misdadigers door justitiële fouten vrijkomen (KQS).

Een laatste factor die van belang is, is het oordeel van burgers over hun contact met de rechtbank. Mensen die in contact zijn gekomen met rechtbanken en daar positief over oordelen, zijn geneigd om eveneens meer vertrouwen te hebben in de rechtspraak.

Van een aantal andere factoren kon geen relatie met het vertrouwen in de rechtspraak worden vastgesteld: de responsiviteit van rechterlijke macht, de toegankelijkheid van de rechtspraak, het oordeel over rechtsgelijkheid, de openheid van rechtbanken of zelfs het oordeel over het functioneren van de politie.

Tot slot zij nog eens herhaald dat de enquêtedata die in deze hoofdstukken zijn gebruikt, niet werden verzameld om vertrouwen in de rechtspraak zo goed mogelijk te meten en te verklaren. In de enquêtes van NKO, EVS en EB is de rechtspraak slechts een onderwerp in een rij van tien of meer instituties. KQS en vooral JIM zijn meer op justitie gericht, maar hier is de meting van vertrouwen weer minder. Daarbij komt nog dat de peilingen van JIM op (maximaal) 400 respondenten per keer zijn uitgevoerd en veel kenmerken die zijn gemeten op een erg klein aantal betrekking hebben. Ten gevolge hiervan moeten de in dit rapport gevonden verbanden meer worden gezien als een indicatie van een relatie(sterkte), dan als een exacte beschrijving ervan.

Noten

- 1 Niet opgenomen in de tabel zijn twee vragen naar tevredenheid die in monitor 21 alleen werden gesteld aan de 55 respondenten die meldden in de afgelopen vijf jaar contact gehad te hebben met de rechter: 'hoe tevreden was u over het doen en laten van deze rechtbank?' en 'was u tevreden over de wijze waarop de rechter opgetreden heeft?' Worden beide vragen met de vermelde kenmerken opgenomen in een regressieanalyse, dan heeft alleen de eerste vraag een significant positief effect (en relatieve kansverhouding van 4.7 en is er een verklaarde variantie van 16%.
- 2 De R^2 stijgt van 0,21 naar 0,30.
- 3 Verderop zal worden geprobeerd een aantal vragen aan het panel van het NKO 2003 toe te voegen aan het verklaringsmodel van het NKO 2002. Dit is mogelijk omdat de respondenten uit het panel ook hebben deelgenomen aan het NKO 2002.
- 4 Zoals voorafgaande aan tabel 5.1 in het vorige hoofdstuk aangegeven, wordt geen variantie verklaard en dient de vermelding van de pseudo- R^2 slechts om een indruk te krijgen van het belang van de verklaringsfactoren.
- 5 De verklaringskracht van de drie modellen bij elkaar is minder dan de som der delen (wat 54% zou zijn), aangezien de modellen voor een (groot) deel dezelfde variantie verklaren.
- 6 De toevoeging van de opvatting over bestraffing aan het model verhoogt het verklaringspercentage van het model met ruim 1,5%. De verklaringskracht van het model is daarmee wel groter geworden, maar ook van toepassing op een kleinere groep. Door zelfselectie is de representativiteit van het panel echter kleiner dan die van alle ondervraagden (immers: maar een selecte groep mensen zal bereid zijn om zich een derde maal te laten interviewen) en zal de R^2 nog meer dan normaal met een korreltje zout genomen moeten worden. Naar alle waarschijnlijkheid is de verklaringskracht van het model een overschatting.

Literatuur

- Almond, G.A., en S. Verba (1989 [1963]). *The civic culture*. Newbury Park: Sage.
- Andeweg, R.B. (1982). *Dutch voters adrift: On explanations of electoral change (1963-1977)*. Katwijk aan Zee: de auteur.
- Arnold, T. (2000). 'Four of five Canadians lack faith in justice system'. In: *National Post*, 5 December 2000: A1-A7.
- Belden Russonello and Stewart (2001). *Optimism, pessimism and jailhouse redemption: American attitudes on crime, punishment and over-incarceration*. Washington: Belden Russonello and Stewart.
- Berghuis, A.C. (1992). 'De harde en de zachte hand – een statistische analyse van verschillen in straftoemittingsbeleid'. In: *Trema* (15) 3, 84-93.
- Berghuis, A.C. (1994). 'Punitiviteitsfeiten'. In: M. Moerings (red.). *Hoe punitief is Nederland?* Arnhem: Gouda Quint.
- Berghuis, A.C. en J.J.A. Essers (1986). 'Criminaliteitsbestrijding en publieke opinie'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (28) 4, 159-178.
- Bouckaert, G. (1995). 'Remodelling quality and quantity in a management context'. In: A. Halachmi en G. Bouckaert (red.). *Public productivity through quality and strategic management*. Rotterdam/Brussel: IOS/IIAS.
- Bouckaert, G. en S. van de Walle (2001). *Government performance and trust in government*. Leuven: Public Management Institute.
- Bouckaert, G., S. van de Walle, B. Maddens en J.K. Kampen (2002). *Service delivery satisfaction and trust in government: The micro-performance hypothesis*. Leuven: Public Management Institute.
- Boutellier, H. (2002). *De Veiligheidsutopie*. Den Haag : Boom Juridische uitgevers.
- Braithwaite, V. en M. Levi (red.; 1998). *Trust and governance*. New York: Russell Sage Foundation.
- Chanley, V.C., T.J. Rudolph en W.M. Rahn (2001). 'The origins and consequences of public trust in government'. In: *Public Opinion Quarterly* 64: 239-256.
- Chapman, B., C. Mirrlees-Black en C. Brown (2002). *Improving public attitudes to the criminal justice system: The impact of information*. London: Home Office.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge (MA): Belknap.
- Converse, Ph. (1964). 'The nature of belief systems in mass publics'. In: D. Apter (red.). *Ideology and discontent*. New York: Collier-Macmillan.
- Cook, K.S. (2000). 'Trust in society'. In: K.S. Cook (red.), *Trust in society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Crozier, M., S. Huntington en J. Watanuki, J. (1975). *The crisis of democracy*. New York: University Press.
- Dalton, R.J. (1999). 'Political support in advanced industrial democracies. In: P. Norris (red.). *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, P. (2001). *Vertrouwen in de overheid; een verkenning van actuele literatuur en enquêtegegevens*. Tilburg: KUB/Globus (working paper).
- Dekker, P. (2003a). 'Angst en vertrouwen na 11 september'. In: *Het theorema van Thomas – Nieuwjaarsuitgave 2003*. Den Haag: SCP.
- Dekker, P. (2003b). "Generalised social trust": meanings and political correlates. Paper presented at the 19th IPSA World Congress, Durban, 29.6-4.7.2003.

- Dekker, P. en C. Maas-de Waal (1991). 'Norm en deugd in het geding. De publieke opinie en het debat over misdaad en moraal'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (34) 4, 306-328.
- Dekker, P. en C. Maas-de Waal (1999). 'Discussie: de publieke opinie over resocialisatie: een actualisering en relativering'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (40) 4, 306-328.
- Dijk, F. van (2003). 'De rechter anno 2010'. In: *Trema* 2, 41-47.
- Dijk, F. van, en F. Lauwaars (2003). 'De zittende magistratuur in verandering. Is moderniseren ook verbeteren?' In: *Justitiële Verkenningen* (29) 1, 121-132.
- Elchardus, M. en W. Smits (2001). 'Een Wantrouwig landje: maatschappelijk vertrouwen in Vlaanderen'. In: *Vlaanderen gepeild: de Vlaamse overheid en burgeronderzoek 2001*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Elchardus, M. en W. Smits (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: Vubpress.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Glaser, M. A. en R.B. Denhardt (1997). *Local government performance through the eyes of citizens*. Newark: University of Delaware.
- Hardin, R. (1999). 'Do we want trust in government?' In: M.E. Warren (red.). *Democracy and Trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Hardin, R. (2000). 'The public trust'. In: S.J. Pharr en R.D. Putnam (red.). *Disaffected democracies*. Princeton: Princeton University Press.
- Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hendriks, F. (2003). 'Vertrouwen op niveau'. In: *Bestuurskunde* (12) 3, 115-122.
- Hetherington, M.J. (1998). 'The political relevance of political trust'. In: *American Political Science Review* (92) 4, 791-807.
- Hirschman, A. O. (1984). 'A dissenter's confession'. In: G. M. Meier en D. Seers (red.). *Pioneers of development*. New York: University Press for the World Bank.
- Hough, M. en J. Roberts (1998). *Attitudes to punishment: Findings from the British crime survey*. London: Home Office.
- Hough, M. en J. Roberts (1999). 'Sentencing trends in Britain: Public knowledge and public opinion'. In: *Punishment and Society* (1) 1, 11-26.
- Indermaur, D. en M. Hough (2002). 'Strategies for changing public attitudes to punishment'. In: J. Roberts en M. Hough (red.). *Changing attitudes to punishment: Public opinion, crime and justice*. Cullompton, Devon: Willan.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Kasperson, R.E., D. Golding en S. Tuler (1992). 'Social distrust as a factor in siting hazardous facilities and communication risks'. In: *Journal of Social Issues* (48) 4, 161-187.
- Keijser, J.W. de (2000). *Punishment and Purpose: from moral theory to punishment in action*. Leiden: eigen beheer (proefschrift).
- Kommer, M.M. (1994). 'Het Nederlands strafklimaat in internationaal perspectief'. In: M. Moerings (red.). *Hoe punitief is Nederland?* Arnhem: Gouda Quint.
- Konink, M. de en P. Scheepers (1999). 'De publieke opinie over resocialisatie van misdadigers: de trend tussen 1970 en 1992'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (40) 3, 257-272.
- Laan, P.H. van der (1993). 'Het publiek en de taakstraf - een maatschappelijk draagvlak voor de taakstraf'. In: *Justitiële Verkenningen* (19) 9, 89-110.
- LaPorta, R., F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer en R.W. Vishny (1997). 'Trust in large organizations'. In: *American Economic Review* (87) 2, 333-338.
- Laver, M. en W.B. Hunt (1992). *Policy and party competition*. London: Routledge.

- Levi, M. (1996). *A state of trust*. Florence: European University Institute/Robert Schumann Centre.
- Lipset, S.M. en W. Schneider (1987). *The confidence gap: business, labor and government in the public mind*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Listhaug, O. en M. Wiberg, (1995). 'Confidence in political and private institutions'. In: H. Klingemann en D. Fuchs (red.). *Citizens and the state*. Oxford: Basil Blackwell.
- Luhmann, N. (2000 [1968]). *Vertrauen*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Lynch, M. (2000). 'Rehabilitation as rhetoric: The ideal of rehabilitation in contemporary parole discourse and practices'. In: *Punishment & Society* (2) 1, 40-65.
- Malsch, M. (2004). 'De aanvaarding en naleving van rechtsnormen door burgers: participatie, informatieverschaffing en bejegening'. In: P. de Beer en C.J.M. Schuyt (red.). *Bijdragen aan waarden en normen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Mansbridge, J. (1999). 'Altruistic trust'. In: W.E. Warren (red.). *Democracy & trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Marshall, T.F. (1999). *Restorative justice: An overview*. London: Home Office.
- Mascini, P. en D. Houtman (2003). 'Resocialisatie als tegenpool van repressie'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (44) 1, 25-45.
- Mattinson, J. en C. Mirrlees-Black (2000). *Attitudes to crime and criminal justice: Findings from the 1998 British crime survey*. London: Home Office.
- Merton, R.K. (1957). *Social theory and social structure*. New York: Free Press of Glencoe.
- Metlay, D. (1999). 'Institutional trust and confidence: A journey into a conceptual quagmire'. In: G. Cvetkovich en R. Löfstedt (red.). *Social trust and the management of risk*. London: Earthscan.
- Miller, A.S., and T. Mitamura (2003). 'Are surveys on trust trustworthy?' In: *Social Psychology Quarterly* (66) 1, 62-70.
- Ministerie van Justitie (1996). *Criminaliteit en handhaving – Over slachtoffers, daders en strafrecht*. Den Haag: WODC/ministerie van Justitie.
- Mirrlees-Black, C. (2001). *Confidence in the criminal justice system: Findings from the 2000 British crime survey*. London: Home Office.
- Newton, K. (1999). 'Social and political trust'. In: P. Norris (red.). *Critical citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Newton, K. (2001). 'Trust, social capital, civil society, and democracy'. In: *International Political Science Review* (22) 2, 201-214.
- Newton, K. en P. Norris (2000). 'Confidence in public institutions'. In: S.J. Pharr en R.D. Putnam (red.). *Disaffected democracies*. Princeton: Princeton University Press.
- Norris, P. (2000). *A virtuous circle: political communications in postindustrial societies*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- O'Neill, O. (2002). *A question of trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Offe, C. (1999). 'How can we trust our fellow citizens?' In: M.E. Warren (red.). *Democracy and trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Poortinga, W. en N.F. Pidgeon (2003). 'Exploring the dimensionality of trust in risk regulation'. In: *Risk Analysis* (23) 961-972.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R.D., S.J. Pharr en R.J. Dalton (2000). 'Trouble in the advanced democracies?' In: *Journal of Democracy* (11) 2, 5-25.
- Renn, O. en D. Levine (1991). 'Credibility and trust in risk communication'. In: R.E. Kasperson en P.J.M. Stallen (red.). *Communicating risks to the public*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

- Roberts, J.V. en L. Stalans (1997). *Public opinion, crime, and criminal justice*. Boulder: Westview Press.
- Roberts, J.V. en M. Hough (red.) (2002) *Changing attitudes to punishment: Public opinion, crime and justice*. Cullompton, Devon: Willan publishing.
- Rood-Pijpers, E.B.M. (1988). *Mensen over misdaad en straf*. Arnhem: Gouda Quint.
- Roos, Th.A. de (2000). *Het grote onbehagen: Emotie en onbegrip over de rol van het strafrecht*. Amsterdam: De Balans.
- Roos, Th. A. de (2003). 'Burger en strafrechtspleging. Is het strafrechtelijk discours passé?' In: *Justitiële Verkenningen* (29) 1, 62-73.
- Rothstein, B. (2001). *Creating trust from above: Social capital and institutional legitimacy*. Göteborg: Göteborg University.
- Rothstein, B. (2003). 'Social capital in a working democracy'. In: O. Osterund (red.). *Power and democracy: Critical interventions*. Londen: Ashgate.
- Ruscio, K.P. (1999). 'Jay's pirouette, or why political trust is not the same as personal trust'. In: *Administration & Society* (31) 5, 639-657.
- RvR (2003). *Onderzoekprogramma 2003-2005*. Den Haag: Raad voor de Rechtspraak.
- Scheepers, P. en M. de Konink (1999). 'Nog een keer de publieke opinie over resocialisatie van misdadigers: repliek'. In: *Tijdschrift voor Criminologie* (41) 3, 302-305.
- Schollaert, J. (2002). *De overheid als generator van vertrouwen*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit economische en toegepaste wetenschappen.
- Schuyt, K. en I. Verhoeven (2003). 'Institutioneel vertrouwen als bron van legitimiteit'. In: *Tijdschrift voor Openbaar bestuur* (13) 3, 11-14.
- SCP (1998). *Sociaal en cultureel rapport 1998*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2002). *Sociaal en cultureel rapport 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sherman, L.W. (2002). 'Trust and confidence in criminal justice'. In: *National Institute of Justice Journal* 248, 22-31.
- Seligman, A.B. (1997). *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Sprott, J. (1999). 'Are members of the public tough enough on crime? The dimensions of public 'punitiveness''. In: *Journal of Criminal Justice* (27) 5, 467-474.
- Sprott, J. (1996). 'Understanding public views of youth crime and the youth justice system'. In: *Canadian Journal of Criminology* (38) 2, 271-290.
- Sprott, J. en A. Doob (1997). 'Fear, victimization, and attitudes to sentencing, the courts and the police'. In: *Canadian Journal of Criminology* (39) 2, 275-291.
- Sprott, J.B. en A.N. Doob (2000). 'Bad, sad and rejected: The lives of aggressive children'. In: *Canadian Journal of Criminology* (42) 2, 123-133.
- Stalans, L. J. (2002). 'Measuring attitudes to sentencing'. In: J.V. Roberts en M. Hough. *Changing attitudes to punishment: Public opinion, crime and justice*. Portland, Oregon: Willan Publishing.
- Svallfors, S. (2000). *Political trust and support for state intervention in different policy regimes*. Umeå: Umeå University, Department of Sociology (paper).
- Sztompka, P. (1998). 'Trust, distrust and two paradoxes of democracy'. In: *European Journal of Social Theory* (1) 1, 19-32.
- Tufts, J. en Roberts, J.V. (2001). *Sentencing juvenile offenders: Comparing public preferences and judicial practices*. Ottawa: Department of Criminology, University of Ottawa.
- Tyler, T.R. en Y.J. Huo (2002). *Trust in the law: Encouraging public cooperation with the police and courts*. New York: Russell-Sage Foundation.
- Uslaner, E.M. (2002). *The moral foundations of trust*. New York: Cambridge University Press.
- Warren, M.E. (1999). 'Democratic theory and trust'. In: M.E. Warren (red.). *Democracy & trust*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.

- Warren, M.E. (2002). *Trust in democratic institutions*. Washington: Department of Government, Georgetown University (paper).
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2002). *De toekomst van de nationale rechtstaat*. Den Haag, SDU.
- Zaller, J.R. (1992). *The Nature and origins of mass opinion*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2002-2003) is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. isbn 90-377-0097-7

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 1998. ISBN 90-5749-114-1

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062 4 (English edition 2001)

Nederlandse populaire versie van het SCR 1998

Een kwart eeuw sociale verandering in Nederland; de kerngegevens uit het Sociaal en Cultureel Rapport. Carlo van Praag en Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-662-8

Engelse populaire versie van het SCR 1998

25 Years of Social Change in the Netherlands; Key Data from the Social and Cultural Report. Carlo van Praag and Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-6168-580-x

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2002

2002/2 Van huis uit digitaal. Verwerving van digitale vaardigheden tussen thuismilieu en school (2002). ISBN 90-377-0089-6

2002/3 Voortgezet onderwijs in de jaren negentig (2002). ISBN 90-377-0072-1

2002/4 Boek en markt. Effectiviteit en efficiëntie van de vaste boekenprijs. ISBN 90-377-0095-0

2002/5 Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid (2002). ISBN 90-377-0076-4

2002/6 Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen (2002). ISBN 90-377-0098-5

2002/7 Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten (2002). ISBN 90-377-0088-8

2002/8 E-cultuur. Een empirische verkenning (2002). ISBN 90-377-0092-6

2002/9 Taal lokaal. Gemeentelijk beleid onderwijs in allochtone levende talen (oalt) (2002). ISBN 90-377-0090-x

- 2002/10 *Rapportage gehandicapten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps (2002)*. ISBN 90-377-0104-3
- 2002/13 *Emancipatiemonitor 2002*. ISBN 90-377-0110-8
- 2002/14 *Ouders bij de les. Betrokkenheid van ouders bij de school van hun kind (2002)*. ISBN 90-377-0091-8
- 2002/16 *Rapportage Jeugd 2002 (2003)*. ISBN 90-377-0111-6

SCP-publicaties 2003

- 2003/1 *Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers (2003)*. ISBN 90-377-0112-4
- 2003/4 *Rapportage Sport 2003 (2003)*. ISBN 90-377-0109-4
- 2003/5 *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen (2003)*. ISBN 90-377-0087-x
- 2003/8 *De meerkeuzemaatschappij. Facetten van de temporale organisatie van verplichtingen en voorzieningen (2003)*. ISBN 90-377-0113-2
- 2003/11 *De uitkering van de baan. Reïntegratie van uitkeringsontvangers: ontwikkelingen in de periode 1992-2002 (2003)*. ISBN 90-377-0094-2
- 2003/12 *De sociale staat van Nederland 2003 (2003)*. ISBN 90-377-0138-8
- 2003/13 *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie (2003)*. ISBN 90-377-0139-6
- 2003/16 *Profijt van de overheid. De personele verdeling van gebonden overheidsuitgaven en -inkomsten in 1999 (2003)*. ISBN 90-377-0070-5
- 2003/17 *Armoedemonitor 2003 (2003)*. ISBN 90-377-0140-x

Onderzoeksrapporten 2002

- 2002/1 *Onbetaalde arbeid op het spoor*. ISBN 90-377-0073-x
- 2002/12 *De werkelijkheid van de Welzijnswet (2002)*. ISBN 90-377-0116-7
- 2002/15 *De vierde sector. Achtergrondstudie quartaire sector (2002)*. ISBN 90-377-0093-4

Onderzoeksrapporten 2003

- 2003/2 *Beter voor de dag. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling*. ISBN 90-377-0124-8
- 2003/3 *Inkomen verdeeld (2003)*. ISBN 90-377-0074-8
- 2003/6 *Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging (2003)*. ISBN 90-377-0114-0
- 2003/7 *Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging. Samenvatting van het onderzoeksrapport (2003)*. ISBN 90-377-0133-7
- 2003/9 *Maten voor gemeenten 2003 (2003)*. ISBN 90-377-0134-5
- 2003/10 *Het gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid halverwege de eerste planperiode (1998-2002) (2003)*. ISBN 90-377-0054-3
- 2003/14 *Mobiel in de tijd. Op weg naar de auto-afhankelijke maatschappij, 1975-2000 (2003)*. ISBN 90-377-0125-6
- 2003/15 *Beleid in de groei. Voortgang en uitkomsten van het lokale jeugdbeleid (2003)*. ISBN 90-377-0058-6

Onderzoeksrapporten 2004

- 2004/1 *Emancipatie in estafette. De positie van vrouwen uit etnische minderheden (2004)*. ISBN 90-377-0162-0

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 79 Sociale cohesie en sociale infrastructuur (2002)
- 80 Gemeentelijk ramingsmodel kinderopvang (2002). ISBN 90-377-0108-6
- 81 Modelling van de gehandicaptenzorg (2001)
- 82 Verslaglegging van de modellering van de geestelijke gezondheidszorg (2002).
ISBN 90-377-0099-3
- 83 Verslaglegging van de modellering van de gehandicaptenzorg (2002).
ISBN 90-377-0100-0
- 84 Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters
(2002). ISBN 90-377-0101-9
- 85 Intramuraal AWBZ-voorzieningen. Achtergronden bij gebruik en eigen bijdragen (2002).
ISBN 90-377-0102-7
- 86 Memorandum quartaire sector 2002-2006 (2002). ISBN 90-377-0103-5
- 87 Naar een agenda voor de jeugd. Voorstellen voor een positief lokaal jeugdbeleid (2002).
ISBN 90-377-0105-1
- 88 Kenniscentra in Nederland. Een inventariserend onderzoek naar kenmerken en groei van
het aantal kenniscentra (2002). ISBN 90-377-0122-1
- 89 Modelling van de care-sectoren in het Ramingsmodel Zorg (2003). isbn 90-377-0123-x
- 90 Sociale activering. Een brug tussen uitkering en betaald werk (2003).
ISBN 90-377-0127-2
- 91 Het sociale draagvlak voor de quartaire sector, 1970-2000 (2003). ISBN 90-377-0131-0
- 92 De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes (2003). ISBN 90-377-0136-1
- 93 Midden in de media (2003). ISBN 90-377-0130-2
- 94 Ontwikkeling in het lokaal vrijwilligersbeleid (2003). ISBN 90-377-0137-x
- 95 Voorstel voor de toekomstige ontwikkeling van de landelijke jeugdmonitor (2004).
ISBN 90-377-0167-1
- 98 Landelijk ramingsmodel kinderopvang 2002-2010 (2003). ISBN 90-377-0148-5
- 99 Sociale uitsluiting. Een conceptuele en empirische verkenning (2003). ISBN 90-377-0154-x
- 100 Het Nationale scholierenonderzoek (NSO) en het Health Behaviour in School-aged
Children-onderzoek (HBSC) vergeleken (2004). ISBN 90-377-0150-7
- 101 Schalen van fysieke en psychosociale beperkingen. Het meten van hulpbehoefte bij de
indicatiestelling verpleging en verzorging (2003). ISBN 90-377-0151-1
- 102 Vertrouwen in de rechtspraak; theoretische en empirische verkenningen voor een monitor (2004).
ISBN 90-377-0164-7

Overige publicaties

Particulier initiatief en publiek belang (2002). ISBN 90-377-0086-1

Uitgewerkt! (2002). ISBN 90-377-0085-3

De oplossing van de civil society (2002). ISBN 90-377-0107-8

Leeft Europa wel? Een verkenning van de Europese Unie in de publieke opinie en het onderwijs (2002).
ISBN 90-377-0117-5

De veeleisende samenleving. Psychische vermoeidheid in een veranderde sociaal-culturele context (2002).
ISBN 90-377-0119-1

Armoedebericht 2002 (2002). ISBN 90-377-0121-3

Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe veiligheid (2002).
ISBN 90-377-0120-5

Tijdverschijnselen. Impressies van de vrije tijd (2003). ISBN 90-377-0135-3

Mantelzorg in getallen (2003). ISBN 90-377-0146-9

Berichten uit het vyvarium (2003). ISBN 90-377-0149-3

Autochtone achterstandsleerlingen: een vergeten groep (2003). ISBN 90-377-0153-1

Hollandse tafereelen (2004). Nieuwjaarsuitgave 2004. ISBN 90-377-0155-8

